

**T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KELÂM ANA BİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**ABDULLÂH EL-HERARÎ'NİN ULÛHİYET VE
NÜBÜVVET ANLAYIŞI**

RUKİYE DENİZ

2501181871

**TEZ DANIŞMANI
DR. ÖĞR. ÜYESİ FİKRET SOYAL**

İSTANBUL-2021

ÖZ
ABDULLÂH EL-HERARÎ’NİN ULÛHIYET VE NÜBÜVVET ANLAYIŞI
RUKİYE DENİZ

Bu çalışmada günümüze yakın bir zamanda yaşamış çok yönlü bir müellif olan Abdullâh el-Herarî’nin kaleme aldığı eserlerinden hareketle ulûhiyet ve nübüvvet anlayışı ortaya konulmuştur. Giriş bölümünde tezin konusu, önemi, amacı ve tezde izlenen yöntem ve kullanılan kaynaklar belirtilmiştir. Üç bölümden oluşan tezin ilk bölümünde müellifin hayatı, eserleri ve ilmî kişiliği anlatılmıştır. İkinci bölümde Abdullâh el-Herarî’nin ulûhiyet anlayışı müellifin ve klasik kelâm kitaplarının takip ettiği başlık sırası gözetilerek tespit edilip ortaya konulmuştur. Bu bölümde tenzihe çokça vurgu yapılarak Allah’ın varlığı ve birliği, mükellefe vâcip olan ilk şey, Allah’ın sıfatları, aklen vâcip, câiz ve imkânsız olan şeyler, rü’yetullah ve irade meseleleri izah edilmiştir. Tezin üçüncü bölümünde ise Abdullâh el-Herarî’nin nübüvvet anlayışı izah edilmek üzere nübüvvetin ispatı ve gerekliliği, peygamberler hakkında vâcip ve imkânsız olan sıfatlar, mûcize ve peygamberlerin efdaliyeti konularına değinilmiştir. Sonuç bölümünde ise Abdullâh el-Herarî’nin ulûhiyet ve nübüvvet anlayışı, Ehl-i sünnet’in anlayışı çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Abdullâh el-Herarî, ulûhiyet, nübüvvet, kelâm.

ABSTRACT
THE UNDERSTANDING OF GODHOOD AND PROPHETHOOD
ACCORDING TO ABDULLÂH EL-HARARÎ
RUKİYE DENİZ

This research uses the works and understanding of a contemporary scholar, influencer and author: Abdullâh el-Hararî, to explain the Islamic belief in Godhood and prophethood. In the introduction, the thesis subject, its importance, goal and the way the resources of the thesis were summarised are stated. In the first chapter of the three-chapter thesis, the author's life and works are mentioned. In the second chapter, included are Abdullâh el-Hararî's explanation of Godhood, key quotes from classical scholars and proofs taken from prominent linguistic texts and their references. In this chapter, there is an emphasis on the creed that pertains to God's dis-similarity to the creation, the Attributes of His Existence and His Oneness. These matters relate to the first and most important matter that an accountable person must know, including the belief about God's Attributes of Sight and His Eternal Will.

As for the third chapter of the thesis, the author aims to focus on Abdullâh el-Hararî's understanding and definition of prophethood, the proofs and definitions of prophethood and their importance. This includes the Prophets' necessary characteristics, what is impossible to be attributed to them and the reality of their miracles and their high status. In the conclusion, it is demonstrated that Abdullâh el-Hararî's definition of Godhood and prophethood is all based upon, and in agreement with, the understanding and teachings of Ahlus-Sunnah wal-Jamaah.

Key Words: Abdullâh el-Hararî, Godhood, prophethood, linguistics.

ÖN SÖZ

İslâm'ın tevhid düşüncesini savunan kelâm ilmi, dinin aslı ve özüyle ilgili bir ilim dalıdır. Bu ilmi yayma ve anlatma niyetiyle yola çıkan pek çok İslâm düşünürü gelmiş geçmiş, onların ortaya koyduğu birçok eser elimize ulaşmıştır. Bu doğrultuda hareket ettiği anlaşılan Abdullâh el-Herârî, küçük yaşlardan itibaren ilimle meşgul olmuş ve ardında birçok eser bırakmıştır. Mamafih kelâm ilminin zenginleşmesini sağlayan bu şahsiyetleri ve eserlerini görüşleriyle birlikte tanımak ve tanıtmak ilmî mânada önemli bir çaba olarak kaydedilecektir.

Abdullâh el-Herârî'nin kaleme aldığı eserleriyle dikkatleri üzerine çeken bir müellif olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim kendisi, Ehl-i sünnet çizgisini muhafaza eden âlimler arasında yer alarak çeşitli kelâm meselelerini içeren Ebû Ca'fer et-Tahâvî'nin (ö. 321/933) akaide dair risâlesine *İzhârü'l-akîdeti's-sünniyye bi-şerhi'l-Akîdeti't-Tahaviyye* adıyla şerh türünde bir eser kaleme almıştır. Yine Ömer en-Neseî'nin (ö. 537/1142) akaide dair risâlesinin şerhi niteliğinde olan *el-Metâlibü'l-Vefiyye Şerhu'l-Akîdeti'n-Nesefiyye* kitabını telif etmiştir. Kendisi bu kitapların dışında akaid alanında birçok eser yazmakla birlikte farklı alanlarda da eserler telif etmiştir. Nitekim eserler vasıtasıyla müellifin düşünce yapısını anlamak mümkündür.

Kelâm ilminin ana konularını ulûhiyet, nübüvvet ve ahiret oluşturmaktadır. Mamafih İslâm'a girişin anahtarı olan kelime-i şehâdet, ulûhiyet ve nübüvvet meselelerinden oluşmaktadır. Bu çalışmada rahle-i tedrise oturduğu günden vefat edene kadar uzun yıllar ilimle hemhal olmuş Abdullâh el-Herârî'nin eserleri üzerinden kelâmın ana konularından olup kelime-i şehâdetin muhtevasını oluşturan ulûhiyet ve nübüvvet anlayışını aktarmaya çalıştık. Bu tezin İslâm'ın özüyle ilgilenen kelâm ilminin ana konularından ulûhiyet ve nübüvvet meselelerini ihtiva etmesi açısından ilim tâliblerinin dikkate değer kabul edeceği faydalı bir çalışma olacağı düşünülmüştür.

Böyle bir konuyu Abdullâh el-Herârî'nin bakış açısıyla ortaya koymayı hedeflediğimiz bu çalışmayı giriş ve üç bölüm olarak tanzim ettik. Giriş bölümünde tezin konusu, önemi, amacı ve tezde izlenen yöntem ve kullanılan kaynaklar belirtilmiştir. Tezin ilk bölümünde müellifin hayatı, eserleri ve ilmî kişiliği

anlatılmıştır. İkinci bölümde Abdullâh el-Herârî'nin ulûhiyet anlayışı, Ehl-i sünnet'in çizgisinde giden zâtların eserleriyle mukayese ve mülâhâza edilerek konuyla ilgili temel meseleler gözetilerek izah edilmiştir. Bu bölümde tenzihe çokça vurgu yapılarak Allah'ın varlığı ve birliği, mükellefe vâcip olan ilk şey, Allah'ın sıfatları, aklen vâcip, câiz ve imkânsız olan şeyler, rü'yetullah ve irade meselelerine değinilmiştir. Tezin üçüncü bölümünde ise Abdullâh el-Herârî'nin nübüvvet anlayışı izah edilmek üzere nübüvvetin ispatı ve gerekliliği, peygamberler hakkında vâcip ve imkânsız olan sıfatlar, mûcize ve peygamberlerin efdaliyeti konularına değinilmiştir.

Hiç şüphesiz ki tez çalışmalarım süresince pek çok kişinin katkı ve desteği olmuştur. Tezin konu seçiminden bitiş sürecine kadar her aşamasında bana rehberlik eden, ilgi ve alâkasını esirgemeyip birçok konuda tecrübe kazanmama vesile olan danışman hocam Doç. Dr. Fikret Soyal'a müteşekkirim. Abdullâh el-Herârî'nin bazı eserlerine ulaşmamda yardımcı olup tezin yazım aşamasındaki katkılarından ötürü Dr. Hıdır Kartal'a ve tavsiyeleriyle yoluma ışık tutan Muhammed Mansur Balcı'ya medyun-u şükrânım. Ayrıca akademik çalışmalar yapmam konusunda beni teşvik eden manevi desteklerini üzerimde hissettiğim başta anne ve babam olmak üzere Fatma Deniz, Zeynep Deniz ablalarıma ve kardeşim Hatice Deniz'e çok teşekkür ederim. Mamafih adını zikredemediğim çeşitli konularda görüş alışverişinde bulunduğum hocalarıma ve arkadaşlarıma müteşekkirim.

Rukiye Deniz

İstanbul, 2021

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT	iii
ÖN SÖZ.....	iv
KISALTMALAR LİSTESİ	viii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ABDULLÂH EL-HERARÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

A. Abdullâh el-Herârî'nin Hayatı	4
1. Doğumu ve Yetiştirilmesi	4
2. İlim Yolunda Yaptığı Yolculuklar	4
3. Hocaları	6
4. Öğrenimi.....	8
5. Beyrut'a Girişi	8
6. İzlediği Yol ve Kişiliği.....	9
7. Vefatı.....	9
8. Vasiyeti	11
B. Abdullâh el-Herârî'nin Eserleri	12
1. Hadis ile İlgili Eserleri	12
2. Fıkıh ile İlgili Eserleri	13
3. Arapça ile İlgili Eserleri	14
4. Tecvid ile İlgili Eseri.....	15
5. Akaid ile İlgili Eserleri.....	15
6. Diğer Eserleri.....	19

İKİNCİ BÖLÜM

ABDULLÂH EL-HERARÎ'NİN ULÛHİYET ANLAYIŞI

A. Allah'ın Varlığı ve Birliği.....	21
B. Mükellefe Vâcip Olan İlk Şey: Mârifetullah.....	25
C. Allah'ın Sıfatları	29
1. Allah'ın Bütün Sıfatları Kâmindir	32
2. Allah Hiçbir Şeye Benzemez.....	37
a. Allah'ın Cevher ve Arazdan Tenzihi	39
b. Allah'ın Mekân ve Yönden Tenzihi	42

c. Allah'ın Sınırdan Tenzihi	47
d. Allah'ın Arşa İstivası Meselesi	50
e. Allah'ın Ruh Olmaktan Tenzihi	57
D. Aklen Vâcip, Câiz ve İmkânsız Olan Şeyler	59
E. Rü'yetullah Meselesi.....	61
F. İrade Meselesi	64

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ABDULLÂH EL-HERARÎ'NİN NÜBÜVVET ANLAYIŞI

A. Nebî ve Rasûl Kavramları.....	67
B. Nübüvvetin İspatı ve Gerekliliği	69
C. Peygamberler Hakkında Vâcip ve İmkânsız Olan Sıfatlar	71
D. Mûcize	78
E. Peygamberlerin Efdaliyeti.....	81
SONUÇ	84
BİBLİYOGRAFYA	87

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.s.	: Aleyhisselem
a.y.	: Aynı yer
b.	: İbn (oğlu)
Bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
H.z.	: Hazreti
İFAV	: İlahiyat Fakültesi Vakfı
İSAM	: İslâm Araştırmaları Merkezi
ö.	: Ölümü
r.a.	: Radıyallahu anhu
s.	: Sayfa
s.a.v.	: Sallallahu aleyhi vesellem
t.y.	: Basım tarihi yok
thk.	: Tahkik
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve diğerleri
yay.	: Yayınları/Yayıncılık/Yayınevi

GİRİŞ

A. Tezin Konusu ve Önemi

Bilindiği üzere Kelâm ilminin gayesi; aklî ve naklî delillere binaen İslâm inancıyla ilgili şüpheleri bertaraf edip dinî inancı müdafaa etmektir. Bu gayeyi hayatî bir amaç olarak görüp bu uğurda mücadele eden birçok kişi gelip geçmiştir. Çalışmamızın konusu olan Abdullâh el-Herârî'nin hayatına baktığımız zaman onun da bu amaç uğruna mücadele eden kişiler kervanında olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim kendisi Ebû Ca'fer et-Tahâvî ve Ömer en-Nesefî'nin akîde risâlesine şerh yazmakla birlikte akaide dair başka birçok eser kaleme alarak önemli çalışmalara imza atmıştır. Kelâm ilmi dışında hadis, fıkıh ve tecvid alanında da eserleri bulunmaktadır. Bununla da yetinmeyip halka yönelik ilmî meclisler açıp emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker şîârı gereği çoğu vaktini ilim vererek geçirmiş bir isimden söz ediyoruz.

Mamafih bu çalışmada kelâmcı özelliğiyle dikkat çeken Abdullâh el-Herârî'nin akaide dair eserleri incelenip özellikle ulûhiyet ve nübüvvet görüşleri Ehl-i sünnet'in perspektifiyle birlikte takdim edilmiştir. Kelâmcı bir kimliğe sahip olan Herârî'nin hangi çizgi üzerinde durduğunu tespit etmek bu çalışmada önemli görülen bir husustur.

B. Tezin Amacı

Bu tezle; ilme talip olup başta Kur'ân olmak üzere birçok metin ezberi yapmış olan, ilim uğruna yollara revan olup birçok meşakkate göğüs geren, ilmî sahadaki çalışmalarının çoğu kelâm üzerine olup farklı alanlarda çok sayıda eseri telif eden, kelâmcılığıyla öne çıkan Abdullâh el-Herârî'nin tanınmasına katkı sağlamakla birlikte onun ulûhiyet ve nübüvvet anlayışının ortaya konulması hedeflenmiştir. Bu hedef ortaya konurken ele aldığı kelâmî meseleleri inceleme esnasında durduğu yeri ve bağlı olduğu kelâm ekolü anlayışını tespit etmek esas amaç olarak kaydedilmelidir. Böylece kelâmcı kişiliği ve profilini tespit etmek bu tezin temel amaçlarından birini oluşturur.

C. Tezin Yöntemi

Tezin meydana getirilmesinde süreç, öncelikle Abdullâh el-Herârî'nin eserlerini araştırmakla başladı. Ardından eserleri incelenerek klasik kelâm kitaplarının tertibi göz önünde bulundurularak ulûhiyet ve nübüvvet konularında değinilecek muhtevanın kapsamı tespit edildi. Daha sonra çalışmaya üç bölümden oluşan tezin birinci bölümü olan Abdullâh el-Herârî'nin hayatı ve eserlerini tanıtmak üzere gerekli olan araştırmalar ve ulaşılabilen kaynaklar incelenerek başlandı. Peşi sıra belirlenen muhtevaya göre tezin esas kısmını teşkil eden ikinci ve üçüncü bölüm için Abdullâh el-Herârî'nin akaide dair eserlerinden bazı pasajlar tercüme edildi. Tercüme edilen kısımlar fişleme yöntemiyle konu başlıklarına ayrılarak yazıldı. Bilâhaze bu tercümeler mülâhaza edilerek Herârî'nin ulûhiyet ve nübüvvet anlayışı hakkında genel bir fikriyatın tebellür etmesi sağlandı. Ardından Abdullâh el-Herârî'nin ulûhiyet ve nübüvvet anlayışı, Ehl-i sünnet'in perspektifi gözetilerek bazı izahat ve değerlendirmelerle birlikte takdim edildi.

Mamafih metin içerisinde akışı sağlama adına isimlerin kısaltılmış haline “el” takısını kullanmamayı, metin içerisinde isimlerin uzun yazılışında, kaynakça ve dipnotlarda ise isimleri aslına uygun “el” takısıyla zikretmeyi tercih ettik.

D. Tezin Temel Kaynakları

Tez çalışmasının kaynaklarını öncelikli olarak Abdullâh el-Herârî'nin kaleme aldığı eserler oluşturmaktadır. Bilhassa onun ulûhiyet ve nübüvvet anlayışının yer aldığı akaid eserlerinden istifade edilmiştir. Nitekim Herârî'nin ulûhiyet, nübüvvet ve âhirete dair birçok meseleye değindiği *es-Sırâtü'l-Müstakîm* ve bu kitabın şerhi niteliğinde yazılmış ve meseleleri birçok aklî ve naklî delillerle açıkladığı *eş-Şerhu'l-Kavîm fî Halli Elfâzi's-Sırâti'l-Müstakîm* ve *ed-Delîlü'l-Kavîm alâ's-Sırâti'l-Müstakîm* en çok müracaat ettiğimiz eserleri arasındadır. Ayrıca Herârî'nin Ebû Hafs Ömer en-Nesefî'nin (ö. 537/1142) akaide dair risâlesinin şerhi niteliğinde yazdığı *el-Metâlibü'l-Vefiyye Şerhu'l-Akîdeti'n-Nesefiyye* ve Ebû Ca'fer et-Tahâvî'nin (ö. 321/933) akaide dair risâlesinin şerhi olarak telif ettiği *İzhârü'l-akîdeti's-sünniyye bi-şerhi'l-Akîdeti't-Tahaviyye* eserlerinden istifade edilmiştir. Mamafih Kur'ân'a

muhaletet eden bazı fırka ve kişilere reddiyede bulunmak amacıyla yazdığı bir kitap olan *Sarîhu'l-Beyan fi'r-Raddi alâ men Hâlefe'l-Kur'ân* ve iki ciltten oluşan akaid konularının yanı sıra dine dair birçok meseleye değinilmiş olup Abdullâh el-Herârî'nin öğrencilerinin hocalarından duyduklarını derleyip telif ettikleri bir eser olan *Câmiu'l-Hayrât min Mecâlisi'sh-Şeyh Abdullâh b. Muhammed b. Yusuf Herârî* eserlerinden de faydalanılmıştır. Abdullâh el-Herârî'nin akaide dair birçok eserinin olması tezin yazım aşamasında kaynak zenginliği sağlamakla birlikte bu eserlerin tanıtılmasının önemini ortaya koymaktadır. Ayrıca eserlerini sade bir dil ve akıcı bir üslûpla kaleme almış olması tercümede kolaylık sağlayıp meselelerin anlaşılmasını kolaylaştırmıştır.

Mamafih kelâm alanında telif edilmiş klasik eserlerden de istifade edilmiştir. Ebü'l-Hasan el-Eş'arî'nin *el-İbâne an Usûli'd-Diyâne* ve *el-Lüma' fi'r-red alâ ehli'z-zeyği ve'l-bida'*, Ebû Mansûr Muhammed el-Mâtürîdî'nin *Kitâbü't-Tevhîd*, Nûreddin Sâbûnî'nin *el-Bidâye fî Usûlu'd-Din*, Sa'deddîn et-Teftâzânî'nin *Şerhu'l-Akâid* eserleri başta olmak üzere birçok esere müracaat edilmiştir. Klasik kelâm eserlerinin, Herârî'nin düşünce yapısının mülâhaza edilip anlaşılmasında bir dayanak görevini üstlendiğini söyleyebiliriz.

BİRİNCİ BÖLÜM

ABDULLÂH EL-HERARÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

A. Abdullâh el-Herârî'nin Hayatı

1. Doğumu ve Yetiştirilmesi

Abdullâh el-Herârî'nin tam adı Ebû Abdurrahmân Abdullâh bin Muhammed bin Yûsuf bin Abdullâh bin Câmî' eş-Şeybî el-Abderî el-Kuraşî el-Herârî el-Habeşî'dir.¹

Herârî, 1328/1910 yılında Etiyopya'nın Herar şehrinde mütevazî bir evde doğmuştur. İlimin ve ilim ehlinin sevgisiyle büyüüp yetişen Herârî Kur'ân-ı Kerîm'i yaklaşık on yaşındayken Bâbu's-Selâm'ın bir medresesinde hıfz etmiştir. İlk olarak babası ona Şâfiî fıkhdan *el-Mukaddimetu'l-Hadramiyye fî Fıkhi's-Sâdeti's-Şâfiyye* kitabını okutmuştur. Sonra memleketinde meşhur olan *el-Muhtasaru's-Sağîr* adlı kitabı okutmuştur. Bu iki kitap Abdullâh Bâ Fadl el-Hadramî eş-Şâfiî'nin eserlerindendir. Böylelikle kendisine ilim sevdirelmiş, bulunduğru bölge ve o bölgenin çevresindeki âlimlerden ilim almaya başlamıştır. İlim deryasından faydalanmaya başlayan Abdullâh el-Herârî çeşitli ilim dallarından metinler ezberlemiştir.²

2. İlim Yolunda Yaptığı Yolculuklar

Bulunduğru belde ve çevresindeki âlimlerle yetinmeyip, ilmi ehlinden almak için Etiyopya'nın çevresindeki bölgeleri de gezmiştir. Bu yolculuklarda zorluk ve meşakkatlerle karşılaşmıştır. Kendisi bunlara aldırmadan, nerede bir ilim ehli var ise ona ulaşmak için yola koyulmuştur. Zekâ ve hâfızasının güçlü olması, Şâfiî fikhî ve usûlünde derin bir bilgiye sahip olmasına yardımcı olmuştur. Bu meziyeti Malikî, Hanbelî ve Hanefî fikhî için de geçerlidir. Daha sonra kendisini hadis ilmine (hadisleri rivayet etme ve anlamaya) vermiş ve Kütüb-i Sitte ve başka eserleri senetleri ile birlikte ezberlemiştir. Henüz on sekiz yaşına ulaşmadan, kendisine fetva vermede ve

¹ Abdullâh el-Herârî, *es-Sırâtü'l-Müstakîm*, 16. bs., Beyrut, Dâru'l-Meşârîf, 2018, s. 11.

² el-Herârî, *eş-Şerhu'l-Kavîm fî Halli Elfâzı's-Sırâtü'l-Mustakîm*, 9. bs. Beyrut, Dâru'l-Meşârîf, 2013, s. 5.

hadis rivayet etmede icâzet verilmiştir. İlimde o kadar ilerlemiştir ki artık parmakla gösterilen birisi olmuştur. İnsanlar Etiyopya ve Somali civarlarından onun bulunduğu yere gelip, âdeta oranın müftüsü gibi itibar ederek ondan ilim tahsil ediyorlardı. Daha sonra 1369/1949 yıllarında Mekke-i Mükerrerme'ye göç etti. Alevî el-Malikî, Emin el-Kutubî, Muhammed Yâsîn el-Fedânî ve Hasan Meşşât gibi o bölgenin bazı âlimleriyle tanıştı ve aralarında sağlam bir dostluk bağı oluştu. Ayrıca Muhammed el-Arabî et-Tebbân'ın derslerinde bulunmuş, Abdulgâfûr el-Abbâsî el-Medenî en-Nakşibendî ile tanışıp ondan da Nakşibendî tarikatının icâzetini almıştır.³

Abdullâh el-Herârî, Nakşibendî tarikatının dışında Muhammed Ali el-Herârî ed-Dımeşkî'den Rifâî tarikatının icâzetini, et-Tayyib ed-Dımeşki'den Kâdirî tarikatının icâzetini almıştır.⁴ Bu durum onun tasavvufi olan irtibatını ve alakasını göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

Daha sonra Medîne-i Münevvere'ye göç edip ileride kendisinden icâzet alacağı muhaddis Muhammed Ali Âzam es-Sıddîkî el-Bekrî el-Hindî el-Medenî el-Hanefî gibi bölgenin bazı âlimleriyle tanışmıştır. Muhaddis Abdulkâdir Şelebî'nin öğrencisi olan muhaddis İbrâhîm el-Hutnî ile bir araya gelmiş ve aralarında sevgi ve dostluk bağı oluşmuştur. Ârif Hikmet ve Mahmûdiyye kütüphanelerinde devamlı bulunup orada bulunan yazma eserlerden istifade etmiştir. Medîne'de bir süre daha kaldıktan sonra yaklaşık olarak 1370/1950'de Kudüs'e gitmiş, oradan da Dımaşk'a geçmiştir. Şehrin insanları, özellikle muhaddisleri olan Bedruddîn el-Hasanî'nin vefatından sonraki bu dönemde, onu sevinçle karşılayıp benimsemişlerdir. Daha sonra Kaymeriyye Mahallesi'ndeki Katat Camii'ne yerleşmiş ve oradan namı daha da yayılmıştır. Şam Bölgesi'nin âlimleri ve talebeleri ona sık sık gelmeye başlamışlardır. Bu sırada onunla tanışan birçok âlim kendisinden faydalanmış, onu övmüş, üstünlüğüne şahit olmuş ve âlimliğini teyit etmiştir. Şam Bölgesi'nde "Bedruddîn el-Hasenî'nin Halifesi" ve "Şam Bölgesinin Muhaddisi" lakaplarıyla meşhur olmuştur. Daha sonra Şam diyarında Dımaşk, Beyrut, Humus, Hama ve Halep şehirlerinin yanı sıra Suriye ve Lübnan'ın

³ el-Herârî, *eş-Şerhu'l-Kavîm*, s. 5-6.

⁴ el-Herârî, *a.g.e.*, s. 10-11.

diğer bazı şehirleri arasında birçok seyahati olmuş ve son olarak da Beyrut'a yerleşmiştir.⁵

3. Hocaları

Herar ve çevresinde daha önce beyan edildiği gibi babası olan Muhammed bin Yûsuf'tan ilk ilmini tahsil etmiştir. Ayrıca Kebir Ali Şerîf'ten Kur'ân-ı Kerîm'i ezber, tecvid ve tertil ile almıştır. Yine ondan tevhid ilmi denilen kelâm ilmini de almıştır. Büyük evliyadan olan Muhammed bin Abdusselâm el-Herarî'den Şâfiî fikhî ve nahiv ilmi almıştır. Muhammed bin Ömer Camî' el-Herarî'den tevhid, Şâfiî fikhî ve nahiv ilmi almıştır. İbrâhîm bin Ebi'l-Ğays el-Herarî'ye, Ahmed bin Nakîb eş-Şâfiî'nin *Umdetu's-Sâlik ve Uddetu'n-Nâsik* adlı kitabını okumuştur. el-Basîr lakabı ile meşhur olan Salih Ahmed ed-Darîr'den nahiv, sarf ve belâgat ilmi almıştır. Muhammed Ali el-Belbelîti eş-Şâfiî'den astronomi ilmi almıştır. Yûnus Afârah el-Herarî'ye Zekeriya el-Ensârî'nin kitabı *Fethu'l-Vehhâb bi şerh Menhac et-Tullâb*'ı okumuştur.⁶

Batı Etiyopya'nın Cimmeh şehrinde ise Buşrâ Kârûkî'den aruz ve kâfiye ilmi almıştır. Abdurrahmân el-Habeşî el-Mısırî'ye *Sahîh-i Müslim, Sünen-i Nesâi* adlı eserlerin yanı sıra *Sahih ibn-u Hibbân* ve Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-Kübrâ* adlı eserlerinin bir kısmını okumuştur. Aynı şekilde ona Hâfız Suyûtî'nin *Tedribu'r-Râvî Şerh Takrib en-Nevevî* adlı kitabını okumuş ve ondan el-Muselsel bil Evveliyeye hadîs-i şerifini işitip rivayet edebileceği bütün konularda icâzet almıştır. Yine Cimmeh şehrinde Yûnus Kûrâkî'ye Ahmed bin Hacer el-Heytemî'nin *Fethu'l-Cevâd fî Şerhi'l-İrşâd Libni'l-Mukrî* adlı kitabını ve Zekeriyyâ el-Ensârî'nin *Ğâyetu'l-Vusûl Şerhu'l-Usûl* adlı kitabını okumuştur. Cimmeh şehrinin Şîru köyünde ise Muhammed Şerîf el-Hediyî el-Habeşî'den nahiv ve sarf ilmi almış ve bazı tefsir derslerine katılmıştır. Ahmed Degu'ya Cirin'de İmam Subkî'nin “el-Mehelliyy” açıklamasıyla “*Cemu'l-Cevâmi*” kitabını okumuştur. İbrâhîm el-Katbârî'ye ömrünün sonlarında Cimmeh'te

⁵ el-Herarî, *es-Sırâtu'l-Müstakîm*, s. 12-13.

⁶ el-Herarî, *el-Metâlibü'l-Vefiyye Şerhu'l-Akîdeti'n-Nesefiyye*, Beyrut, Dâru'l-Meşârî', 2014, s. 14-15.

yaşadığı dönemde yetişmiş ve ona Zekerıyyâ el-Ensârî'nin *Tuhfetu't-Tullâb bi Şerh-i Metni Tehrîr Tenkîh el-Lubâb* kitabını okumuştur.⁷

Daha sonra Kuzey Etiyopya'nın Râyye şehrine göç etmiştir. Râyye şehri, Herar'dan yaklaşık 1000 km uzaklıktadır. Orada Etiyopya müftüsü Muhammed Sirâc el-Cebertî'ye *Sünen-i Ebû Dâvûd*, *Sünen-i İbn-u Mâce* kitaplarını ve Hâfız bin Hacer el-Askalânî'nin *Şerh Nuhbetu'l-Fiker fî Mustalehi Ehli'l-Eser* kitabını okumuş, ondan el-Muselsel bi'l-Evvelıyye hadîs-i şerifini işitmiş ve onun rivayet edebildiği her şeyde ondan icâzet almıştır. Kadu köyüne gittiğinde aynı zamanda Kârî olan Ebû Hediyye el-Hâcc Kebîr Ahmed bin Abdurrahmân İdrîs el-Hasenî'ye Buhari'nin *Sahih*'ini, Tirmizi'nin de *Sünen*'ini ve Şâtıbiyye kıraatiyle Kur'ân'ın yarısını okumuş ve ondan icâzet almıştır.⁸

Ardından Addis Ababa'ya gitmiş ve orada kârîlerden olan Dâvûd el-Cebertî'ye, Zekerıyya el-Ensârî'nin *Şerhu'l-Cezerıyye* kitabını; Asım, Ebû Amr ve Nâfi' kıraatlarını ve İbnu'l-Cezerî'nin *ed-Durratu'l-Mudiyye fî'l-Kırââtı's-Selâs el-Mutemmime li'l-Aşr* kitabını okumuştur.⁹

Medine-i Münevvere'de ise Muhammed Ali Âzam es-Sıddîkî el-Bekrî el-Hindî el-Medenî el-Hanefî ile bir araya gelmiştir. Ondan muselsel olan hadislerden el-Muselsel bi'l-Evvelıyye ve başka hadîs-i şerifleri işitmiş, ona *el-Erbaûn el-Aclûniyye* adlı eseri okumuş ve ondan icâzet almıştır. Aynı şekilde Muhammed el-Arabî et-Tebbân el-Malikî'nin sohbetlerine katılmıştır.¹⁰

Dımaşk'ta ikamet ettiği dönemde, Kamiliyye Medresesi'nde Dımaşk sakinlerinden 7 kırâate hâkim olan Mahmûd Fâyiz ed-Deyratânî'ye Kur'ân'ın bir kısmını Hafs Kırâati'ne göre okumuştur. Dımaşklı Muhammed el-Bâkir bin Muhammed Abdulkebîr el-Kettânî kendisine, rivayet edebileceği bütün konularda icâzet vermiştir. Sonra Beyrut'ta ikamet eden Muhammed el-Arabî el-Azzûzî el-

⁷ el-Herârî, *el-Metâlibü'l-Vefıyye Şerhu'l-Akîdeti'n-Nesefıyye*, s. 15.

⁸ el-Herârî, *Şerhu's-Sıfâtı's-Selâse Aşerate el-Vâcibe lillâhi Teâlâ*, Beyrut, Dâru'l-Meşârî', 2013, s. 11.

⁹ el-Herârî, *eş-Şerhu'l-Kavîm*, s. 8.

¹⁰ el-Herârî, *Sarîhu'l-Beyan fî'r-Raddi alâ men Hâlefe'l-Kur'ân*, Beyrut, Dâru'l-Meşârî', 2013, s. 7.

Fâsî'ye *Muvatta* kitabını okumuş ve ondan *el-Erbaûnel-Aclûniyye*, *Müsned el-İmam Ahmed* kitabının bir kısmını ve el-Muselsel bi'l-Evveliyye hadisini müzakere etmiş ve kendisinden icâzet almıştır. Muhammed Tefvîk el-Hibrî el-Beyrûtî ile sık sık bir araya gelirdi. Ona *el-Erbaûn el-Aclûniyye* kitabının bir kısmını okumuştur.¹¹

4. Öğrenimi

Abdullâh el-Herârî erken yaşlarında içlerinde kendisinden yaşça büyüklerin de bulunduğu öğrencilere ders vermeye başlamıştır. Kendisi bir yandan ilim alırken, diğer yandan da ders veriyordu. Etiyopya ve Somali bölgesinde akranları arasında, hadis râvîlerinin özgeçmişlerini ve tabakalarını bilme, metinleri ezberleme, hadis ve lügat ilimleri, tefsir ilmi ve miras ilmi konularında onun gibisi yoktu. Bilinen hiçbir İslâmî ilmi kapsamlı şekilde öğrenmekten kaçınmamıştır. Bu ilimlerin herhangi birinde konuştuğu zaman, onu dinleyen kişi, onun sadece bu alanda uzmanlaştığını zannediordu. Buna rağmen kendisine bildiği konular anlatıldığında, faydalanmak isteyen biri gibi dinliyordu.¹²

Abdullâh el-Herârî akaid, fıkıh, hadis, tefsir, sarf ve nahiv ilimleri başta olmak üzere birçok alanda eğitim almıştır. Bu ilimlerle ilgili de birçok kitap telif etmiştir. Mamafih telif ettiği eserlerin yarısına yakını akaid ilmine dairdir.

5. Beyrut'a Girişi

Beyrut'a ilk girişi 1370/1950 yılında gerçekleşmiştir. Onu el-Kâdi Muhyiddîn el-Acuz ve el-Musteşâr Muhammed eş-Şerîf gibi Beyrut'un önde gelen hocaları misafir etmişlerdir. el-Musteşâr Muhammed eş-Şerîf'in evinde Akkar müftüsü Bahâuddîn el-Kîlânî ile buluşmuştur. Bahâuddîn kendisine hadis ilmi ile alakalı sorular sorup ondan faydalanmıştır. el-Besta el-Fevkâ Camii imamı Abdu'l-Vehhâb el-Bûtârî ve Burc Ebû Haydar Camii imamı ve müezzini Ahmed İskenderânî ile bir araya gelmiştir. Tefvîk el-Hibrî ile de bir araya gelirdi ve orada Beyrut'un büyükleri ve Abdurrahmân el-Meczûb ile buluşurlardı ve kendisinden faydalanırlardı. Fetva kurumu genel sekreteri Muhtar el-Alâyilî ile de bir araya gelmiştir ve kendisi Abdullâh

¹¹ el-Herârî, *Sarîhu'l-Beyan fi'r-Raddi alâ men Hâlefe'l-Kur'ân*, s. 7.

¹² el-Herârî, *es-Sırâtu'l-Müstakîm*, s. 16.

Hoca'nın yüceliğine ve ilminin genişliğine tanık olup bunu dile getirmiştir. Ayrıca kendisine Beyrut şehrinin camilerinde bulunup ilim meclisleri kurabilmesi için Dâru'l-Fetvâ (Fetvâ Kurumu)'nın izniyle yazılı bir belge ile ikametgâh hazırlamıştır. 1379/1969 yılında Lübnan'daki Ezher müdürünün talebi ile Ezher öğrencilerine tevhid ilmi ile alakalı konferans düzenlemiştir.¹³

6. İzlediği Yol ve Kişiliği

Yazılmış eserlerden ve Herarî'nin fikrini ve ideolojisini ifade eden sözlerinden onun Eşarî, sûfî ve ehli sünnet üzere olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca akaid ve amelî hükümler hususunda Eşarîlerin üslubunu takip ettiğini söylemek mümkündür.

Onun öğrencileri, inançta ve amelde orta yolu izlemektedir. Öğrencileri dinde aşırıya gitmekten kaçınmışlardır. Nitekim dinde aşırıya gitmek ümmet için büyük bir tehliktir.¹⁴

Abdullâh el-Herarî takvalı, mütevazî, âbid, Allah'ı çokça zikreden, zikir ve ilimle meşgul olan, zâhid, temiz kalpli, fakir ve miskinlere şefkatli, çokça iyilik yapan, nerdeyse hiçbir vaktini okuma, zikir, öğretim, nasihat veya irşadsız geçirdiği görülmeyen, Rabb'ini tanıyan, kitap ve sünnete tutunan, güçlü ve net delil sahibi, hikmetle davranan, dine karşı gelenlerin kötülüklerine engel olmada güçlü, iyiliği öğretmede himmetli olan; Allah yolunda yürürken, kendisini sevmeyenlerin kötülüklerine aldırmayan bir zât idi.¹⁵

7. Vefatı

Hayatının sonlarına doğru hastalığı şiddetlendi ve onu birkaç ay yatağa mahkûm etti.¹⁶ Hayatını eğitim-öğretime adayan, birçok alanda eserler yazmış olan Abdullâh el-Herarî 98 yaşında 1429/2008 senesinin Ramazan ayının ikinci gününde Beyrut'taki evinde vefat etmiştir. Cenaze töreni salı günü ikindi vaktinde öğrencilerinin, el-Meşarî' el-Hayriyye el-İslâmiyye cemiyetinin idarî kadrosunun

¹³ el-Herarî, *Şerhu's-Sıfâtî's-Selâse Aşerate el-Vâcibe lillâhi Teâlâ*, s. 16-17.

¹⁴ <https://www.islamist-movements.com/31107> (25.10.2020)

¹⁵ el-Herarî, *es-Sırâtu'l-Müstakîm*, s. 23.

¹⁶ el-Herarî, *a.y.*

üyeleri ve cemiyetin başkanı Hüsam Karâkîra'nın, İslâmî ve sûfî cemiyetlerin başkanları olmak üzere çok sayıda hocaların, belediye meclisi üyelerinin ve Beyrut'un çeşitli bölgelerinden gelen insanların katılımlarından oluşan kalabalık bir grupla yapıldı.¹⁷

Abdullâh el-Herârî'nin naaşı öğle namazından sonra evinden Burc Ebî Haydar mescidine taşınmıştır. Kalabalık topluluklar ana caddede ve mescidi kuşatan caddelerde toplandı. Hocaya veda etmek için çeşitli bölgelerden gelen kalabalık gruplar mescidi ve etrafını doldurdu. İkinci vaktine kadar devam eden kalabalığın ardından el-Meşârî' el-Hayriyye el-İslâmiyye cemiyetinin başkanı Hüsam Karakîra'nın katılımıyla Abdullâh el-Herârî'nin cenaze namazı kılınmıştır. Sonra da naaşı Burc Ebî Haydar camisinin yanına defnedildi.¹⁸

Beyrut'taki el-Meşârî' el-Hayriyye el-İslâmiyye cemiyetine, Abdullâh el-Herârî'nin vefatı üzerine binlerce kişi başsağlığı dileklerini iletmiştir. Lübnan Cumhurbaşkanı temsilcisi, Lübnan Meclis Başkanı temsilcileri, Arap Devletler Birliği, Lübnan Daru'l-Fetva heyeti, geçmiş hükümet başkanları, bakanlar ve milletvekilleri, Lübnan Ordu Komutanı Temsilcisi, Arap ve İslâm ülkelerinin Lübnan'daki elçilikleri, bazı hakimler, askeriyeden komutanlar, eğitimciler, medya grupları, sendikacılar, dernek başkanları, İslâmî Yardımlaşma ve Kültürel Dernek Başkanları, Lübnan parti başkanları ve Filistinlilerin parti başkanları, Belediye meclisi başkanları ve üyeleri, birçok hoca ve İslâm davetinde çalışanlar başsağlığı dileyenler arasındadır.¹⁹

Cemiyetin başkanı Hüsam Karâkîra başsağlığı dileklerini kabul etmiştir. Lübnan'daki Başbakan, Millet Meclisi Başkanı, Lübnan ve Lübnan dışındaki birçok önemli şahsiyet de telefon ile arayarak başsağlığı dilemişlerdir.²⁰

Abdullâh el-Herârî'nin öğrencileri, Arap ve İslâmî toplulukların üyeleri; Arap ülkelerinde, Avrupa'da, Asya'da, Avustralya'da, Amerika Birleşik Devleti'nde ve

¹⁷ <https://www.islamist-movements.com/31107> (25.10.2020)

¹⁸ <http://www.sunnaonline.org/news.php?action=view&id=73> (25.10.2020)

¹⁹ <http://www.sunnaonline.org/news.php?action=view&id=73> (25.10.2020)

²⁰ <http://www.harariyy.org/pages/wft/> (08.12.2020)

Kanada'daki birçok camide Abdullâh el-Herârî'nin gıyâbî cenaze namazı kıldılar ve taziye dileklerini sundular.²¹

8. Vasiyeti

Abdullâh el-Herârî ailesine, sevdiklerine ve öğrencilerine şu vasiyeti bırakmıştır:

“Allah’tan başka ilâh olmadığına, Muhammed’in Allah’ın elçisi olduğuna şahadet edin. Sonsuz saadete, dünya ve ahiretin kurtuluşuna ulaştıran din ilmini öğrenmeniz de vasiyetimdir. Allah’ın kitabına, peygamberin sünnetine tutunup amel etmenizi, Ehl-i sünnet ve’l-cemâat mezhebine bağlı kalmanızı, insanlara bu ilmi öğretip yaymanızı ve iyiliği emredip kötülükten kaçınmanızı vasiyet ediyorum. Ayrıca Allah için birbirinizi sevip, yine Allah için birbirinize nasihat etmenizi vasiyet ediyorum. Birliğinizi bölen, birbirinden hoşnut olmayıp nefret edenlerden değil; birbirinize yardım edenlerden olunuz. Peygamberimizin şu hadisiyle amel ediniz: “Hiçbiriniz kendisi için istediği hayrı (mü’min) kardeşi için istemedikçe iman etmiş olmaz (yani takva sahibi olmaz)”. Birbirinizden nefret etmekten ve ahirete karşılık malı tercih etmekten sakınınız. Nitekim din düşmanları dini yıkmak için çalışıp fırsat kolluyorlar. Peygamberimizin şu sözünde dediği gibi olunuz: “Mümin mümine karşı bir binanın birbirine kenetlenmiş taşları gibidir.” Cemiyetteki kardeşlerinize yardımcı olun, onlara karşı olmayınız. Birbirinize kenetlenin, bölünmeyin ki zayıflamayasınız. Bu cemiyetin gücünü zayıflatıp insanların cemiyetten nefret etmelerine sebep olan kişileri uzaklaştırm. Bilin ki o, din düşmanıdır. Allah’tan kendime ve sizlere iyi amel ve iman üzerinde ölmeyi diliyorum. Âlemlerin rabbi olan Allah’a hamd Hz. Muhammed’e ve mübarek olan sahabelerine salat ve selam olsun.”²²

²¹ <http://www.sunnaonline.org/news.php?action=view&id=73> (25.10.2020)

²² <https://www.islamist-movements.com/31107> (18.11.2020)

B. Abdullâh el-Herârî'nin Eserleri

İnsanların akîdesini düzeltmek, inkârcılar ile savaşmak, bid'at ehlinin fitnelerini kaldırmakla meşgul olması, hocayı kitap telif etmeye vakit ayırmaktan alıkoymuştur. Mamafih ortaya koyduğu çok sayıda kıymetli eseri vardır.²³ Bunlardan bazıları dallarına göre şunlardır:

1. Hadis ile İlgili Eserleri

a. Şerhu Elfiyeti's-Suyûtî fî Mustalahi'l-Hadîs: Abdullâh el-Herârî'nin hadis alanındaki bu eseri henüz basılmış değildir. Esere ulaşamadığından detaylı bilgi verilememektedir.

b. et-Teakkubu'l-Hasîs alâ men Ta'ane fî mâ Sahha mine'l-Hadîs:²⁴ Elbânî'nin sahih hadisler hakkında iddia ettiği şeylere reddiye niteliğinde yazılmış bir eserdir.

c. Nusretu't-teakub el-Hasîs alâ men Ta'ane fî mâ Sahha mine'l-Hadîs:²⁵ Elbânî'nin sahih hadisler hakkında iddia ettiği şeylere reddiye niteliğinde yazılmış olan *et-Teakkubu'l-Hasîs* kitabını destekleyici mahiyette yazılmış bir eserdir.

d. Şerhu'l-Beykûniyye fî'l-Mustalah: Bu eser henüz basılmamıştır. Esere ulaşamadığından detaylı bilgi verilememektedir.

e. Risaletün fî Haddi'l-Hâfız: Bu eser henüz basılmamıştır. Esere ulaşamadığından detaylı bilgi verilememektedir.

f. Cüz'un fî Ehâdîse Nessal Huffâz-u alâ Sihhetihâ ve Husnihâ: Bu eser henüz basılmamıştır. Esere ulaşamadığından detaylı bilgi verilememektedir.

²³ el-Herârî, *es-Sırâtu'l-Müstakîm*, s. 19.

²⁴ el-Herârî, *et-Teakkubu'l-Hasîs alâ men Ta'ane fî mâ Sahha mine'l-Hadîs*, 4. bs., Beyrut, Dâru'l-Meşârî', 2017.

²⁵ el-Herârî, *Nusretu't-teakub el-Hasîs alâ men Ta'ane fî mâ Sahha mine'l-Hadîs*, 2. bs., Beyrut, Dâru'l-Meşârî', 2001.

g. Esânîdü'l-Kütübi's-Seb'a fi'l-Hadîsi's-Şerîf:²⁶ Kütüb-i Sitte ve İmam Mâlik'in *Muvatta* adlı eseri olmak üzere Abdullâh el-Herârî'nin bu yedi kitaptaki senetlerini ihtiva eden bir kitaptır.

h. el-Erbeûne'l-Herariyye: Kırk farklı hadis kitabından alınan kırk hadis ve açıklamalarını ihtiva eden bu eser basılmamıştır.

2. Fıkıh ile İlgili Eserleri

a. Muhtasarı Abdillâh el-Herârî el-Kâfile bi-İlmi'd-dîni'd-darûrî:²⁷ Zaruri olan itikad bilgilerine kısaca yer verilip Şâfiî mezhebine göre fıkıh konuları açıklanmıştır. Kitabın son kısmında da kalbin farzları ve organların günahları kısaca işlenmiştir. Bu eser Arapçadan Türkçeye tercüme edilmiştir.²⁸

b. Buğyetü't-Tâlib li-ma'rifeti'l-ilmi'd-dini'l-vâcib:²⁹ Muhtasarı Abdillâh el-Herârî el-Kâfile bi-İlmi'd-dîni'd-darûrî kitabının açıklamasıdır.

c. Şerhu Elfiyyeti'z-Zubed: Bu eser henüz basılmamıştır. Esere ulaşılamadığından detaylı bilgi verilememektedir.

d. Şerhu Metn-i Ebî Şücâ': Bu eser henüz basılmamıştır. Esere ulaşılamadığından detaylı bilgi verilememektedir.

e. Şerhu Metni'l-Aşmâviyye: Mâlikî mezhebine göre yazılmış bir fıkıh kitabı olup telifi tamamlanmamış ve basılmamıştır.

f. Şerhu't-Tenbih: Şâfiî mezhebine göre yazılmış bir fıkıh kitabı olup telifi tamamlanmamış ve basılmamıştır.

²⁶ el-Herârî, *Esânîdü'l-Kütübi's-Seb'a fi'l-Hadîsi's-Şerîf*, 2. bs., Beyrut, Dâru'l-Meşârî', 1999.

²⁷ el-Herârî, *Muhtasarı Abdillâh el-Herârî el-Kâfile bi-İlmi'd-dîni'd-darûrî*, 11. bs., Beyrut, Dâru'l-Meşârî', 1999.

²⁸ el-Herârî, *Muhtasarı Abdillâh el-Herârî el-Kâfile bi-İlmi'd-dîni'd-darûrî*, çev. Hıdır Kartal, *Muhtasar Şâfiî İlmihâli*, İstanbul, Akasya Yayıncılık, 2018.

²⁹ el-Herârî, *Buğyetü't-Tâlib li-ma'rifeti'l-ilmi'd-dini'l-vâcib*, 7. bs., Beyrut, Dâru'l-Meşârî', 2005.

g. Şerhu Menhecü't-tullâb: Şâfiî fıkında otorite seviyesine ulaşmış olan Zekeriyâ el-Ensârî'nin *Menhecü't-tullâb* adlı eserine yapılmış bir şerh olup telifi tamamlanmamış ve basılmamıştır.

h. Şerhu Kitâb Süllemü't-Tevfîk ilâ Mehabbetillâhi alâ't-Tahkîk: Bu eser henüz basılmamıştır. Esere ulaşamadığından detaylı bilgi verilememektedir.

i. Muhtasaru Abdillâh el-Herârî el-Kâfile bi-İlmi'd-dîni'd-darûrî: ³⁰ Mâlikî mezhebine göre telif edilmiş ilmihal niteliğinde bir eserdir. Eserin muhtevasında zaruri olan itikad bilgilerine kısaca yer verilip Malikî mezhebine göre fıkıh konuları açıklanmıştır. Kitabın son kısmında da kalbin farzları ve organların günahları kısaca işlenmiştir.

j. Muhtasaru Abdillâh el-Herârî el-Kâfile bi-İlmi'd-dîni'd-darûrî: ³¹ Hanefî mezhebine göre telif edilmiş ilmihal niteliğinde bir eserdir. Eserin muhtevasında zaruri olan itikad bilgilerine kısaca yer verilip Hanefî mezhebine göre fıkıh konuları açıklanmıştır. Kitabın son kısmında da kalbin farzları ve organların günahları kısaca işlenmiştir. Bu eser Arapçadan Türkçeye tercüme edilmiştir.³²

3. Arapça ile İlgili Eserleri

a. Şerhu Mütemmimeti'l-Âcurrûmiyye fi'n-Nahvi: Bu eserin telifi tamamlanmamış ve basımı da yapılmamıştır.

b. Şerhu Manzûmeti's-Sebbân fi'l-Arûd: Bu eser henüz basılmamıştır. Esere ulaşamadığından detaylı bilgi verilememektedir.

³⁰ el-Herârî, **Muhtasaru Abdillâh el-Herârî el-Kâfile bi-İlmi'd-dîni'd-darûrî**, 2. bs., Beyrut, Dâru'l-Meşârî', 2003.

³¹ el-Herârî, **Muhtasaru Abdillâh el-Herârî el-Kâfile bi-İlmi'd-dîni'd-darûrî**, Beyrut, Dâru'l-Meşârî', 2017.

³² el-Herârî, **Muhtasaru Abdillâh el-Herârî el-Kâfile bi-İlmi'd-dîni'd-darûrî**, çev. Hıdır Kartal, **Muhtasar Hanefî İlmihâli**, İstanbul, Akasya Yayıncılık, 2018.

4. Tecvid ile İlgili Eseri

a. ed-Duru'n-nadîd fî ahkâmi't-tecvid:³³ Tecvid kurallarını ihtiva eden bir eserdir.

5. Akaid ile İlgili Eserleri

a. Nasîhatü't-Tullâb: Şiir üslûbuyla telif edilmiş vaaz ve nasihat niteliğinde bir eser olup basılmamıştır.

b. es-Sırâtu'l-Müstakîm:³⁴ Ulûhiyet, nübüvvet ve âhirete dair meselelerin yer aldığı bir kitaptır. Allah'ın kullarını yükümlü kıldığı en büyük farz, tek hak dinin İslâm olduğu, sözde Müslüman olduğunu iddia edip İslâm'a aykırı inanca sahip kişinin hükmü, küfrün kısımları, Allah'ın sıfatları, Allah'ın mekândan münezzeh olması, kader, Mu'tezile'nin kulun kendi fiillerini yarattığı sözünün batıl olduğuna dair aklî delil, peygamberler hakkında vâcip olan ve imkânsız olan şeyler, mûcize, isra ve miraç, kabir azabı ve nimeti, cennet ve cehennemnin sıfatı, şefaât gibi birçok konuya değinilmiştir. Ayrıca muhkem ve müteşabih olan bazı âyetlerin açıklamalarına yer verilmiştir. Bid'at, teberra, ictihad ve taklit konularına da değinilmiştir.

c. ed-Delîlü'l-Kavîm alâ's-Sırâtu'l-Müstakîm:³⁵ *es-Sırâtu'l-Müstakîm* kitabının şerhi niteliğinde yazılmış bir eserdir. *es-Sırâtu'l-Müstakîm* kitabındaki meseleler birçok aklî ve naklî delillerle açıklanmıştır.

d. el-Metâlibü'l-Vefiyye Şerhu'l-Akîdeti'n-Nesefiyye:³⁶ Ebû Hafs Necmeddin Ömer b. Muhammed en-Nesefî'nin (ö. 537/1142) akaide dair risâlesinin şerhi niteliğinde bir kitaptır. Nesefî'nin risâlesindeki meseleler, birçok aklî ve naklî delillerle beyan edilmiştir. Müellif meseleleri beyan ederken örnekler vererek konunun anlaşılmasını kolaylaştırmıştır. Nitekim meseleleri geniş bir şekilde açıklamıştır. Eserin sonunda Nesefî'nin akaide dair risâlesinin metnine yer verilmiştir.

³³ el-Herârî, *ed-Duru'n-nadîd fî ahkâmi't-tecvid*, 2. bs., Beyrut, Dâru'l-Meşârî', 2004.

³⁴ el-Herârî, *es-Sırâtu'l-Müstakîm*, 16. bs., Beyrut, Dâru'l-Meşârî', 2018.

³⁵ el-Herârî, *ed-Delîlü'l-Kavîm alâ's-Sırâtu'l-Müstakîm*, 4. bs., Beyrut, Dâru'l-Meşârî', 2012.

³⁶ el-Herârî, *el-Metâlibü'l-Vefiyye Şerhu'l-Akîdeti'n-Nesefiyye*, 3. bs., Beyrut, Dâru'l-Meşârî', 2014.

e. İzhârü'l-akîdeti's-sünniyye bi-şerhi'l-Akîdeti't-Tahaviyye:³⁷ Hanefî fakihlerinden Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme et-Tahavî'nin (ö. 321/933) akaide dair risâlesine yapılmış şerh türünde bir eserdir. Mukaddimede Ehl-i sünnet ve'l-cemâat'ın kim olduğu açıklanmıştır. Ardından Tahavî akîdesinin şerhine yer verilmiştir.

f. eş-Şerhu'l-Kavîm fî Halli Elfâzi's-Sırâtı'l-Müstakîm:³⁸ *es-Sırâtü'l-Müstakîm* adlı kitabın şerhidir.

g. Sarîhu'l-Beyan fî'r-Raddi alâ men Hâlefe'l-Kur'ân:³⁹ Kur'ân'a muhalefet eden bazı fırka ve kişilere reddiyede bulunmak amacıyla yazılmış bir kitaptır. Eserin ilk sayfalarında tevhid ilminin önemi açıklanmıştır. Ardından övülen ve yerilen kelâmdan bahsedilmiştir. Kur'ân'da ve hadiste te'vil meselesine, muhkem ve müteşâbih olan bazı âyetlerin açıklamalarına, ictihadın şartlarına, ridde meselelerine ve daha birçok konuya değinilmiş kapsamlı bir eserdir.

h. el-Makâlâtü's-Sünniyye fî Keşfi Dalâlâti Ahmed İbn-i Teymiye:⁴⁰ Abdullâh el-Herârî'nin, Ahmed İbn Teymiyye'ye bazı eleştirilerde bulunduğu bir kitaptır. Ayrıca bazı kişilerin İbn-i Teymiyye hakkındaki söylemlerine yer verilmiştir. Müşebbihe ve Mücessime fırkalarına dair birçok reddiye bulunmaktadır. Âlemin ezeli olmadığına, Allah'ın cisim olmadığına, kelâmının harf ve sesle olmadığına, arşa oturmadağına ve mekândan münezzeh olduğuna, nüzul hadisi bağlamında hareket ve sükûndan münezzeh olduğuna dair deliller zikredilmiştir.

î. Şerhu's-Sıfâtı's-Selâse Aşerate el-Vâcibe lillâhi Teâlâ:⁴¹ Allah'ın on üç sıfatının anlatıldığı bir risaledir. Allah'ın sıfatları beyan edildikten sonra Allah'ın tüm

³⁷ el-Herârî, *İzhârü'l-akîdeti's-sünniyye bi-şerhi'l-Akîdeti't-Tahaviyye*, 5. bs., Beyrut, Dâru'l-Meşârî', 2014.

³⁸ el-Herârî, *eş-Şerhu'l-Kavîm fî Halli Elfâzi's-Sırâtı'l-Mustakîm*, 9. bs. Beyrut, Dâru'l-Meşârî', 2013.

³⁹ el-Herârî, *Sarîhu'l-Beyan fî'r-Raddi alâ men Hâlefe'l-Kur'ân*, 4. bs. Beyrut, Dâru'l-Meşârî', 2013.

⁴⁰ el-Herârî, *el-Makâlâtü's-Sünniyye fî Keşfi Dalâlâti Ahmed İbn-i Teymiye*, 7. bs. Beyrut, Dâru'l-Meşârî', 2007.

⁴¹ el-Herârî, *Şerhu's-Sıfâtı's-Selâse Aşerate el-Vâcibe lillâhi Teâlâ*, 6. bs., Beyrut, Dâru'l-Meşârî', 2013.

sıfatlarının kâmil olduğu meselesine yer verilmiştir. Eserin sonunda ise *el-Akîdetü'l-Münciye* risalesi bulunmaktadır.

j. *el-Akîdetü'l-Münciye*:⁴² Allah'a iman hakkında yazılmış birkaç sayfalık küçük bir risaledir. Risalede âlemin cevher ve arazdan oluştuğu açıklanmıştır. Ardından cevher ve arazın tanımı yapılarak Allah'ın cevher ve arazdan münezzeh olduğu ortaya konulmuştur. Ezcümle Allah'ın hiçbir şeye benzemediği anlatılmıştır.

k. *et-Tahzîru's-Şer'î el-Vâcib*:⁴³ Ehl-i sünnet'e ve tasavvuf ilmine muhalif olan kitap ve sözlerden uyarmak amacıyla yazılmış bir eserdir. Eserin muhtevasında birçok fırka ve şahıslara reddiye bulunmaktadır. Ayrıca tasavvufun hakikati beyan edilmiş ve Müslümanlar, mutasavvıf olduğunu iddia eden bazı kimselerden tahzîr edilmiştir.

l. *Risâletün fî Butlâni Dâ'vâ Evveliyeti'n-Nûri'l-Muhammedî*:⁴⁴ Kur'ân ve hadis delilleriyle ilk yaratılan şeyin su olduğu ve Câbir hadisinin mevzû olduğuna dair yazılmış bir eserdir. Bu risale “Asrımızın Hadis Hâfız'ından Müslümanlara Önemli Bir Nasihat” adıyla Halit Sevimli tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir.⁴⁵

m. *Risâletün fî'r-Raddi alâ Kavli'l-Ba'di İnne'r-Rasûle Ya'lemu Külle Şey'in Ye'lemuhullâh*:⁴⁶ Allah'ın elçisinin her şeyi bildiğini iddia edenlere karşı yazılmış bir risaledir.

n. *el-Ğâratü'l-Îmâniyye fî Raddi Mefasit et-Tehrîriyye*:⁴⁷ Hizbü't-Tahrîr fırkasına karşı imanî savunma niteliğinde telif edilmiş bir eserdir.

⁴² el-Herârî, *el-Akîdetü'l-Münciye*, 2. bs., Beyrut, Dâru'l-Meşârî', 2002.

⁴³ el-Herârî, *et-Tahzîru's-Şer'î el-Vâcib*, Beyrut, Dâru'l-Meşârî', 2001.

⁴⁴ el-Herârî, *Risâletün fî Butlâni Dâ'vâ Evveliyeti'n-Nûri'l-Muhammedî*, Beyrut, Dâru'l-Meşârî', 2001.

⁴⁵ Ankara Millet Ktp., 2007 AD 15787.

⁴⁶ el-Herârî, *Risâletün fî'r-Raddi alâ Kavli'l-Ba'di İnne'r-Rasûle Ye'lemu Külle Şey'in Ye'lemuhullâh*, Beyrut, Dâru'l-Meşârî', 2001.

⁴⁷ el-Herârî, *el-Ğâratü'l-Îmâniyye fî Raddi Mefasit et-Tehrîriyye*, Beyrut, Dâru'l-Meşârî', 1996.

o. ed-Durratu'l-Behiyye fî Halli Elfâzi'l-Akîdeti't-Tahâviyye:⁴⁸ Tahâvî akîdesine dair kısa açıklamaların bulunduğu şerh niteliğinde bir kitaptır.

p. Risaletün fî Tenezzuhi Kelâmillâhi ani'l-Harfî ve's-Savt-i ve'l-Luğah: Allah'ın kelâmının harf, ses ve lügattan münezzeh olduğuna dair yazılmış bir risaledir. Bu eser henüz basılmamıştır.

q. et-Te'âvunu alâ'n-Nehy-i ani'l-Münker:⁴⁹ Münker olan şeylerden nehyetme hususunda yardımlaşma üzerine yazılmış bir kitaptır. Eserin muhtevasında dört mezhep imamının küfrî sözlere dair uyarıları, dillerde yayılmış küfrî sözlere karşı uyarı, Vehhabîlere karşı uyarı, müteşabih âyetleri zahirine göre ele almanın neticeleri, Ehl-i sünnet'e göre Allah'ın kelâmının harf ve sesle olmadığı gibi konular bulunmaktadır. Ayrıca eserde birçok fırka ve şahıslara karşı uyarılar yer almaktadır.

r. Kavâidu Mühimme:⁵⁰ Müslümanın dinden çıkaracak şeylerden kendini koruması için sekiz önemli kaidenin zikredildiği bir kitaptır. Eserin başında besmele, hamdele ve salvelenin açıklaması yapılmıştır. Bilâhare âlimlerin makamı, ilmin fazileti, ilimdeki emanetin maldaki emanetten daha önemli olması, bilmiyorum sözünün önemi ve ilimsiz fetvanın terkedilmesi, ehli olmayan kimselerin kelâm hakkında konuşmaları, soruyu anlamamanın önemi ve cevap vermekte acele etmemek, ilmin süsünün hilim olması, ilmi talep etmenin Allah rızası için olması gerektiği, iyiliği emredip kötülükten vazgeçirmeye çalışmanın önemi, ilmi talep eden kişinin dersten önce hazırlık yapması, dersin tekrarını yapması, hocasına sabretmesi, vesveselerden uzak durması gerektiği gibi birçok meseleye değinilmiştir. Ardından itikadî, fiilî ve sözlü olmak üzere küfrün üç kısmı beyan edilmiştir. Daha sonra sekiz kaide birçok örnekle birlikte açıklanmıştır. Dinde zaruri olarak bilinmesi gereken şeyin inkâr edilmesinin küfür olduğu, bu konuda cehaletin mazeret olmadığı, mukallidin imanının günaha düşse bile geçerli olduğu, usûlü'd-dînin iki kısma ayrılması, her Müslümanın Allah'ın varlığına dair icmâlî delili bilmesinin farz olduğu, Mu'tezile'nin "Kur'ân mahluktur" sözüne uyarı, dinî hükümlerin akılla değil şeriatle bilinebileceği, icmâ ile

⁴⁸ el-Herârî, **ed-Durratu'l-Behiyye fî Halli Elfâzi'l-Akîdeti't-Tahâviyye**, Beyrut, Dâru'l-Meşârî', 1998.

⁴⁹ el-Herârî, **et-Te'âvun-u alâ'n-Nehy-i ani'l-Münker**, 7. bs., Beyrut, Dâru'l-Meşârî', 2009.

⁵⁰ el-Herârî, **Kavâidu Mühimme**, Beyrut, Dâru'l-Meşârî', 2015.

küfür olan bir hükümden şüphe ederek getirilen şahadetin geçerli olmadığı, küfre azmettirmenin küfür olduğu, haram olan bir şeyi helal kılmanın küfür olduğu gibi meseleler beyan edilmiştir.

s. Risaletu'r-Raddi alâ'd-Dâi el-Kâdiyânî:⁵¹ Peygamberliği iddia eden Ahmed el-Kâdiyânî'ye reddiye niteliğinde yazılmış küçük bir risaledir.

6. Diğer Eserleri

a. er-Ravâih ez-Zekiyye fî Mevlid-i Hayri'l-Beriyye:⁵² Kitabın başında bi'datın mânası açıklanıp Peygamberimizin mevlidini kutlamanın câiz olduğuna dair deliller zikredilmiştir. Peygamberimiz Muhammed'in doğumu hakkında yazılmış bir eser olup Peygamberimizin soyu, isimleri, künyesi ve doğduğu ortam anlatılmıştır. Ayrıca Peygamberimizin sıfatları, görünüşü ve ahlaki konularına da değinilmiştir.

b. Muhtasaru'l-Kevâkib ed-Durriyye fî Medhi Hayri'l-Beriyye el-Müsemmât bi'l-Burde:⁵³ Ali b. Nâsir el-Hicâzî'nin Peygamberimizin mevlidi hakkında yazdığı *Unvân eş-Şerif bi'l-Mevlidi 'ş-Şerif* adlı kitabının muhtasarıdır.

c. Câmiu'l-Hayrât min Mecâlisi's-Şeyh Abdillâh b. Muhammed b. Yûsuf el-Herârî:⁵⁴ Abdullâh el-Herârî'nin öğrencilerinin hocalarından duyduklarını derleyip telif ettikleri bir eserdir. İki ciltten oluşan bu eserde dine dair birçok meseleye değinilmiştir. Eserin birinci cildinin muhtevasında zaruri olan din ilmi, akaid hususunda sahâbenin ittifak halinde oldukları, Ehl-i sünnet ilmini talep etmeye teşvik, ilim öğrenmenin amelden önce takdim edilmesi, Müslüman'a sövmenin hükmü, âlemin hacim ve arazdan oluşması, Allah'ın sıfatları, tenzih akîdesi üzerine olan gerçek tasavvufçuluk, Mu'tezile ve Müşebbihe hakkında kelâm, Eş'arîlerin ve Matürîdîlerin selef akîdesi üzerinde olmaları, güzel olan bid'at ve tasavvuf tarikleri gibi konular bulunurken ikinci cildinde de bid'atin çeşitleri, nikah hükümlerinden

⁵¹ el-Herârî, *Risaletu'r-Raddi alâ'd-Dâi el-Kâdiyânî*, 2. bs., Beyrut, Dâru'l-Meşârî', 2016.

⁵² el-Herârî, *er-Ravâih ez-Zekiyye fî Mevlid-i Hayri'l-Beriyye*, 6. bs., Beyrut, Dâru'l-Meşârî', 2012.

⁵³ el-Herârî, *Muhtasaru'l-Kevâkib ed-Durriyye fî Medhi Hayri'l-Beriyye el-Müsemmât bi'l-Burde*, 2. bs., Beyrut, Dâru'l-Meşârî', 2004.

⁵⁴ el-Herârî, *Câmiu'l-Hayrât min Mecâlisi's-Şeyh Abdillâh b. Muhammed b. Yusuf Herârî*, c. 1, Beyrut, Dâru'l-Meşârî', 2017; el-Herârî, *Câmiu'l-Hayrât min Mecâlisi's-Şeyh Abdillâh b. Muhammed b. Yusuf Herârî*, c. 2, Beyrut, Dâru'l-Meşârî', 2019.

bazılarının beyanı, Allah'ın isimleri, ictihad ve taklid, bazı dalâlet ehlinden tahzîr, farz-ı ayn ve farz-ı kifâye, Allah'ın kulların fiillerinin yaratıcısı olması, Allah'ın mekânsız olarak var olması, Ehl-i sünnet akîdesinin beyanı, kader meselesi, Allah'ın takdiri değişmez gibi konular yer almaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

ABDULLÂH EL-HERARÎ’NİN ULÛHİYET ANLAYIŞI

A. Allah’ın Varlığı ve Birliği

İslâm inancının temelini oluşturan Allah’ın varlığı konusunda Abdullâh el-Herarî Allah’ın başlangıçsız ve sonsuz olarak mevcut olduğunu, dolayısıyla O’nun varlığının bir var edenin var etmesiyle olmadığını ifade etmiştir.⁵⁵

Bazıları (مَوْجُودٌ) “mevcut” lafzının “meful” vezninden olmasından dolayı “Allah mevcuttur” denilmesine karşı çıkmıştır. Herarî buna, (اللَّهُ مَعْبُودٌ) “Allah mabuttur” sözünde yer alan “مَعْبُودٌ” kelimesinin meful vezninden olup “başkasının fiilinden etkilenmeyen” mânasında kullanıldığını belirterek cevap vermiştir. Abdullâh el-Herarî, “Allah mevcuttur” denilmesine karşı çıkan insanların dil bilgisinde yetersiz olduklarını ifade etmiştir.⁵⁶ Allah hakkında “mevcut” lafzının kullanılabileceğine dair birkaç lügatten örnekler vermiştir. Bu örneklerden birisi, el-Kâmûs’u şerh etmiş büyük dilbilimci Zebîdî’nin *İhyâ* adlı kitabının şerhinde şöyle ifade edilmektedir: “Yüce Bârî’ mevcuttur, dolayısıyla görülebilmesi de aklen sahihtir.”⁵⁷ Diğer bir örnekte ise “el-Misbâh” adlı kitabın yazarı, dilbilimci Feyyûmî ifadeyi şöyle açıklamaktadır: “Mevcut, yok olanın zıttıdır.”⁵⁸

Herarî, akla göre bir kitap, yazarı olmadan var olmayacağı gibi bir fiil de faili olmaksızın var olamayacağından âlemin varlığının Allah’ın varlığına delil olduğunu ifade etmiştir. Tabiatın iradesi olmayıp herhangi bir şeyi yaratmadığından fail olmadığını belirtmiştir. Nitekim “İki zıt şey asla birleşmez” kaidesinden dolayı bir şeyin kendisinin yaratıcısı olmasının söz konusu olmadığını izah etmiştir. Eğer Zeyd kendisini yarattı denilirse bir bakıma kendisinden önce ve sonra Zeyd’in var olduğu söylenmiş olur. Yani yaratıcı bakımından onun önce olduğu ama yaratılış bakımından

⁵⁵ el-Herarî, *es-Sırâtü’l-Müstakîm*, s. 69.

⁵⁶ el-Herarî, *eş-Şerhu’l-Kavîm*, s. 169.

⁵⁷ Muhammed el-Murtazâ el-Hüseynî ez-Zebîdî, *İthâfu’s Sâdeti’l Muttekîn*, 10 c., Beyrut, Müessesetü’t-Tarihi’l-Arabî, 1994, c. 2, s. 118.

⁵⁸ Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Feyyûmî, *el-Misbâhu’l-Munîr*, Kahire, Daru’l-Hadis, 2008, s. 407.

onun sonra olduğu ifade edilmiş olur. Neticede bunun akla göre imkânsız olduğunu belirtmiştir.⁵⁹

Yine Herarî, âlemin farklı hallerle değişmesi yani yaşayanın ölmesi, ayrışık olanın birleşmesi, küçük olanın büyümesi, kötü olanın güzelleşmesi, güçlü olanın zayıflaması ve zayıf olanın da güçlenmesi, insanın zayıflıktan güçlü olmaya ve güçlü olmaktan zayıflığa intikal ettiğini görmekte olmamız, bazı insanların düşüncelerinin, bazılarının ise cisminin zayıflamakta olması böylelikle temyiz öncesindeki ocuk gibi doğru ile yanlış ayırt edemeyip kendisini zarardan alıkoyamaması gibi hususların aklen âlemin yokluktan var olduğuna delil olduğunu vurgulamıştır.⁶⁰

Ezcümle Abdullâh el-Herarî, Allah'ı tanımanın ancak onun ortağı olmayıp varlığının başlangıçsız ve sonsuz olduğuna inanmakla hâsıl olacağını dile getirmiştir. Allah'ın varlığının delilinin âlem olduğunu belirtmiştir. Âlemin kendiliğinden olmadığını mutlaka bir yaratıcının var ettiğini vurgulayarak meselenin izahını aklî bir temel üzerinde ifade ederek klasik kelâmın Allah'ın varlığını ispat etme yollarını benimsediğini ortaya koymaktadır.

Abdullâh el-Herarî, Allah'ın varlığına dair aklî delil olarak şu izahları da yapmıştır: “Kişi düşünürse kendisinin yokluktan sonra var olduğunu bilir. Yoktan var olan, mutlaka kendisini yoktan var edenin olduğu sonucunu çıkarır. Biliyoruz ki insan anne karnında yaratılıyor. Sonra çıkıyor, konuşmuyor, yürümüyor ve hiçbir şey bilmiyor. Gelişimi zaman alıyor. Böylelikle konuşmaya, yürümeye ve yeni bir şeyler öğrenmeye başlıyor. Çocukluktan gençliğe, gençlikten de yaşlılığa geçiyor. Yani zayıflıktan kuvvete, kuvvetten de zayıflığa intikal etmiş oluyor. Kişinin kendini bu mânada değiştirmesi düşünülemez. Bir babanın da çocuğunun gelişimini sağlaması düşünülemez. Yine tabiatın da değiştirmesi mümkün değildir. Akla göre değişimin bir değiştiren olmadan olması söz konusu değildir.⁶¹ Böylece Allah'ın varlığı ispatlanmış olur. Öyleyse değiştirenin hayat, ilim, kudret ve irade ile mevsuf olması gerekir. Varlığının başlangıcının olmaması gerekir. “Allah vardır. Ama varlığı diğer varlıklar

⁵⁹ el-Herarî, **ed-Defilü'l-Kavım al's-Sırâtı'l-Mstakım**, s. 67.

⁶⁰ el-Herarî, **a.g.e.**, s. 73.

⁶¹ Benzer delil için bkz., Eb'l-Hasan Ali b. İsmail el-Eş'arî, **el-Lüma' fi'r-red alâ ehli'z-zeyđi ve'l-bida'**, thk. Muhammed Emin el-Dannavî, 2. bs., Beyrut, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2012, s. 15.

gibi değildir” ifadesi, “Allah şeydir. Ama diğer şeyler gibi değildir” ibaresiyle de kullanılmaktadır. Yani “O vardır, diridir. Ama diğerleri gibi değildir”, “Âlim’dir. Ama diğer âlimler gibi değildir”, “Kâdir’dir. Ama diğer kâdir olanlar gibi değildir”, “Dileyen’dir. Ama diğer dileyenler gibi değildir”. Nitekim O’nun hayatı, ilmi, kudreti, iradesi başkasınıninkine benzeseydi insan ve diğer cisimler gibi değişmekte olup diğer değişmekte olanlar gibi değiştirene ihtiyacı olurdu. Çünkü birbirine benzeyenlerin bazıları hakkında olan şeyler diğerleri hakkında da olması mümkündür. Latif ve kesif bütün cisimler bir yaratıcının var etmesiyle var olmuştur.”⁶²

Abdullâh el-Herârî, cisimlerin ezeli olmadığını ve başkasına ihtiyaç duyma niteliğinde olduğunu hissettiğimizi ve böyle olan her şeyin hâdis olduğunu çünkü kadîm olmanın şartının başka birine ihtiyaçtan berî olmayı gerektirdiğini, cisimlerin ise onları değiştirene yani meydana getirip oluşturan ihtiyacı duyduklarını görmekte olduğumuzu belirtmiştir.⁶³

Herârî’nin Allah’ın varlığına aklî delil olarak yaptığı bu izahlardan yaratılmışların yoktan var oluşunun yoktan var edenin yani Allah’ın varlığına delil olduğu ve yaratılmışların yokluktan varlığa geçmeleri suretiyle değişikliğe uğradıkları, Allah’ın ise yaratılmışları değiştiren olduğu ve asla değişmediği anlaşılmaktadır. Nitekim değişikliğe uğrayan kendisini değiştirene muhtaçtır. Muhtaç olmak ise âcizliğin göstergesi olup Allah için söz konusu değildir.

Abdullâh el-Herari, Allah’ın birliği konusunda ise yüce Allah’ın, parçalardan oluşan bir zât olmayıp O’nun zâtına benzer bir zâtın olmadığını ve O’ndan başkasının O’nun sıfatları gibi sıfatları, O’nun fiili gibi fiilinin de olmadığını ifade etmiştir. Allah’ın birliği ibaresinden anlaşılması gerekenin sayısal birlik olmadığını,⁶⁴ zira sayısal açıdan bir olanın yarısı ve parçaları olduğunu belirtmiş ve Allah’ın birliğini, benzerinin olmaması ifadesiyle izah etmiştir.⁶⁵

⁶² el-Herârî, **ed-Defilü’l-Kavîm**, s. 68.

⁶³ el-Herârî, **a.g.e.**, s. 73.

⁶⁴ Nitekim aynı ifadeleri Ebû Hanîfe de dile getirmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz., Ebû Hanîfe Nu’mân b. Sâbit, **el-Fıkhü’l-ekber**, Mektebetü’l-Furkân, İmârâtü’l-Arabiyye, 1999, s. 14.

⁶⁵ el-Herârî, **es-Sırâtü’l-Müstakîm**, s. 78.

Herarî, akla göre bir şeyin kendisine benzeyen bir şey yaratmasının mümkün olmadığını ifade etmiştir. Çünkü benzer olanlardan biri diğerinden üstün değildir. Baba ve oğuldan herhangi birinin diğerini yaratmasının söz konusu olmadığını ve her birinin sonradan var olduğunu belirtmiştir.⁶⁶ Abdullâh el-Herarî bu izahlarıyla Allah'ın varlığının tek olduğunu, benzerinin ve ortağının olmadığını aklî delil ile temellendirerek mevzunun anlaşılmasını kolaylaştırdığı söylenebilir.

Zira iki yaratıcı olsa birbirlerine engel olma (temânü‘) meydana gelir. Eğer onlardan biri, bir şahısta canlılığı yaratmak istese, diğeri onda ölümü yaratmak ister. Bu durumda ya onların ikisinin birden iradesi gerçekleşir ya da iradeleri işlevsiz kalır, gerçekleşmez. İkisinin birden iradesi gerçekleşmesi aynı yerde birbirine zıt hallerin bulunması demektir ki bu aklen imkânsızdır. İradeleri işlevsiz kaldığında ise ne birinin ne de diğerinin dediği meydana gelir. Bu son durum ise her ikisinin de âciz bırakılmaları demektir ki bu da yaratıcının sıfatlarına aykırıdır. Diğer bir ihtimale göre birinin değil de diğerinin iradesi gerçekleşirse bu durumda da iradesi gerçekleşmeyen aczi söz konusudur ki âcizlik ise yaratılmışlık alâmetlerinden olup yaratıcıya yakıştırılamaz.⁶⁷

Abdullâh el-Herarî, Allah'ın birliğine dair aklî delil olarak, Allah'tan başka ilâhlar olsaydı alemin düzeninin olmayacağını ama alem bir düzen içerisinde olduğuna göre Allah'ın tek olması gerektiğini zikretmiştir.⁶⁸

Herarî, Allah'ın birliğinin naklî delilini ise Kur'ân-ı Kerîm'deki "Eğer yerin ve göğün rabbi olan Allah'tan başka ilâhlar olsaydı, bunların ikisi de muhakkak fesada uğrar, yok olurdu."⁶⁹ âyetini zikredip çelişkili olacak bu durumu burhân-ı temânü‘ (irade çatışması esasına dayanan delil) ile açıklamıştır.⁷⁰ Eş‘arî,⁷¹ Matürîdî ve diğer kelâmcıların telifatında burhân-ı temânü‘ adıyla zikredilen delil bu âyetten çıkarılmıştır.

⁶⁶ el-Herarî, **ed-Deflü'l-Kavîm**, s. 67.

⁶⁷ Ebü'l-Muîn Meymûn b. Muhammed en-Neseî, **Kitâbü't-temhîd lî kavâidi't-tevhîd**, çev. Hülya Alper, **Tevhidin Esasları**, İstanbul, İz Yayıncılık, 2017, s. 29-30.

⁶⁸ el-Herarî, **eş-Şerhu'l-Kavîm**, s. 207-208.

⁶⁹ el-Enbiyâ 21/22.

⁷⁰ el-Herarî, **es-Sırâtu'l-Müstakîm**, s. 78-79.

⁷¹ Ayrıntılı bilgi için bkz., el-Eş‘arî, **el-Lüma' fi'r-red alâ ehli'z-zeyğî ve'l-bida'**, s. 16-17.

Mâtürîdî ise âlemin Allah'ın birliğine delil oluşu ile ilgili bu âyeti birbirini tamamlayan üç farklı açıdan yorumlamıştır.

Ona göre âlemdeki düzen Allah'ın birliğinin delilidir. Müşriklerin iddia ettikleri gibi Allah'tan başka bir ilâh olsaydı âlemdeki düzen bozulurdu. Âlemin düzeninde bozulma olmadığına göre Allah tektir.

Âyetin ikinci yorumu ise şu şekildedir: İddia edildiği gibi şâyet Allah'tan başka bir ilâh olsaydı, bu durumda, ilâhlardan birinin insanların yararına işleyecek iradesi diğerinin iradesinden bağımsız olacağı için birinin iradesi diğerinin iradesini engellerdi. Bu da Allah'ın tek olması gerektiğine delildir.

Üçüncüsü de iddia edildiği gibi birden çok ilâh olsaydı, âlemdeki düzen sürekli olmazdı. Eğer âlemdeki planlama, belirli bir yasaya bağlı olarak süreklilik niteliği taşıyorsa, bu durum, âleme hükmeden ilâhın birden çok olmayacağına delâlet etmektedir.⁷²

Abdullâh el-Herârî'nin Allah'ın varlığı ve birliği konusunda birçok aklî delile yer verdiğini söyleyebiliriz. Allah'ın varlığı konusunda bir fiilin mutlaka bir faili olduğu kaidesinden hareketle âlemin varlığının Allah'ın varlığına delil olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Allah'ın birliği konusunda akla göre bir şeyin kendisine benzeyen bir şey yaratmasının mümkün olmadığını dolayısıyla Allah'ın benzerinin ve ortağının olmadığını belirtmiştir. Allah'ın birliği konusunu naklî delil olarak ise belirtilen âyetten çıkarılmış burhân-ı temânü' deliliyle beyan etmiştir.

B. Mükellefe Vâcip Olan İlk Şey: Mârifetullah

Abdullâh el-Herârî, Allah'ın kullarını yükümlü kıldığı en büyük farzın; kulların, Allah'ın tek olduğuna inanmaları ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmamaları olduğunu ifade etmiştir.⁷³ Çünkü Allah'a ortak koşmak kulun işleyeceği en büyük

⁷² Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, **Te'vilâtu'l-Kur'ân** (İlmî Kontrol Bekir Topaloğlu), 17 c., İstanbul, Mizan Yayınevi, 2005-2010, c. 9, s. 269-270.

⁷³ Nitekim Peygamber Efendimiz, Muâz b. Cebel ile yaptığı bir yolculuk esnasında Allah ile insan arasındaki hak ilişkisini veciz bir biçimde açıklamıştır. Rasûlullah, "Ey Muâz! Allah'ın kulları üzerindeki hakkı nedir, bilir misin?" diye sorar. Muâz, "Allah ve rasûlü daha iyi bilir." der.

günahtır. Şirk, Allah'ın affetmediği bir günahtır. Diğer günahları ise dilediği kimse için bağışlar.⁷⁴

Abdullâh el-Herârî, “tevhid ilminin icmâlî olarak bütün mükellefe ve tafsilî olarak bazı mükellefe farz olmasının beyanı” diye bir başlık açıp tevhid ilmini farz-ı ayn ve farz-ı kifâye şeklinde ikiye ayırarak izah etmiştir.

Herârî, Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe, hayır ve şerrin Allah'ın takdiri ile olduğuna, cennete, cehenneme, itaat edene sevap verileceğine, günah işleyene ceza verileceğine ve kabirde sualin olacağına imanın farz-ı ayn olduğunu ifade etmiştir.⁷⁵ İslâm inanç esaslarını, Kur'ân ve hadisteki naklî delillerle ve inkârcılara karşılık vermeye yetecek kadar aklî delillerle bilmenin ise farz-ı kifâye olduğunu belirtmiştir. Yine Haricîler gibi onlardan küfre ulaşmamış fasık Müslümanlardan olan bid'atçılara delillerle karşılık vermenin farz-ı kifâye olduğunu söylemiştir.⁷⁶

Abdullâh el-Herârî, aklî delili bilse de bilmesede de şüphe veya tereddüt etmeden Allah'a ve onun peygamberine yakîn olarak iman eden kişinin Müslüman olduğunu belirtmiştir. Mu'tezile'nin imanın geçerli olması için aklî delilin bilinmesini şart koşmasının yanlış olduğunu ifade etmiştir. Herârî, Hak ehli bunu şart koşturmakla birlikte aklî delilin sunumu bilinmesede de Allah'ın varlığına dair icmâlî delilin her Müslümanda hâsıl olduğunu söylemiştir. Allah'ın varlığına dair icmâlî delile ise şu örneği vermiştir: Âlem deşikendir. Bütün deşikender hâdistir. Öyleyse âlem hâdistir. Onun muhdisi (deşikireni) olması gerekir. Bu muhdis yoktan var eden Allah'tır. Herârî doğru bir nazara sahip her kişinin bu delile ulaşacağını yani tabii delil olarak da isimlendirilen icmâlî delilin âlim veya avam Müslüman olsun herkeste bulunduğunu ifade etmiştir.⁷⁷

Rasûlullah, “Allah'ın kulları üzerindeki hakkı, kendisine hiçbir şeyi ortak koşturamaları ve O'na ibadet etmeleridir.” şeklinde cevap verir. (Müslim, İman, 48.)

⁷⁴ el-Herârî, **es-Sırâtü'l-Müstakîm**, s. 24.

⁷⁵ el-Herârî, **ed-Delîlül-Kavîm**, s. 47.

⁷⁶ el-Herârî, **a.y.**

⁷⁷ el-Herârî, **Şerhu's-Sıfâtî's-Selâse Aşerate el-Vâcibe lillâhi Teâlâ**, s. 25-26.

Abdullâh el-Herârî, herhangi bir Müslümanda icmâlî delilin yokluğunun düşünölemeyeceğini, ancak dağın başında yaşayan kimse, bazı insanlardan yaratılmışları yoktan var eden ve ibadeti hak eden tek ilâh olduğunu işitip onların dediklerini tasdik edip delil hakkında hiçbir şey düşünmeden iman ederse bu kimsenin imanı geçerli olmakla beraber istidlâl yapmasının vâcip olduğunu belirtmiştir. Ehl-i sünnet, istidlâl yapmayan mü'minin, yaratılmışlar hakkında düşünmek Allah'ın emri olmasına rağmen âlemin varlığından yaratıcının var olduğu çıkarımını yapmanın, günahkâr olduğunu belirtmiştir.⁷⁸

el-Herari, kişinin Allah'ın varlığı ile birlikte, O'nun -tezellölün en üst mertebesi mânasına gelen- ibadeti hak eden tek ilâh olduğunu bilmesinin farz olduğunu belirtmiştir. Yine Allah'ın on üç sıfatının bilinmesini de farz olarak değerlendirmiştir. Allah'ın on üç sıfatının icmâlî delili ise şudur: Eğer Allah bu sıfatlarla muttasıf olmasaydı âlem mevcut olmazdı. Herarî, bu icmâlî delilin farz olan istidlâl için yeterli olduğunu belirtmiştir. Tafsilî delilleri bilmenin ise ateistlerin ve bid'atçıların şüphelerine karşılık verilmesindeki ihtiyaçtan dolayı farz-ı kifâye olduğunu ifade etmiştir. Herarî, ateist bir kimseye veya güneşe tapan bir kimseye aklî delil sunulması gerektiğini dile getirmiştir. Herarî, güneşe tapan kimse için şu aklî delili zikretmiştir: “Senin taptığın şeyin bir sınırı ve bir şekli var. Dolayısıyla kendisini o sınıra ve o şekle getirene muhtaçtır. İbadeti hak eden sınır ve şekilden münezzeh olup başkasına ihtiyaç duymayan bir varlıktır. Senin taptığın güneş ise akla göre kendisini bu sınırdaki ve şekilde var edemez.” Böylelikle güneşe tapan kişi susturulmuş olur.⁷⁹

Kur'ân'ın birçok âyetinde “Nefislerinizde de (hücrelerden vücud yapınıza kadar) birçok alâmetler var (ki, hep Allah'ın kudretine ilmine, azamet ve iradesine delâlet ederler). Hâlâ görmeyecek misiniz?”⁸⁰ gibi aklî istidlâle yönelten ifadeler vardır. Bunun için bu ilim ile uğraşan bazı kimseler şu izahta bulunmuşlardır: “Ben

⁷⁸ el-Herârî, *Şerhu's-Sıfâtî's-Selâse Aşerate el-Vâcibe lillâhi Teâlâ*, s. 26-27.

⁷⁹ el-Herârî, *a.g.e.*, s. 27-29.

⁸⁰ ez-Zâriyât 51/21.

yoktan var oldum. Yoktan var olanın yoktan var edeni vardır. Öyleyse beni yoktan var eden vardır.”⁸¹

İslâm davetinin ulaşmadığı kişiler hususunda ise Abdullâh el-Herârî, Kur’ân-ı Kerîm’deki “Biz, bir peygamber göndermedikçe kimseye azap edecek değiliz.”⁸² âyetini zikredip bu kimselerin ahirette azap görmeyeceğini belirtmiştir.⁸³ Herârî’nin bu konuda Eş’arîler ile hemfikir olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim Eş’arîler, yaratıcının bilinmesinin akıl yürütme yoluyla olmaktan çok şeriatla olduğunu, aklın görevinin şeriat tarafından yöneltlen hitabı anlamakla mükellef olduğunu, bir şeyin ancak bir rasûlün gönderilmesiyle vâcib olduğunu, herhangi biri dağın tepesinde olup İslâm davetini işitmemişse yani peygamber tarafından yapılan davetten haberdar değilse mükellef olmayıp deli veya çocuk hükmünde olduğunu belirtmiştir.

Mâtürîdî’ye göre ise Allah’ı bilmek aklen vâciptir. Eğer Allah, hiçbir rasûl göndermeseydi, yine de insanların, akıllarıyla Allah’ın varlığını ve birliğini, O’nu lâıyk olduğu sıfatlarla tanımlamayı ve Allah’ın evrenin yaratıcısı olduğunu bilmesi gerekirdi. Çünkü bunları bilmenin yolu akıldır. Dolayısıyla, vahiy ulaşmayan kimse, bu konuda sorumlu olup mazur görülemez. Rasûl, ibadetlerin miktarı ve şekli ile şeriat konusunda gereklidir.⁸⁴

Hülasa, Abdullâh el-Herârî Allah’ın kullarını yükümlü kıldığı en büyük farzın O’nu tanımak olduğunu yani O’nun tek olduğuna, ortağı ve benzeri olmadığına iman etmek olduğunu ifade etmiştir. Bid’atçılara delillerle karşılık vermenin ise farz-ı kifâye olduğunu belirtmiştir. Herârî, doğru nazara sahip kişilerde Allah’ın varlığına dair icmâlî delilin bulunduğunu vurgulamıştır. Eş’arîler gibi İslâm davetinin ulaşmadığı kişilerin ahirette azap görmeyeceğini belirtmekle birlikte konuların izahında akıl faktörüne sıkça değinen Abdullâh el-Herârî, insanın düşünen bir varlık olduğuna işaret ettiğini söyleyebiliriz.

⁸¹ el-Herârî, *Şerhu’s-Sıfâtî’s-Selâse Aşerate el-Vâcibe lillâhi Teâlâ*, s. 29.

⁸² el-İsrâ 17/15.

⁸³ el-Herârî, *eş-Şerhu’l-Kavîm*, s. 415-416.

⁸⁴ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te’vilâtu’l-Kur’ân*, c. 4, s. 112.

C. Allah'ın Sıfatları

Allah Teâlâ'ya iman etmek demek, O'nun zâtı hakkında vâcib olan kemal sıfatlara iman edip noksan sıfatlardan ve yaratılmışların sıfatlarından münezzeh olduğunu bilmek, inanmak ve bunu itiraf etmektir.

Abdullâh el-Herârî, on üç sıfatın ittifakla Allah'ın zâtıyla kâim olduğunu dile getirmiştir. Allah'ın zâtıyla kâim ifadesinin mânasını, O'nun zâtıyla sabit ibaresiyle izah edip kâim kelimesinin hulûl mânasında olmadığını⁸⁵ ifade etmiştir. Bu sıfatlardan herhangi birini inkâr edenin kâfir olduğunu belirtmiştir. Kelime-i şehâdetin mânasına inanan ama cahilliğinden ötürü Allah'ın on üç sıfatı olduğunu aklının ucundan dahi geçirmemiş ve sıfatları inkâr etmeyip şüphe etmeyen kimsenin Müslüman olduğunu ifade etmiştir.⁸⁶

Herârî, her mükellefin Allah hakkında vâcib olan on üç sıfatı lafızlarıyla değil de mâna olarak bilmesinin farz olduğunu söylemiştir. Allah'ın sıfatlarının ezeli ve ebedî olarak kendi zâtında kâim olup yaratılmışların sıfatlarında olduğu gibi değişme, artma veya azalma olmayıp Ehl-i sünnet'in ittifakıyla ezeli⁸⁷ ve ebedî olup Allah'ın zâtında sonradan yaratılmış olmadığını belirtmiştir. Abdullâh el-Herârî, Ehl-i sünnet'ten olan bazı kimselerin hayat, kudret, irade, sem', basar, ilim, kelâm olmak üzere bu yedi sıfata bekâ sıfatını da katıp bu sıfatların Allah'ın zâtıyla kâim olduğunu belirttiklerini naklediyor. Ebü'l-Hasan el-Eş'arî ve ona tâbî olan çoğu kimse bunu söylemektedir. Başkaları ise bekâ sıfatını selbî sıfatlardan saymıştır.⁸⁸

Eş'arî'ye göre Mu'tezile'nin iddia ettiği gibi ilâhî sıfatlar zâtın kendisi değildir. Çünkü zâtla aynı olması durumunda her bir sıfatın aynı zamanda ilâh ile aynı olma durumu söz konusu olmaktadır ki, bu mümkün değildir. Eş'arî bu durumun

⁸⁵ “Allah'ın sıfatları zâtına hulûl etmiş (zâtı ile birleşmiş)” veya “zâtı sıfatlarına mahal teşkil etmiştir” demek doğru değildir. Çünkü hulûlde bir yerden bir yere geçiş (intikal) vardır, halbuki Allah'ın sıfatlarında intikal söz konusu olamaz. Mamafih “Sıfatları kadîmdir ve zâtı ile kâimdir” denilir. (Nûreddin es-Sâbûnî, **el-Bidâye fî Usûlu'd-Din (Mâtürîdiyye Akaidi)**, çev. Bekir Topaloğlu, 14. bs., İstanbul, İFAV yayınları, 2015, s. 68.)

⁸⁶ el-Herârî, **eş-Şerhu'l-Kavîm**, s. 167.

⁸⁷ Kerrâmîye mezhebi savunucularının ileri sürdüğü gibi hâdis değildir. Çünkü hâdisin Allah'ın zâtıyla kâim olması imkânsızdır. (Sa'deddîn Mes'ud b. Ömer b. Abdullâh et-Teftâzânî, **Şerhu'l-Akâid**, Tercüme ve İzahat Talha Hakan Alp, 4. bs., İstanbul, İFAV Yayınları, 2017, s. 166.)

⁸⁸ el-Herârî, **eş-Şerhu'l-Kavîm**, s. 167.

imkânsızlığını şu sözleriyle ortaya koymaktadır. “Onların reislerinden biri (Ebü’l-Hüzeyl’i kastetmektedir) ‘Allah’ın ilmi Allah’ın kendisidir’ demiştir. Böylece yüce Allah’ı ilim yapmıştır. Ona ‘mademki, siz Allah’ın ilmi Allah’ın kendisidir’ diyorsunuz o zaman ‘ey Allah’ın ilmi! beni affet ve bana merhamet et’ deyiniz diye söylenildiğinde bundan kaçınır. Biliniz ki, ‘Allah’ın ilmi vardır ama âlim değildir’ diyen kimse nasıl çelişkiye düşüyorsa, ‘Allah âlimdir ama ilim sıfatına sahip değildir’ diyen kimse de aynı şekilde çelişkiye düşmektedir. Aynı şey kudret ile kadir, hayat ile hay, sem’ ile semi’, basar ile basîr için de geçerlidir.”⁸⁹

Yine Mâtürîdîler’e göre yüce Allah’ın sıfatları ne Mu’tazile’nin zannettiği gibi zâtının aynı ne de Kerrâmiyye’nin kabul ettiği gibi zâtının gayridir. O’nun sıfatlarından her biri zâtının ne kendisidir ne de O’ndan ayrıdır. Her bir sıfatın diğer sıfatla durumu da bunun gibidir, yani sıfatlar ne birbirinin aynıdır ne de birbirinden ayrılırlar. Çünkü iki şeyin birbirinden ayrı ve başka (gayr) olması demek birinin yokluğu halinde diğerinin varlığı düşünülebilen iki mevcut olmaları demektir. Bu ise Allah Teâlâ’nın sıfatları ile zâtı hakkında da bir sıfatı ile diğer bir sıfatı hususunda da düşünülemez. Şu halde bunlar birbirinden ayrı şeyler olamaz; tıpkı 1/10 orantısında 1 ile 10 sayısı gibi. Halbuki hâdis sıfatların durumu böyle değildir, bu nevi sıfatlar olmaksızın da zâtın varlığı düşünülebilir ve böylece hâdis sıfatlar zâttan (zâtın gayri) olabilir.⁹⁰

Ehl-i sünnet’ten olan bazı kişiler, on üç sıfatın dışında kalanların izahı hakkında Allah’ın zâtıyla kâim olmadığı için hâdis olduğunu söylemişlerdir. Bazıları ise hayat vermek, öldürmek, rızık vermek gibi sıfatları ezelî, ebedî ve Allah’ın zâtıyla kâim olduğunu ifade etmişlerdir. Hayat verilen, öldürülen, rızık verilen muhdes (sonradan var olma)’tir. Allah’ın fiili olan hayat verme, öldürme, kula rızık verme, bazı yaratılmışlara saâdet vermesi ve bazılarına şekâvet vermesi ezelî sıfatlardır. Ebû Hanîfe, Mâtürîdî, Buhârî ve Eş’arîler’in ileri gelen bazı kişileri bu görüşü

⁸⁹ Ebü’l-Hasan el-Eş’arî, **el-İbâne an Usûli’l-Diyâne**, thk. Abdullâh Mahmud Muhammed Ömer, 4. bs., Beyrut, Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2017, s. 56.

⁹⁰ es-Sâbûnî, **el-Bidâye fi Usûlu’l-Din (Mâtürîdiyye Akaidi)**, s. 68.

benimsemektedir. Eş‘arîler’in cumhuru ise az önce zikredilen on küsur sıfatın ezelî, ebedî ve Allah’ın zâtıyla kâim olduğunu söylemişlerdir.⁹¹

Hülasa Ebû Hanîfe, Buhârî ve onlarla aynı fikirde olanlara göre Allah’ın fiili ezelde var olan bir sıfattır, mef‘ul ise hâdistir. Onlar, İbn-i Abbas’ın Kur’ân-ı Kerîm’deki “Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.”⁹² âyetinin “Bağışlaması ve esirgemesi yok olmaz yani onun bağışlaması ve esirgemesi ezelîdir” izahına tevâfuk etmiştir.⁹³

Akaide dair telifatı olan müteahhir âlimler şu ifadelerde bulunmuşlardır: “Her mükellef olana, yani her akıllı ve ergenlik çağına girmiş olana Allah’ın on üç sıfatını bilmek farz-ı ayndır.” Bu sıfatlar ise şunlardır: Vücûd, Kıdem, Muhâlefetün li’l-havâdis, Vahdâniyet, Kıyâm binefsihî, Bekâ’, Kudret, İrade, Hayat, İlim, Kelâm, Sem’ ve Basar. Bu sıfatlara aykırı olan herhangi bir şey ise Allah hakkında imkânsızdır.⁹⁴

Bu sıfatlar dinî naslarda çokça zikredildiğinden dolayı âlimler “Bunları bilmek farz-ı ayndır” ifadesini zikretmişlerdir. Yani her mükellef’in şahsen bilmesi farzdır. Bazı âlimler ise bilinmesi farz olanın yirmi tane olduğunu bildirerek yedi mânevî sıfat daha eklemişlerdir. Yüce Allah’ın “Kâdir, dileyen, diri, âlim, tekellüm eden, işiten ve gören” sıfatlarıyla muttasıf olduğunu ifade etmişlerdir. Ancak Herarî, tercih edilen görüşün ilk görüş olduğunu belirtmiştir.⁹⁵

Eş‘arîler’e göre farz olan Allah’ın on üç sıfatının (Vücûd, Kıdem, Muhâlefetün li’l-havâdis, Vahdâniyet, Kıyâm binefsihî, Bekâ’, Kudret, İrade, Hayat, İlim, Kelâm, Sem’ ve Basar) bilinmesidir. Mâtürîdîler’e göre fiili sıfatlar Allah’ın zâtıyla kâim olduğu için O’nun sıfatları herhangi bir sayı ile sınırlandırılmaz.⁹⁶ Abdullâh el-Herarî’nin Allah’ın sıfatları konusunda telifatları incelendiğinde Eş‘arîlerle aynı görüşte olduğu söylenebilir.

⁹¹ el-Herarî, **eş-Şerhu’l-Kavîm**, s. 167-168.

⁹² en-Nisâ 4/96.

⁹³ el-Herarî, **eş-Şerhu’l-Kavîm**, s. 168.

⁹⁴ Ebû Bekir ed-Dimyâtî, **İ‘ânetu’t-Tâlibîn**, thk. İsa el-Bâbî el-Halebî ve Şürekâuhû, 4 c., Kahire, Dâru İhyâi’l-Kütübi’l-Arabiyye, t.y., 1. c., s. 25-26.

⁹⁵ el-Herarî, **es-Sırâtu’l-Müstakîm**, s. 69.

⁹⁶ el-Herarî, **eş-Şerhu’l-Kavîm**, s. 169.

1. Allah'ın Bütün Sıfatları Kâmindir

Abdullâh el-Herârî, Allah'ın zâtının ezelîliği sabit olduğuna göre, sıfatlarının da ezelî ve ebedî olması gerektiğini, zira sıfatların sonradan var olması, zâtın da sonradan var olmasını gerektirdiğini belirtmiştir.⁹⁷ Ancak yaratılmışların sıfatlarının hâdis olup değişikliği kabul ettiklerini belirtmiştir. Mamefih Allah'ın ilminde hiçbir şeyin asla yenilenmediğini vurgulamıştır.⁹⁸ Böylece O'nun sıfatlarında değişme veya gelişmenin söz konusu olmadığını ifade etmiştir. Çünkü bir halden diğer hale değişmenin, sonradan var olmanın yani yaratılmış olmanın göstergesi olduğunu söylemiştir. Bu konuyu, yaratılmışların sıfatlarının hâdis olması hasebiyle kemalden daha kemale doğru olan gelişmeyi, dolayısıyla artma ve eksilmeyi, bütünden eksilmeye doğru giden değişikliği ya da bunun aksini kabul ettiği ifadeleriyle izah etmiştir. Allah için ise artma veya eksilmenin söz konusu olmadığını, Allah'ın sıfatlarının daha kâmil olma gibi bir değişmeyi kabul etmediğini ve diğer sıfatları gibi kâmil olan ilim sıfatının artıp eksilmediğini belirtmiştir.⁹⁹ Bilakis Allah'ın ezelden her şeyi bildiğini, değişmenin ise hâdis olan malumlarda yani bilinen şeylerde olduğunu ifade etmiştir. Herârî, değişmenin Allah'ın ezelî ilminde olmadığını vurgulamıştır. Allah'ın geçmişte olanları, şu anda olanları ve gelecekte olacak olanları ve ahirette yenilenecek olan her şeyi bildiğini belirtmiştir. Hatta cennet ve cehennem ehlinin her an yenilenecek olan ve asla kesilmeyecek olan nefeslerini de bildiğini ifade etmiştir. Ezcümle Allah'ın bütün bunları en ince detaylarına kadar bildiğini belirtmiştir.¹⁰⁰ Herârî bu söylemiyle diğer konularda olduğu gibi Ehl-i sünnet'in sıfat anlayışına sıkı sıkıya bağlı olduğunu bir kez daha ortaya koymaktadır.

Mâtürîdî, Allah'ı, naslarda belirtilen isim ve sıfatlarla nitelemeyi gerekli görür. Ona göre sıfatları ispat etmek, Allah'ı her türlü eksiklikten tenzih etmek düşüncesine dayandığı için; zâtî olsun fiilî olsun, bütün ilâhî sıfatların kadîm olması gerekir. Çünkü hâdis olmaları halinde Allah'ın ezeldeki kemali gerçekleşmemiş olur. Bu ise ulûhiyetle bağdaşmaz. Mesela, Allah'ın ilmi ve kudreti ezelde yok idiyse bunun mânası “cahil ve

⁹⁷ el-Herârî, *Muhtasar-ı Abdillâh Herârî el-Kâfile bi-İlmi'd-Dîn ed-Darûrî (Şâfiî İlmihâlî)*, s. 12.

⁹⁸ el-Herârî, *Şerhu's-Sıfâtî's-Selâse Aşerate el-Vâcibe lillâhi Teâlâ*, s. 61.

⁹⁹ el-Herârî, *eş-Şerhu'l-Kavîm*, s. 214.

¹⁰⁰ el-Herârî, *Şerhu's-Sıfâtî's-Selâse Aşerate el-Vâcibe lillâhi Teâlâ*, s. 61-62.

âciz olmak” demektir. Bu görüşün yanlışlığı ortadadır. Sonra kudreti olmadığı halde kendisi için ilim yaratması, ilmi bulunmadığı halde kudret yaratması imkânsız olduğundan başkasına muhtaç olması gerekir; bu da ulûhiyete aykırıdır. Şu halde Allah’ın bütün sıfatlarının kadîm ve zâtıyla kâim olması gerekir.¹⁰¹

Eş‘arî’ye göre Allah’ın zâtî sıfatları ezelîdir. Yani Allah ezelde âlim, hay, kadir, mürid, mütekellim, semi’ ve basîrdir. Bunun delili de şudur ki, hay olan Allah âlim olmasaydı, o zaman onun zıddı olan cehalet, şek/şüphe ve noksanlıkla mevsuf olurdu. Eğer Allah Teâlâ ezelde âlim olmaksızın hay olursa o zaman ezelde âlimin zıddı olan cahil ve noksan olması gerekir ki, bu durumda (eşyayı) bilmesi imkânsız olur. Çünkü ilmin zıddı olan cahillik eğer kadîm olursa onun iptal edilmesi, ortadan kalkması mümkün değildir. Hal böyle olunca da onun mahlûkatı hikmetle yaratması imkânsız olur. Mahlûkatı hikmetle yarattığına göre bu da onun ezelde âlim olduğunu göstermektedir. Aynı şekilde ezelde kadir olmaksızın hay olursa, ezelî olarak kudretin zıddı olan âcizlikle mevsuf olması gerekir. Aczi ezelî olursa, bu durumda O’nun bir şeye güç yetirmesi ve O’ndan fiillerin meydana gelmesi mümkün olmaz. Aynı durum diğer sıfatlar için de söz konusudur.¹⁰²

Mâtürîdî mezhebinin en önemli âlimlerinden olan Ebü’l-Muîn en-Nesefî (ö. 508/1115) de âlemin yaratıcısının hay, âlim, kadir, semi’ ve basîr olduğunu, kâinata bulunan harika sistemin, sağlam ve mükemmel olmasının ölü, cahil ve âciz olan biri tarafından meydana getirilmiş olmasının tasavvur olunamayacağını belirtir. Çünkü Allah Teâlâ belirttiğimiz kemal sıfatlara sahip olmadığı takdirde cansızlık, cehalet, âcizlik, körlük ve sağırlık gibi zıtlarıyla nitelenirdi. Bu sıfatlar ise eksiklik ifade eden ve yaratılmışların sahip olduğu sıfatlardır. Halbuki kadîm olmanın şartı kemal sahibi olmaktır. Dolayısıyla eksiklik ve âcizlik ifade eden bu sıfatların kadîm olan için söz konusu olması mümkün değildir.¹⁰³

¹⁰¹ M. Saim Yeprem, **Mâtürîdî’nin Akîde Risâlesi ve Şerhi**, İstanbul, İFAV Yayınları, 2000, s. 24-25.

¹⁰² el-Eş‘arî, **el-Lüma‘ fi’r-red alâ ehli’z-zeyğî ve’l-bida‘**, s. 19-20.

¹⁰³ Ebü’l-Muîn Meymûn b. Muhammed en-Nesefî, **Tabsiratu’l-Edille**, thk. Hüseyin Atay, Ankara, DİB yay., 1993, c. 1, s. 246.

Ehl-i sünnet'e göre Allah Teâlâ kemal ifade eden sıfatlarla vasıflanmıştır. Eksiklik, acz ve devamsızlık belirten şeylerden de münezzehtir. O'nun sıfatları, sonradan vücut bulup bilâhare yok olan arazlar cinsinden değildir, bilakis onlar ezelîdir, ebedîdir, kadîmdir, zâtı ile mevcuttur. Bu sıfatlar hiçbir şekilde yaratılmışlarınkine benzemez. O, hay, âlim, kâdir, semî', basîr, mürîd ve mütekellim gibi sonsuz kemal sıfatları ile mevsuftur. Yine O'nun hayat, ilim, kudret, sem', basar, irade ve kelâm gibi sıfatları vardır.¹⁰⁴

Abdullâh el-Herârî, Allah'ın bütün sıfatlarının kâmil olduğunu izah ederken birçok âyetten örnek verip bu âyetlerin mânalarını açıklamıştır. Bunun da mevzunun anlaşılmasını kolaylaştırdığını söyleyebiliriz.

Ona göre Kur'ân-ı Kerîm'deki "And olsun, sizi (savaşla) imtihana sokacağız; tâ ki içinizden mücahidleri ve sabır gösterenleri meydana çıkaralım ve haberlerinizi imtihan meydanlarına örnek yapalım."¹⁰⁵ âyetinin anlamı şu olamaz: "Haklarında herhangi bir bilgiye sahip değilken imtihan ve sınamayla cihâd edenlerin durumunu bileceğiz." Böyle bir mânanın söz konusu olmasının Allah hakkında imkânsız olduğunu ifade etmiştir. Bilakis âyetin mânasının şöyle olduğunu belirtmiştir: "Kullara, cihâd edenlerle sabredenleri başkalarından ayırmak yani açığa çıkarmak için onları imtihan ederiz." Ayrıca Herârî, Allah'ın yeni bir ilim elde ettiğini söyleyen kimsenin küfre düştüğünü ifade etmiştir.¹⁰⁶ Abdullâh el-Herârî, âyeti izah ederken Allah'ın her şeyi bildiğini ve ilminde herhangi bir değişikliğin söz konusunu olmadığını belirterek aslında O'nun ilminin yaratılmışların ilim sıfatına benzemediğini vurguladığını anlayabiliriz. Nitekim yaratılmışların ilim sıfatında bir bilgiyi unutma suretiyle azalma, yeni bir bilgi elde etme suretiyle de artma yani değişiklik söz konusudur.

Abdullâh el-Herârî, Allah'ın sıfatlarının tümünün kâmil olduğuna dair Kur'ân-ı Kerîm'deki "En kâmil isimler Allah'ındır"¹⁰⁷ ve "En yüce sıfatlar Allah'ındır"¹⁰⁸

¹⁰⁴ es-Sâbûnî, **el-Bidâye fî Usûlu'd-Din (Mâtürîdiyye Akaidi)**, s. 65.

¹⁰⁵ Muhammed 47/31.

¹⁰⁶ el-Herârî, **es-Sırâtu'l-Müstakîm**, s. 81.

¹⁰⁷ el-A'râf 7/180.

¹⁰⁸ en-Nahl 16/60.

âyetlerini delil olarak gösterip Allah hakkında herhangi bir noksanlığın imkânsız olduğunu dile getirmiştir.¹⁰⁹ Abdullâh el-Herârî, Allah'ın kemal sıfatlarıyla vasıflanmış olduğunu ve kemale delâlet eden isimleri olduğunu belirtmiştir. Kimi insanların Allah'ı "Ruh" ve "Ah"¹¹⁰ gibi isimlerle adlandırdıklarını ve bunun gibi kemale delâlet etmeyen isimlerin Allah'ın adı olmasının câiz olmadığını dile getirmiştir. Zira "Ah" gibi bir ifadeyi Arapların şikâyetlerini ve acılarını dillendirmek için koyduklarını belirtmiştir.¹¹¹ Ardından Herârî, bu meseleye delil olarak Tirmizi'nin rivayet ettiği "Biriniz esneyince, eliyle ağzını kapatsın. O kimse "Ah" deyince, şeytan buna onun karnından güler."¹¹² hadisini zikredip bu durumda şeytanın onun ağzından içeri girip onunla alay ettiğini belirtmiştir. Ayrıca Herârî, "Ah" sözcüğünün Allah'ın ismi olmadığına dair fakihlerin "Kim bilerek namazda "Ah" derse, namazı bozulur." izahlarını nakleder. Abdullâh el-Herârî, bu meseleyle ilgili son olarak şu izahı yapmıştır: "Bilindiği gibi Allah'ın adını zikretmek namazı bozmaz. Eğer bu "Ah" kelimesi Allah'ın isimlerinden olmuş olsaydı, bununla namaz bozulmazdı."¹¹³

Bir başka örnekte ise Kur'ân-ı Kerîm'deki "İsrailoğullarından kâfir olanlar hile yaptılar, Allah da onları beklemedikleri bir azapla cezalandırdı. Allah tuzak kuranları cezalandıranların en hayırlısıdır."¹¹⁴ âyetini şöyle açıklamıştır: Yaratılmışlar açısından "مكر" (Mekr), başkalarına hile yoluyla zarar vermek için yapılan sinsilik ve kötülüktür. Allah Teâlâ hakkında ise mekir; hile yapanları, farkına varamayacakları bir şekilde cezalandırmasıdır. Başka bir ifadeyle Allah Teâlâ hile yapanları, kurdukları hilelerden ötürü ceza vermekte ve bütün hilekârlardan daha güçlüdür. Öyleyse hile yapmak mânasında "مكر" (Mekr), Allah hakkında imkânsızdır.¹¹⁵ Çünkü Allah hakkında zulüm¹¹⁶ câiz değildir. Allah, zalim olan kullarını dilediği gibi cezalandırsa bile zalim

¹⁰⁹ el-Herârî, **es-Sırâtü'l-Müstakîm**, s. 81.

¹¹⁰ "Ah" diye Allah'ın isimlendirilemeyeceğine dair ayrıntılı bilgi için bkz., Abdullâh el-Herârî, **et-Teâvun-u alâ'n-Nehy-i ani'l-Munker**, s. 133-135.

¹¹¹ el-Herârî, **Sarîhu'l-Beyan fi'r-Raddi alâ men Hâlefe'l-Kur'ân**, s. 350.

¹¹² Tirmizî, Edep, 7.

¹¹³ el-Herârî, **Şerhu's-Sıfâtî's-Selâse Aşerate el-Vâcibe lillâhi Teâlâ**, s. 62-63.

¹¹⁴ Âl-i İmrân 3/54.

¹¹⁵ el-Herârî, **es-Sırâtü'l-Müstakîm**, s. 81-82.

¹¹⁶ Ayrıca Abdullâh el-Herârî, yüce Allah'ın günahkârları cezalandırmasının bir zulüm olmayıp O'nun adaletinden olduğunu belirtmiştir. Allah'ın itaatkâr kullarına da sevap vermesinin O'na farz olmadığını, O'nun lütfundan olduğunu ifade etmiştir. Çünkü zulmün ancak emreden ve nehyedeni olan kimseden tasavvur edileceğini yüce Allah'ın ise emreden ve nehyedeni olmadığını belirtmiştir.

olmaz.¹¹⁷ Ezcümle Herarî, yaratılmışlar açısından “مكر” (Mekr) ifadesinin yerilen bir sıfat olduğunu lakin Allah Teâlâ hakkında ise mekir tabirinin yerilen bir mânada olmadığını vurgulamıştır.

Abdullâh el-Herarî, âlimlerin Kur’ân ve sahih hadislerde geçen; vech, yed, ayn, rıza, gazap ve benzeri sıfatların sabit olup Allah Teâlâ’nın bunları bildiğine iman ettiklerini belirtmiştir. Bunların bizim ellerimiz, yüzlerimiz, gözlerimiz gibi birer organ ve duygu olmadığını belirtmiştir. Zira Allah Teâlâ hakkında organların imkânsız olduğunu ve hiçbir şeye benzemediğini Kur’ân-ı Kerîm’deki “O’na (Allah’a) benzer hiçbir şey yoktur.”¹¹⁸ ve “O’nun (Allah’ın) hiçbir dengi yoktur.”¹¹⁹ âyetleriyle izah etmiştir.¹²⁰

Nitekim Mâtürîdî de “kurb”, “zehab” ve “meci” gibi haberî sıfatları yaratılmışların fiillerine benzetmeksizin Allah Teâlâ’nın şanına yakışır bir tarzda yoruma tâbi tutar.¹²¹ Bazı âyet ve hadislerde geçen “yed”, “vech”, “ayn” vb. sıfatların Mücessime’nin zannetiği gibi organ mânasında kullanılmadığını, bunların da Arap diline ve tenzih akîdesine uygun bir şekilde te’vil edilmesi gerektiğini ifade eder.¹²² Eş’arî de haberî sıfatların te’vil edilmesi gerektiğini belirtir.¹²³

Abdullâh el-Herarî, âlimlerin şöyle dediklerini naklediyor: Eğer Allah’ın organ ve cisim mânasında gözü olsaydı, mutlaka O’nun bir değil birçok benzeri olurdu. Bununla beraber; ölüm, yok olma, değişme ve gelişme gibi yaratılmışlar için düşünülebilen hususlar Allah için de mümkün olurdu ki, bu da Allah’ın değişime uğramasının ve bir halden diğerine geçişinin imkânsızlığı hakkındaki aklî delilin

Allah’ın her şeyin yaratıcısı ve maliki olduğunu, mülkünde dilediğini yaptığını vurgulamıştır. (Abdullâh el-Herarî, **es-Sırâtu’l-Müstakîm**, s. 110.)

¹¹⁷ el-Herarî, **eş-Şerhu’l-Kavîm**, s. 218.

¹¹⁸ eş-Şûrâ 42/11.

¹¹⁹ el-İhlâs 112/4.

¹²⁰ el-Herarî, **es-Sırâtu’l-Müstakîm**, s. 82.

¹²¹ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, **Kitâbü’t-Tevhîd**, çev. Bekir Topaloğlu, 15. bs., Ankara, İSAM Yayınları, 2020, s. 177.

¹²² M. Saim Yeprem, **Mâtürîdî’nin Akîde Risâlesi ve Şerhi**, s. 22.

¹²³ Ayrıntılı bilgi için bkz., el-Eş’arî, **el-İbâne an Usûli’d-Diyâne**, 51-55.

gereklerine ters düşer. Çünkü âlemin hâdis olduğunun delili, olmayan sıfatların ortaya çıkması ve bir halden bir hale değişmesidir.¹²⁴

Herarî, şeriatın ancak aklen câiz olan yani aklın kabul ettiği şeylerle ilgilenmesi sebebiyle akli ihmal etmenin doğru olmadığını ifade etmiştir. Zira akıl şeriatın destekçisidir. Aklın, cisim ve cisimde ortaya çıkan hallerin şüphesiz yaratılmış olduğuna ve yaratana muhtaç olduğuna hükmettiğini belirtmiştir. Böylece zikredilenlerle vasıflı olanın yaratıcısı olması gerekir ve başkasına muhtaç olanın ise ilâhlıkla vasedilmesinin imkânsız olduğunu söylemiştir.¹²⁵

Hülasa Abdullâh el-Herarî, en kâmil isimlerin Allah'ın olduğunu ve O'nun değişikliğe uğramaktan münezzeh olduğunu vurgulamıştır. Mamefih Allah'ın sıfatlarının daha kâmil olma gibi bir değişmeyi kabul etmediğini, değişikliğe uğrayanın kendisini değiştirene muhtaç olduğunu ve âciz olmanın ise Allah için imkânsız olduğunu belirtmiştir. Allah'ın kemal ifade eden sıfatlarla muttasıf olduğunu ve bundan dolayı haberî sıfatların te'vil edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Naklî ve akli delillerle konuları izah edip aklın şeriatın destekleyicisi olduğunu ifade etmiştir. Nitekim eserlerinde yer yer akli delillere vurgu yaparak bunu gösterdiğini söyleyebiliriz.

2. Allah Hiçbir Şeye Benzemez

Abdullâh el-Herarî, Allah'ın yarattıklarının hiçbirine benzemediğini, yer kaplamakta olan bir cevher veya araz olmadığını belirtmiştir. Herarî, cevheri “kendi başına bir yer kaplayıp bunda başkasına bağlı olmayan” diye tanımlayıp cisimleri cevhere örnek olarak vermiştir. Arazı ise “kendi başına bir yer kaplamayıp başkasında kâim olan” diye tanımlayıp; hareket, durgunluk, bir araya gelme, ayrılma, renkler, tatlar ve kokular gibi arazla ilgili örnekleri saymıştır. Bundan ötürü Ebû Hanîfe'nin kelâm ilmiyle alakalı bazı risalelerinde şöyle dediğini nakletmiştir: “Yaratan yarattıklarına nasıl benzeyebilir ki!” Bunun mânasını ise “Aklen ve naklen yaratanın yarattıklarına benzemesi imkânsızdır” sözleriyle izah etmiştir.¹²⁶ Herarî, Allah'ın

¹²⁴ el-Herarî, **es-Sırâtu'l-Müstakîm**, s. 82.

¹²⁵ el-Herarî, **es-Sırâtu'l-Müstakîm**, s. 82-83.

¹²⁶ el-Herarî, **a.g.e.**, s. 79.

hiçbir şeye benzemediğini izah ederken cevher ve araz konusuna değinmesi aslında Allah'ın âlemi oluşturan bu iki şeye benzemediğine dolayısıyla âlemden hiçbir şeye benzemediğine bir vurgu olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim klasik kelâm kitaplarında da âlemin hudûsu izah edilerek Allah'ın varlığı ve yaratılmışlara benzemekten tenzihi açıklanmaktadır.¹²⁷

Abdullâh el-Herârî, Ebû Süleyman el-Hattâbî'nin şöyle dediğini nakletmiştir: “Bizlerin ve bütün Müslümanların; Rabbimizin bir surete, bir şekle sahip olmadığını bilmesi vâciptir. Çünkü suret keyfiyeti gerektirir ki bu hem yüce Allah hem de O'nun sıfatları hakkında düşünülemez.”¹²⁸

Mamafih Herârî, keyfiyetin bazen hakikat mânasında da kullanılabildiğini bazı âlimlerin şu sözünden hareketle izah etmiştir:

كَيْفِيَّةُ الْمَرْءِ لَيْسَ الْمَرْءُ يُدْرِكُهَا فَكَيْفَ كَيْفِيَّةِ الْجَبَّارِ فِي الْقَدَمِ

Mânası: “Kişi kendi hakikatini idrak edemezken, nasıl olur da kadîm olan el-Cabbâr'ın hakikatini idrak edebilir ki!”

Herârî bu beyti yazanın söylemek istediğinin hakikat ibaresi olduğunu ifade etmiştir. Bu beyti, Zerkeşî, İbnü'l-Cevzî vd. zikretmiştir.¹²⁹

Abdullâh el-Herârî, hiç kimsenin Allah'ın hakikatine -bu hususla aklını meşgul etse de- ulaşamayacağını vurguluyor. Bundan dolayı Allah'ın zâtını düşünmekten nehyedildiğimizi ve O'nun yarattıkları hakkında düşünmemizin emredildiğini ifade etmiştir. Herârî, insanın kendi nefsi hakkında “Nasıl yiyecek ve içecekler tek bir yerden giriyor, bilâhare iki farklı yerden çıkıyor!” diye bir düşünceye dikkat çekiyor. Bu fikriyatla hiçbir şeye benzemeyen yani hacim olmayan ve hacmin sıfatlarıyla muttasıf olmayan bir yaratıcının kendisini yoktan var ettiği bilgisine ulaşır. Allah'ın yarattıkları hakkındaki bu tarz fikriyatın bize emrettiği bir farz olduğunu

¹²⁷ Örnek için bkz., es-Sâbûnî, **el-Bidâye fî Usûlu'd-Din (Mâtürîdiyye Akaidi)**, s. 55-64; et-Teftâzânî, **Şerhu'l-Akâid**, s. 143-148.

¹²⁸ Ebû Bekir el-Beyhakî, **el-Esmâ ve's-sıfât**, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Hâşidî, Cidde, Mektebetü's-Sevadi, 1993, c. 2, s. 70.

¹²⁹ ez-Zerkeşî, **el-Behru'l-Muhîr**, 2. bs., Kuveyt, Dâru's-Safve, 1992, c. 1, s. 456; Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, **Def'u Şubehi't-Teşbîh**, thk. Hasan es-Sekkâf, Ürdün, Dâru'l-İmam en-Nevevî, 1992, s. 142.

vurgulamıştır. Ancak Allah'ın zâtını düşünmenin yani O'nu tevehhüm ve tahayyül etmeye çalışmanın ise haram olduğunu belirtmiştir. Nitekim O mevcut olup diğer mevcûdata benzemediğinden O'nun zâtı hakkında düşünülse de bir neticeye ulaşamayacağını vurgulamıştır.¹³⁰

Mâtürîdiler'e göre iki şeyin benzer olmasının ölçüsü biri için câiz olan vasıfların diğeri için de câiz olmasıdır. Eş'arîler'e göre ise benzerlerin ölçüsü, birbirinin yerini tutabilmeleridir. Şüphe yok ki bu husus Allah Teâlâ'nın sıfatları ile yaratıkların sıfatları arasında bulunmamaktadır, şu halde bu iki grup sıfat birbirinin benzeri değildir.¹³¹

Herarî, konuyla ilgili Ebû Cafer et-Tahâvî'nin "Kim Allah'ı yaratılmışların herhangi bir sıfatıyla vasıflandırır, muhakkak ki kâfir olur" sözünü nakletmiştir.¹³² Yani Abdullâh el-Herarî, yaratılmışların sıfatlarından olan unutmak, hatırlamak, oturmak, kalkmak, üzölmek, gülmek, ruhun ve bedenın olması, bir mekânda ve yönde olmak, şeklin olması, hacim olmak, cisim olmak ve sınırının olması gibi sıfatların yaratıcısı olan Allah'a bu sıfatları nispet etmenin kişinin imanına zarar vereceğini ifade etmiştir. Nitekim Allah'ı yaratılmışlara benzeten kişi hem naklî hem de aklî delillere ters düşmüş olur.

a. Allah'ın Cevher ve Arazdan Tenzihi

Abdullâh el-Herarî, a'yân diye de isimlendirilen cevheri "arazın aksine mürekkep olsun veya olmasın kendi başına bir yer kaplayıp bunda başkasına bağılı olmayan"¹³³ diye tarif etmiştir. Aklın bedîhî ilkelerine göre hareket edende kâim olmaksızın hareketin varlığı imkânsız olduğu için cevherin bir mekânı olmadan var olmasının imkânsız olduğunu ifade etmiştir. Bilâhare kendi başına bir yer kaplayan ya iki veya daha fazla cevherden oluşmuş mürekkep cisim olur ya da mürekkep olmaz

¹³⁰ el-Herarî, eş-Şerhu'l-Kavîm, s. 141-142.

¹³¹ es-Sâbûnî, el-Bidâye fî Usûlu'd-Din (Mâtürîdiyye Akaidi), s. 74.

¹³² el-Herarî, es-Sırâtu'l-Müstakîm, s. 80.

¹³³ İnsan hareketle vasıflanır. Bu hareket ancak hareketle vasıflanan cisimde kâim olabilir. Hareketle vasıflanan cisim onun mekânı olur. Onun varlığının mahalli denilir. (el-Herarî, İzhârü'l-akîdeti's-sünniyye bi-şerhi'l-Akîdeti't-Tahâviyye, s. 38.)

yani cevher olur. Lügate cevherin öz mânasında olduğunu belirtmiştir. Cisimlerin özü olduğu için cevher¹³⁴ diye isimlendirildiğini ifade etmiştir.¹³⁵

Herarî, felsefecilerin cüz'ün lâ yetecezzâ diye isimlendirdiğimiz cevherin varlığını inkâr edip her bir parçanın sonsuza kadar parçalandığını iddia ettiklerini nakledip kelâmcıların felsefecilere cevaplarını zikretmiştir. Kelâmcılara göre parçaların nihâyetsiz olması görüşü hardal tohumunu teşkil eden parçalarla dağı teşkil eden parçaların eşit olması gibi bir muhali gerektirdiğinden yanlıştır.¹³⁶

Abdullâh el-Herarî, Allah'ın bir mekânda yer edinmiş cevher olmadığını bilakis Allah'ın mekân edinmekten münezzehe olduğunu belirtmiştir. Buna delil olarak ise şu açıklamaları yapmıştır: “Her cevher bir mekân edinmiş olup o mekâna mahsustur. O, bulunmuş olduğu yerde ya sakin ya da hareketlidir. Dolayısıyla hareket ve durgunluktan uzak kalmaz. Hareketli ve durgun olmak ise sonradan olmadır. Hâdis olan şeylerden uzak olmayan hâdistir. Eğer cevherin bir mekânı ezelî olarak kapladığı düşünülecek olursa âlemin cevherlerinin ezelî olduğu düşünülür. Bu ise bâtıldır.”¹³⁷

Herarî, Allah'a cevher lafzının kullanılmasının lügat açısından da dinimizde de vârit olmadığını¹³⁸ belirtmiştir.¹³⁹ Allah'ın noksanlıktan münezzehe olduğunu, miktar olarak var olanların en küçük parçası olan cevhere parçalanmayan parça denildiğini ve Allah'ın cevher olmadığını ifade etmiştir. Allah'ın iki veya daha fazla cevherden oluşmuş cisim olmaktan da münezzehe olduğunu beyan etmiştir. Allah'ın bir mekân edinmiş cevher olması bâtil olduğuna göre cisim olmasının da bâtil olduğunu çünkü her cismin bir mekâna mahsus olup cevherden oluştuğunu belirtmiştir. Bir cevherde; birleşme, ayrışma, hareket, duraksama ve bir miktarı olması gibi hususların

¹³⁴ Cevher gözün göremediği en küçük şeydir. Sonra cevhere bir cevher daha eklenirse ona cisim denilir. (Abdullâh el-Herarî, *İzhârü'l-akâdeti's-sünniyye bi-şerhi'l-Akâdeti't-Tahâviyye*, s. 38.)

¹³⁵ el-Herarî, a.y.

¹³⁶ el-Herarî, *İzhârü'l-akâdeti's-sünniyye bi-şerhi'l-Akâdeti't-Tahâviyye*, s. 38-39; es-Sâbûnî, *el-Bidâye fî Usûlu'd-Din (Mâtürîdiyye Akaidi)*, s. 55; et-Teftâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, s. 106.

¹³⁷ el-Herarî, *ed-Deflü'l-Kavîm*, s. 110.

¹³⁸ Cevher lafzının Allah için kullanılmaması, âyet ve hadislerde bu kullanıma temel teşkil edecek bir nas bulunmamasındandır. Üstelik bu isimler kullanıldığında ilk olarak mürekkep/birleşik ve mütehayyiz/mekân işgal eden gibi mânaları çağrıştırmaktadır. (et-Teftâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, s. 147.)

¹³⁹ Abdullâh el-Herarî, bu sözüyle Allah'ın isimlerinin tevkihi olduğuna dikkat çekmek istediğini söyleyebiliriz. Ayrıntılı bilgi için bkz., el-Herarî, *el-Metâlibü'l-Vefiyye Şerhu'l-Akâdeti'n-Nesefiyye*, s. 61-63.

olmamasının imkânsız olduğunu ve bu sıfatların yaratılmışların niteliği olduğunu vurgulamıştır. Eğer âlemi var edenin cisim olduğuna inanmak câiz olsaydı, güneşin, ayın veya herhangi bir cismin ulûhiyetini itikad etmek câiz olurdu.¹⁴⁰

Abdullâh el-Herârî, Allah'ın araz¹⁴¹ olmasının da imkânsız olduğunu belirtmiştir. Cismin beyazlığının cisimle kâim olması gibi arazın cisimle kâim olan şey olduğunu ifade etmiştir. Her cismin hâdis olduğunu dolayısıyla cisimle kâim olanın da hâdis olduğunu belirtmiştir. Allah'ın bir cisimde kâim olmadığını, ezelde tek olarak mevcut olup O'nunla beraber hiçbir şeyin olmadığını, bilâhare Allah'ın cisimleri ve arazları yarattığını vurgulamıştır. Çünkü Allah kâdir, âlim, dileyen ve yaratıcıdır. Arazlar ise bu sıfatlarla vasıflanamazlar. Bu zikrettiklerinden hâsıl olan mânânın şu olduğunu ifade etmiştir: "Allah cevher ve araz değildir. Ancak âlem cevher, araz ve cisimlerden oluşmaktadır. Allah hiçbir şeye benzemez. Hiçbir mahluk da yaratıcısına benzemez. Takdir edilmiş şey de takdir edene benzemez."¹⁴²

Nitekim Mâtürîdî âlemdaki her bir aynın taşıyabileceği arazlardan ayrı kalmasının imkânsız olduğunu, ayna gelen arazların kendisi olmaksızın varlık kazanmalarının ve varlıklarını sürdürmelerinin söz konusu olmadığını, böylelikle ayn ile arazlardan her birinin diğerine muhtaç bulunduğunu belirtmiştir.¹⁴³ Mamafih Allah'ın hiçbir şeye ihtiyacı olmadığını göre cevher veya araz olması imkânsızdır.

Ehl-i sünnet kelâmcıları da Allah'ın cevher, araz ve cisim olmadığını belirtip çeşitli deliller vermişlerdir. Çünkü bu isimlerin muhteva ve mânalarını Allah Teâlâ hakkında vârit görmek muhaldır. Bu isimleri belirtilen hakiki mânalarına almamak şartıyla Allah'a nispet eden kimsenin görüşü de yanlıştır. Zira bir ismi asıl konulduğu mânânın dışında kullanmak ancak mecaz yoluyla mümkün olur. Bunun şartı da hakiki mâna ile mecazi mânânın mevzuları arasında bir benzerliğin bulunmasıdır. Halbuki

¹⁴⁰ el-Herârî, **ed-Deflü'l-Kavîm**, s. 110.

¹⁴¹ Araz sözlükte devamlı olmayan şey demektir. Kelâmcılara göre araz, cevherlerde kâim olan sıfatların ismidir. Renkler, kevnler, tatlar, kokular, sesler, kudret ve irade gibi otuz küsur civarındaki sıfatlardır. (el-Herârî, **İzhârü'l-akîdeti's-sünniyye bi-şerhi'l-Akîdeti't-Tahâviyye**, s. 37-38; es-Sâbûnî, **el-Bidâye fi Usûlu'd-Din (Mâtürîdiyye Akaidi)**, s. 56.) Araz kendi kendine kâim olamayan mümkün varlıklardır. Bunlar cisimlerde ve cevherlerde bulunabilirler. Renkler, kevnler, tatlar ve kokular birer arazdır. (et-Teftâzânî, **Şerhu'l-Akâid**, s. 114.)

¹⁴² el-Herârî, **ed-Deflü'l-Kavîm**, s. 110-111.

¹⁴³ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, **Kitâbü't-Tevhîd**, s. 86.

Allah ile mahlûku arasında hiçbir benzerlik yoktur. Şu halde sözü edilen isimlerin ne hakikat ne de mecaz yoluyla Allah’a izâfe edilmesi câizdir.¹⁴⁴

Abdullâh el-Herârî, hareket, durgunluk, bir mekânda veya yönde olmak gibi hâdis vasıfları taşıyanın hâdis olduğunu belirterek bu vasıfların bir yaratıcısı olduğuna dikkat çekmektedir. Nitekim daha önce de ifade ettiği gibi “Akla göre bir fiilin mutlaka bir faili vardır” kaidesine binaen bu vasıfların kendiliğinden oluşması imkânsızdır. Dolayısıyla âlemi oluşturan cevher ve arazın yaratıcısı olan Allah’ın asla yarattıklarına benzemediğini belirtmiştir.

b. Allah’ın Mekân ve Yönden Tenzih

Abdullâh el-Herârî, ezeli ve ebedî olarak hiçbir şeye muhtaç olmayan Allah’ın âlemlere de ihtiyacının olmadığını dile getirmiştir. Dolayısıyla O’nun, bir mekânda yer edinmeye veya bir şeye hulûl etmeye ya da bir yönde bulunmaya ihtiyacı olmadığını ifade etmiştir. Çünkü O’nun, hiçbir şeye benzemediğini, ne kesif (elle tutulan) ne de latif (elle tutulamayan) bir hacim olduğunu belirtmiştir. Yer edinmek ise kesif ve latif cisimlerin sıfatlarından olduğu için latif ve kesif cisimlerin, bir yönde ve mekânda yer edinmekte olduğunu ifade etmiştir.¹⁴⁵

Abdullâh el-Herârî, Ali b. Ebû Tâlib’in “Kim ilâhımızın sınırlı olduğunu iddia ederse yaratıcıyı tanımamıştır” sözünü nakledip Allah’ın küçük ve büyük hacim olmadığını, cevher-i ferd gibi en küçük veya arş gibi en büyük hacim ya da arştan daha büyük olmadığını yine en küçük ile en büyük hacmin arasında olmadığını izah etmiştir.¹⁴⁶

Herârî, Allah’ı mekândan ve yönden tenzih etmek için naklî delil olarak Kur’ân-ı Kerîm’deki “O’na (Allah’a) benzer hiçbir şey yoktur.”¹⁴⁷ âyetinin yeterli olduğunu belirtmiştir.¹⁴⁸ Bu âyet, klasik kelâmcıların da Allah’ın dengi ve benzeri olmaktan münezze bulunduğunu ve kemal sıfatlarıyla nitelendiğinin ispatı olarak ele

¹⁴⁴ es-Sâbûnî, *el-Bidâye fî Usûlu’d-Din (Mâtürîdiyye Akaidi)*, s. 57.

¹⁴⁵ el-Herârî, *es-Sırâtü’l-Müstakîm*, s. 55.

¹⁴⁶ el-Herârî, *eş-Şerhu’l-Kavîm*, s. 138.

¹⁴⁷ eş-Şûrâ 42/11.

¹⁴⁸ el-Herârî, *es-Sırâtü’l-Müstakîm*, s. 55.

aldıkları bir delildir. Bu âyette Allah, “O’na benzeyecek hiçbir şey yoktur” cümlesiyle teşbihi nefyetmiş, “O semî‘ ve basîrdır” cümlesiyle de (kemal) sıfatlarının varlığını ispat etmiştir.¹⁴⁹

Herarî, Allah’ın mekânı olsaydı mutlaka onun benzerleri, uzunluk, genişlik ve derinlik gibi boyutları olup bu vasıflarda olanın da yaratılmış olduğunu ve kendisini bu uzunluk, genişlik ve derinlikle sınırlayan birine muhtaç olduğunu ifade etmiştir.¹⁵⁰ Abdullâh el-Herarî’nin bu ifadelerinden mekânı olanın kendisini o mekâna getirene muhtaç olduğundan ilâh olamayacağını dolayısıyla Allah’ın mekândan münezzehtir olduğu anlaşılmaktadır.

Abdullâh el-Herarî, Allah’ın mekândan tenzihi konusunda Kur’ân-ı Kerîm’den delil verdikten sonra “Allah vardı, O’ndan başka hiçbir şey yoktu”¹⁵¹ hadisini delil göstermiştir. Bu hadisi, Allah ezelde var iken O’nunla birlikte hiçbir şeyin olmadığı yani ne suyun ne havanın ne yerin ne göğün ne kürsünün ne arşın ne insanın ne cinin ne meleklerin ne zamanın ne mekânın ne de yönlerin var olduğu ifadeleriyle izah etmiştir. Başka bir ifadeyle Herarî, mekânları yaratan Allah’ın mekânları yaratmadan önce mekânsız olarak var olduğunu dolayısıyla mekâna muhtaç olmadığını vurgulayarak hadisten anlaşılanı açıklamıştır.¹⁵² Mâtürîdî de mekân yokken Allah’ın var olduğunu ve şu anda ezelde olduğu gibi mekânsız olduğunu ifade etmiştir.¹⁵³ Dolayısıyla Mâtürîdî, Allah’ın mekândan münezzehtir olduğunun delilini mekân yokken O’nun mevcudiyetinin sabit olduğu deliliyle açıklamaktadır. Velhâsıl yaratılmış olmanın belirtisi olan değişmekten münezzehtir olan Allah’ın mekânsız olarak varken sonradan mekân edinmediği belirtilmiştir.

Abdullâh el-Herarî, Ebû Mansûr el-Bağdâdî’nin rivayet ettiği Ali b. Ebû Tâlib’in “Mekân yokken Allah vardı. O, şimdi de (mekânları yarattıktan sonra da)

¹⁴⁹ es-Sâbûnî, *el-Bidâye fî Usûlu’d-Din (Mâtürîdiyye Akaidi)*, s. 73.

¹⁵⁰ el-Herarî, *es-Sırâtu’l-Müstakîm*, s. 55.

¹⁵¹ Buhârî, *Bedu’l-halk*, 1.

¹⁵² el-Herarî, *es-Sırâtu’l-Müstakîm*, s. 55-56.

¹⁵³ el-Mâtürîdî, *Kitâbü’t-Tevhîd*, s. 227.

ezelde olduğu gibi mekânsızdır.”¹⁵⁴ sözünü de naklederek bu konuda sahabilerden olan bir kişinin ifadelerini de delil olarak zikretmiştir.¹⁵⁵

Herarî, Allah’ın yönlerden ve mekânlardan da münezzehe olduğuna dair şu açıklamaları da yapmıştır: “Yönleri ve mekânları Allah yaratmıştır. Allah onları yoktan var etmiştir. Allah yukarı mekânda olmaktan münezzehe olup böyle vasıflandırılmaz. Allah âlemin üzerinde mekânda olmuş olsaydı âleme hizali olurdu ve bir cisme hizali olan da mesafe olarak (kapladığı alan olarak) ancak ya onun gibi olur veya ondan daha küçük olur veya ondan daha büyük olur. Bir alan ile sınırlandırılan şey onu bu hal üzere mahsus kılana muhtaçtır. Muhtaç olan hâdistir. Allah bir mesafeyle sınırlandırılmış olsaydı güneş vb. gezegenlere de ulûhiyet sahih olurdu. Dua esnasında ellerimizi kaldırıp yüzümüzü semaya doğru yönlendirmemiz Kâbe’nin namazın kıblesi olması gibi gökyüzünün duanın kıblesi olmasındandır. Eli ve başı kaldırmakta dua edilenin celali ve yüceliği vasfına gösterge vardır.”¹⁵⁶

Herarî, mekân ve yönler yokken Allah’ın mekânsız ve yönsüz olarak var olması sabit olduğu gibi; yer ve mekânların yaratılmasından sonra da değişmeyip mekânsız ve yönsüz olarak var olmasının da sabit olduğunu belirtmiştir. Bu ifadenin, Vehhabiler ve Müşebbihe’nin iddia ettikleri gibi yüce Allah’ın varlığını inkâr etme anlamına gelmediğini zikretmiştir.¹⁵⁷

Abdullâh el-Herarî, bir mekânda olmayanın yukarı, aşağı veya herhangi bir yönde de olmadığını ifade etmiştir. Herarî, Mücessime olan bazı kimselerin yukarı yönün aşağı yönden farklı olduğunu, aşağı yönün eksiklik olduğunu ve Allah’ı ondan tenzih etmek gerektiğini ama yukarı yönün kemal olduğunu ve aklın yukarı yönü Allah’tan menetmediğini ifade ettiklerini belirtip onlara şöyle cevap vermektedir: Hiçbir yön haddi zâtında kemali gerektirmez. Çünkü mesele mekânın yüksekliği değil, bilakis mesele kıymetin yüceliğidir. Çünkü yüksek bir mekânda olan bir kişiden kıymet olarak daha yüce olmasına rağmen mekân olarak aşağıda olan bir kimse olabilir. Buna hükümdarların mekân olarak aşağıda olup muhafızlarının yukarıda

¹⁵⁴ Abdülkâhir el-Bağdâdî, **el-Fark Beyne’l-Fırak**, 2. bs., Beyrut, Dâru’l-Afâk el-Cedide, 1977, s. 321.

¹⁵⁵ el-Herarî, **es-Sırâtü’l-Müstakîm**, s. 56.

¹⁵⁶ el-Herarî, **ed-Defilü’l-Kavîm**, s. 111.

¹⁵⁷ el-Herarî, **es-Sırâtü’l-Müstakîm**, s. 56.

olması durumu örnek verilebilir.¹⁵⁸ Yine peygamberler dünyada yeryüzündeysen, ahirette cennette olacaklar ve meleklerin yön açısından daha yüksekte olmalarına rağmen peygamberler onlardan daha faziletlidir. Yön, meleklerin peygamberlerden daha üstün olduğuna delâlet etmez.¹⁵⁹ Mâtürîdî, Allah'ın mekâna izafe edilişinin O'nu ululama ve şerefleendirme sonucu doğurmadığını aksine mekânların O'nun sayesinde şeref kazanıp değerlerinin farklılık arzettiğini belirtmiştir. Bu da yarattıklarının en hayırlı olanlarına tahsis etmek ya da kendisine ibadet ve tâzime münhasır kılmak suretiyle bir mekânı diğerinden üstün tutmasıyla gerçekleştiğini ifade etmiştir. Yeryüzü hükümdarlarından veya hayırlı insanlarından birinin mekânı sebebiyle rütbesinin yükselmesi söz konusu değilken Allah'a mekân nispet etmek suretiyle O'nu ululamanın yanlışlığının ortaya çıktığını belirtmiştir. Ayrıca mekânın ihtiyaç için gündeme geldiğini Allah'ın ise her türlü ihtiyaçtan münezzeh olduğunu ifade etmiştir.¹⁶⁰

Herarî, “Allah her yerdedir” veya “Bütün mekânlardadır” sözlerini söyleyenin hükmü hususunda; Allah'ın zâtıyla her yere yayıldığını veya her mekânı doldurduğunu anlayan kişinin küfre düştüğünü ancak bu sözlerden, “Her şeyin Allah'ın hükmü altında olduğunu ve O'nun her şeyi bildiğini” anlıyorlarsa küfre düşmediğini ve bu sözleri kullananların çoğunun da bu mânayı kastetmekte olduğunu ancak bu sözlerden her hâlükârda uzak durmanın farz olduğunu ifade etmiştir. Çünkü bu sözlerin Selef ehlinin sözü olmadığını, Mu'tezile'nin sözü olup daha sonra cahil halk tabakasında kullanılmaya başlandığını belirtmiştir.¹⁶¹

Abdullâh el-Herarî'ye göre dua ederken ellerimizi gökyüzüne doğru kaldırmamızın nedeni semanın rahmet ve bereketin indiği yer olmasıdır. Dua esnasında ellerimizi yukarıya kaldırmamızdaki maksat kesinlikle Allah'ın zâtıyla gökyüzünde olduğu anlamında değildir. Nitekim namaz kılarken Allah emrettiği için

¹⁵⁸ Ayrıca bkz., es-Sâbûnî, **el-Bidâye fî Usûlu'd-Dîn (Mâtürîdiyye Akaidi)**, s. 63.

¹⁵⁹ el-Herarî, **el-Metâlibü'l-Vefiyye Şerhu'l-Akîdeti'n-Nesefiyye**, s. 69-70.

¹⁶⁰ el-Mâtürîdî, **Kitâbü't-Tevhîd**, s. 225.

¹⁶¹ el-Herarî, **es-Sırâtu'l-Müstakîm**, s. 57.

yönümüzü Kâbe'ye çeviriyoruz. Yoksa Kâbe'nin meziyeti ve hususiyeti, Allah'ın orada bulunmasından değildir.¹⁶²

Herarî'ye göre Allah'ın bir yerde tahayyüz ettiğine (bir boşluğu doldurduğuna) veya Allah'ın bir odayı veya bir mescidi dolduran hava ya da ışık gibi bir şey olduğuna inanan küfre düşer. Abdullâh el-Herarî, Allah'ın yukarı yönde tahayyüz ettiğine inanıp “Dua esnasında ellerimizi yukarıya bundan dolayı kaldırırız” diyenlere şu açıklamanın yapılabileceğini zikretti: Rasûlullah'tan (s.a.v.) sabit olduğuna göre, yağmur duasını okuduğunda avuç içini yere, dış kısmını ise semaya çevirmiştir.¹⁶³ Aynı şekilde Peygamberimiz namaz kılanın namazda başını göğe doğru kaldırmasını nehyetti.¹⁶⁴ Abdullâh el-Herarî'ye göre eğer Müşebbihe'nin zannettikleri gibi yüce Allah yukarı yönde tahayyüz etmiş olsaydı, Hz. Peygamber namazda başımızı göğe doğru kaldırmaktan nehyetmezdi. Yine Hz. Peygamber Tahiyat'ta “illallah” sözünü söylediği esnada işaret parmağını kaldırıp hafifçe eğdi. Eğer mesele Müşebbihe'nin iddia ettiği gibi olsaydı, Hz. Peygamber parmağını eğmez, aksine göğe doğru kaldırırdı.¹⁶⁵

Abdullâh el-Herarî'ye göre camilere “Allah'ın evleri” deyişimizin sebebi, yüce Allah'ın oralarda bulunduğundan değil, o mekânların Allah'a ibadet etmek ve O'nu anmak için hazırlanmış yerler oldukları içindir. Herarî, arşın ise müminler yeryüzünde Kâbe'yi tavaf ettikleri gibi meleklerin etrafında tavaf etmeleri için Allah'ın yarattığı hacim olduğunu ifade etmiştir.¹⁶⁶

Abdullâh el-Herarî, miraç'tan kastedilen Rasûlullah'ın (s.a.v.) Allah'ın bulunduğu bir mekâna ulaşması olmadığını belirtmiştir. Bu konuda yanlış bir hususa inananın küfre düştüğünü ifade etmiştir. Miraç'tan maksat, Rasûlullah'a (s.a.v.) ulvî âlemde olağanüstü şeyleri göstermek suretiyle onu şereflendirmek, Rasûlullah'ın

¹⁶² el-Herarî, **eş-Şerhu'l-Kavîm**, s. 145.

¹⁶³ Müslim, **Salâtu'l İstiskâ'**, 7.

¹⁶⁴ Müslim, **es-Salâh**, 117.

¹⁶⁵ el-Herarî, **es-Sırâtu'l-Müstakîm**, s. 57-58.

¹⁶⁶ el-Herarî, **a.g.e.**, s. 58.

(s.a.v.) makamını yüceltmek ve Allah'ı bir mekânda olmaksızın kalp gözüyle görmesidir. Buradaki mekân ancak Hz. Peygamber içindir.¹⁶⁷

Abdullâh el-Herârî, inancın temelini kuruntu üzerine bina edilemeyeceğini dile getirmiştir. İnancın ancak selîm ve şeriatın doğruluğuna şahit olan aklın gerekliliklerine göre bina edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Akıl ise bir sınırla vasıflı olanın, kendisini bu sınırla tahsis edene muhtaç olmayı gerektirdiğinden ilâh olamayacağını belirtmiştir.¹⁶⁸ Nitekim mekânı olanın hacmi ve sınırı olup kendisini o mekâna, hacme ve sınıra tahsis edene muhtaç olduğundan ilâh olamayacağı anlaşılmış olur.

c. Allah'ın Sınırdan Tenzihi

Abdullâh el-Herârî, Allah'ın organları veya sınırı olduğuna inanan kimsenin küfre düşmesi meselesini bazı kimselerin garipsediğini ancak bu meselenin İslâm âlimlerine göre garipsenecek bir mesele olmadığını vurgulamıştır. Bilakis Selef ve Halef'e göre Allah'a organları, oturma sıfatını, yukarı yönü veya onun dışındaki diğer yönleri nispet ederek bir şeye benzetenin Müslüman olmadığını ifade etmiştir. Çünkü onun sözünün Allah'ın kelâmı olan "O'na (Allah'a) benzer hiçbir şey yoktur."¹⁶⁹ âyetine ters düştüğünü belirtmiştir. Herârî, bu âyette Allah'ın bize bir mekânda veya herhangi bir yönde bulunma ya da bütün mekân veya yönlerde bulunma gibi yaratılmışların sıfatlarından münezze olduğunu bildirdiğini vurgulamıştır. Eğer arş gibi belli bir yönde veya bütün yönlerde olsaydı ya da bir mekânda veya bütün mekânlarda olsaydı ya da insanlar, hayvanlar, melekler ve cinler gibi bir hareket edip bir de sakin halde olsaydı O'nun sayılamayacak kadar çok benzeri olurdu. Eğer biri bunun akıl dışı olduğunu söylerse ona yaratılmışlarda var olup düşünülmesi mümkün olmayan ama iman edilmesi gereken şeyler var denilir. Abdullâh el-Herârî, Kur'ân-ı Kerîm'deki "karanlığı ve aydınlığı yarattı"¹⁷⁰ âyetinin ezelde aydınlığın ve karanlığın olmadığı, bilakis Allah'ın bazı yaratılmışları yarattıktan bilâhare karanlığı ve aydınlığı yarattığı mânasında olduğunu ifade etmiştir. İnsanın aklının aydınlığın ve karanlığın

¹⁶⁷ el-Herârî, *eş-Şerhu'l-Kavîm*, s. 147.

¹⁶⁸ el-Herârî, *es-Sırâtü'l-Müstakîm*, s. 56.

¹⁶⁹ eş-Şûrâ 42/11.

¹⁷⁰ el-En'âm 6/1.

olmadığı bir zamanı tasavvur edemediğini ancak tek başına aydınlığın varlığını veya karanlığın varlığıyla onun yokluğunu ve tek başına karanlığın varlığını veya aydınlığın varlığıyla onun yokluğunu yani bir vakitte varlığını diğer bir vakitte de yokluğunu tasavvur edebileceğini belirtmiştir. Ancak insanın aklının bir anda aydınlığın ve karanlığın yokluğunu tasavvur edemediği halde iman etmesi gerekir.¹⁷¹

Abdullâh el-Herârî, “nasıl hareketsiz, sükûnsuz ve yönsüz olarak Allah’ın varlığı söz konusu olabilir” diyenlere “aydınlığın ve karanlığın olmadığı bir vaktin varlığı -biz onu tasavvur etmekten âciz olduğumuz halde- söz konusu olduğu gibi Allah’ın da mekânsız, yönsüz, hareketsiz ve sükûnsuz olarak varlığının söz konusu olduğunu vurgulamıştır. Nitekim biz tasavvur edemesek de aklî ve naklî delilin buna işaret ettiğini belirtmiştir.¹⁷²

Ebû Ca’fer et-Tahâvî, Allah Teâlâ’nın sınırlardan, cisimlerden, sonlu olmaktan, kenarlardan, büyük ve küçük organlardan münezzehe olduğunu ifade etmiştir. Yaratılmışların tamamını kapsayan altı yönün (aşağı, yukarı, sağ, sol, ön ve arka) Allah’ı kapsamadığını belirtmiştir.¹⁷³

Abdullâh el-Herârî, Vehhabilerin bazı insanları “Allah’ın varlığı; mekânsız ve yönsüz olarak, hareketli ve sakin olmadan nasıl söz konusu olabilir” diyerek korkuttuklarını ve hitap ettikleri kişinin akîde konusunda mütemekkin olmaması durumunda onların bu sözlerine inanıp Allah’ın mekânının arş olduğunu söyleyerek “O’na (Allah’a) benzer hiçbir şey yoktur.”¹⁷⁴ âyetini yalanlayıp Selef ve Halef’e muhalif olduklarını belirtmiştir.¹⁷⁵

Abdullâh el-Herârî, Allah’ın diğer cisimler gibi sınırının ve sonunun olmasından münezzehe olduğunu belirtmiştir. Nitekim en büyük hacmi olan arşın ve zerrenin sınırı olduğunu aralarındaki farkın ise cüzlerin çokluğu ya da azlığı olduğunu ifade etmiştir. Herârî bu konuları ilim talebelerine anlatırken ibarelere dikkat edilmesi gerektiğini vurguluyor. Çünkü Allah’ı tenzih etmekten gâfil olan bazı kimselerin,

¹⁷¹ el-Herârî, *Câmiu’l-Hayrât*, c. 1, s. 47-48.

¹⁷² el-Herârî, *Câmiu’l-Hayrât*, c. 1, s. 48-49.

¹⁷³ el-Herârî, *İzhârü’l-akîdeti’s-sünniyye bi-şerhi’l-Akîdeti’t-Tahâviyye*, s. 472.

¹⁷⁴ eş-Şûrâ 42/11.

¹⁷⁵ el-Herârî, *Câmiu’l-Hayrât*, c. 1, s. 49.

“Allah’ın sınırı yoktur” denildiğinde hâşâ Allah’ın büyük bir hacmi olduğunu düşünebileceğini belirtiyor. Allah’a küçük veya arş gibi büyük ya da ondan da büyük bir hacim nispet eden kişinin Allah’ı tanımadığını ve küfre düştüğünü ifade etmiştir. Herarî, Allah’ın sınırdan münezzehe olduğunu yani aklen de şer‘an de O’nun sınırı olmasının câiz olmadığını ve “O’nun sınırı var. Ama biz bilemeyiz. O bilir”¹⁷⁶ denilmesinin de câiz olmadığını belirtmiştir. Çünkü sınırlı olanın kendisini o sınıra getirene muhtaç olduğunu, başkasına muhtaç olanın muhdes yani yaratılmış olduğunu ve muhdes olanın da ilâh olamayacağını ifade etmiştir. Mamafih ilâh olanın ezeli yani başlangıcının olmamasının şart olduğunu belirtmiştir.¹⁷⁷

Herarî, Selef’in Allah’ı sınırdan tenzih ettiğini ifade etmiştir. Nitekim sınırı olmayanın bir mekânda yer edinmesinin söz konusu olmadığını vurgulamıştır. Yine kemiyeti olmayanın da bir mekânda yer edinmesinin söz konusu olmadığını belirtmiştir. Kemiyeğin az veya çok ya da bu ikisi arasında olması yaratılmışların sıfatlarından olduğunu belirtip zerrenin, hardal tanesinin, arşın ve insanın kendi kemiyetlerinde yaratıldığını ifade etmiştir. Herarî, Allah’ın arşı belli bir sınırla var ettiğini yoksa arşın kendisini o sınırla var etmediğini vurgulamıştır. Bu şeyleri belli bir sınırdan yaratanın sınırı ve kemiyeti olmadığını belirtmiştir. Nitekim O’nun sınır ve kemiyeti olsaydı kendisini o sınıra ve kemiyete getirene muhtaç olurdu.¹⁷⁸

Abdullâh el-Herarî, biz beşerlerin zerre gibi başka bir sınırdan olmamızın aklen câiz olduğunu ancak bizim bu sınırdan var edildiğimizi ve bizim kendimizi bu sınırdan var etmediğimizi bilakis Allah’ın bizi bu sınırdan yarattığını vurgulamıştır.¹⁷⁹ Herarî, “Eğer Allah’ın bir sınırı olsaydı kendisini o sınıra getirene muhtaç olurdu” ifadeleriyle Allah’ın sınırının olmasının imkânsız olduğuna dair aklî delilini ortaya koymuştur.

¹⁷⁶ el-Herarî, İbn Teymiyye’nin “O’nun sınırı var. Ama biz bilemeyiz. O bilir.” (İbn Teymiyye, **Muvâfakatü Sahîhi’l-Menkûl li-Sarîhi’l-Ma’kûl**, thk. Muhammed Reşad Salim, 2. bs., 11 c., Beyrut, Dâru’l-Künûzu’l-Edebiyye, 1979, c. 2, s. 56-59.) sözüyle “Arşın sınırı var. Ama biz bilemeyiz. Allah bilir.” ifadesi gibi Allah’ı yaratılmış olan arşa benzettiğini ifade etmiştir. Mamafih “Bundan sonra nasıl Müslüman olur ki!” demiştir.

¹⁷⁷ el-Herarî, **el-Metâlibü’l-Vefiyye Şerhu’l-Akîdeti’n-Nesefiyye**, s. 63-64.

¹⁷⁸ el-Herarî, **Câmiu’l-Hayrât**, c. 1, s. 49.

¹⁷⁹ el-Herarî, **a.g.e.**, c. 1, s. 49-50.

Bilâhare Herarî, bu yeryüzünün halinin yazın ve kışın farklı olması, insanın küçük bir çocukken yürüyememesi ve konuşamaması daha sonra yürüyebilir, konuşabilir ve düşünebilir bir duruma gelmesi gibi âlemin ahvalinin değişmesinin onun özelliğinden olduğunu ve selim aklın, bir halden diğer bir hale değişen her şeyin bir değiştireni olduğunu ve değiştirenin de bir halden diğer bir hale değişmediği çıkarımına varabileceğini ifade etmiştir.¹⁸⁰

Abdullâh el-Herarî, Allah'ın sınırdan münezze olmasının “insanın nazarıyla bitmeyen bir mesafe” mânasında olmadığını bilakis O'nun küçük olsun büyük olsun kemiyetten münezze olduğunu belirtmiştir. Yine “Allah en büyüktür” sözünün de O'nun her şeyden geniş ve büyük bir hacminin olduğu mânasında değil, bilakis O'nun her şeye kâdir, her şeyi bilen ve şanın yüce olduğu mânasını ifade ettiğini vurgulamıştır. Nitekim hacmin sadece hâdis olan için söz konusu olduğunu ve hâdis olanın sınırı kabul ettiğini belirtmiştir. Ancak yokluktan geçmeyip başlangıcı olmayan sınırdan münezze olduğunu çünkü sınırı olanın hâdis olup başkasının yarattığını ifade edip bu hususun Allah için imkânsız ve bâtil olduğunu belirtmiştir.

d. Allah'ın Arşa İstivâsı Meselesi

Bilindiği gibi Kur'ân-ı Kerîm'de muhkem ve müteşâbih olmak üzere iki türlü âyet bulunmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'deki âyetlerin hepsi aynı açıklıkta olmayıp bazıları kolayca anlaşılabilen, herhangi bir te'vil ve yorum gerektirmeyen muhkem âyetlerden bazıları ise üzerinde derin düşünme ve yanlış anlaşılmaya mahal vermemek için izahat gerektiren müteşâbih âyetlerden oluşmaktadır. Mamafih istivâ meselesi Kur'ân-ı Kerîm'deki müteşâbih âyetlerden birinin ihtiva ettiği bir mevzudur. Ehl-i sünnet'in müteşâbih âyetler meselesinde te'vil yoluna gidip Allah'a yakışacak bir mâna ile te'vil yaptıklarını söyleyebiliriz. Nitekim konunun ilerleyen sayfalarında bununla ilgili gerekli açıklamalar yapılacaktır.

Mücessime ile Müşebbihe'nin, zâhirleriyle istidlâl ettikleri bazı müteşâbih âyetler ve haberler vardır. Ehl-i sünnet ve'l-cemâat'ın bu konuda takip ettiği iki yol bulunmaktadır. Birincisi, bu nevi nasları samimiyetle benimsemekle iç mânalarını

¹⁸⁰ el-Herarî, *Câmiu'l-Hayrât*, c. 1, s. 50.

Allah’a havale etmek, bir de yüce Allah’ı zâtına lââyık olmayacak şeylerden tenzih etmektir. Bu selef-i sâlihîn yoludur. İkincisi, bu nasları kabul etmekle beraber Allah’ın zâtına lââyık olacak ve Arap dilini konuşanların kelime ve cümleleri kullanma yöntemlerine uygun düşecek şekilde nasların te’vilini araştırmakla birlikte yapılan te’vilin ille de Allah’ın muradı olduğuna kesin derecesinde hükmetmemektir. Bu da Halef ehlinin benimsediği yoldur.¹⁸¹

Selef ehlinin çoğu müteşâbih âyetlerde icmâlî te’vil metodunu izlemişlerdir. Yani Allah ile ilgili müteşâbih âyetlere ve hadislere iman edip bunların yaratılmışların sıfatlarına benzemediğini Allah’a lââyık bir mâna taşıdığını belirtip tafsîlâtta inmeden icmâlî bir te’vil yapmışlardır. Selef ehli açısından “Rahmân (olan Allah), arşa istivâ etmiştir”¹⁸² âyeti Allah’ın arşı mekân edindiği mânasında anlaşılmamıştır. Selef bu âyetteki “istivâ” ifadesinin anlamı üzerinde düşünmemiş, gerçek mânasının Allah’ın ilminde olduğunu bilip bu âyete keyfiyetsiz olarak iman etmiştir. Zira günümüzde olduğu gibi Selef döneminde de bazı bid’at ehli bu âyet üzerinden soru sorarak fitne çıkarmayı hedeflemişlerdir. Nitekim İmam Mâlik’ten nakledilen şu meşhur rivayeti bu duruma örnek verebiliriz. Mâlik, kendisine bu âyetten hareketle “*Allah’ın istivâsı nasıldır?*” diye soru yönelten kişiye cevaben: “*Rahman Arş’a kendini vâsfettiği gibi istivâ etmiştir. «O’nun istivâsı nasıldır?» denilmez. Çünkü Allah’ın istivâsı keyfiyetsiz ve şekilsizdir, O’nun istivâsında asla bir keyfiyet düşünülemez. Sen ise bid’at sâhibi sapık bir kişisin*” demiş ve Allah’a keyfiyet isnâd eden bu kişinin meclisinden çıkarılmasını istemiştir.¹⁸³

Halef ehli ise istivânın Allah’a yakışan bir mânası olduğunu belirtip Arap diline uygun tafsîlâtı açıklamalarda bulunmuşlardır. Mamafih te’vil meselesinde Halef ehlinin izlediği metodun anlaşılması noktasında “istivâ” kelimesinin Arapçadaki anlamlarının bilinmesinin katkı sağlayacağı kanaatindeyiz. “İstivâ” kelimesi pek çok mânaya gelmekle birlikte bu mânalardan bazıları Allah’a yakışırken bazıları da Allah hakkında eksiklik ifade ettiğinden O’na yakışmamaktadır. Lügatte “istivâ” kelimesinin mânaları ise şunlardır: “Düz olmak, kuvvetlenmek, olgunlaşmak, pişmek, eşit olmak,

¹⁸¹ es-Sâbûnî, *el-Bidâye fî Usûlu’d-Din (Mâtürîdiyye Akaidi)*, s. 63-64.

¹⁸² Tâhâ 20/5.

¹⁸³ el-Beyhakî, *el-Esmâ ve’s-sıfât*, c. 2, s. 305.

yükselmek, kastetmek, kahretmek (hükmü altına almak), murada ermek, oturmak ve istilâ etmek”¹⁸⁴

Ezcümle Selef ve Halef ehli müteşâbih olan âyet ve hadislerde te’vil metodunu kullanmakla birlikte müteşâbih olan ifadenin kesin mânasını tayin etmemiştir. Selef ehli icmâlî te’vil yaparken Halef ehli müteşâbih olan ifadeyi Allah’a yakışacak bazı mânalarla tafsilî te’vil metodunu kullanmıştır.

Abdullâh el-Herârî’ye göre Kur’ân-ı Kerîm’deki “er-Rahmân Arş’a istivâ etti”¹⁸⁵ âyetindeki “istivâ” kelimesini istikrar etme ve oturma gibi Allah’a yakışmayan mânaların dışındaki ifadelerle tefsir etmek farzdır. Bu âyetteki “istivâ” ibaresini istikrar etme, oturma vb. Allah’a yakışmayan mânalarla tefsir edenlerin küfre düştüğünü belirtmiştir. “İstivâ” lafzını zâhirine hamletmemek farz olup bu kelimeyi selim aklın kabul edebileceği bir çerçevede ele almak gerektiğini vurgulamıştır. Bundan dolayı “istivâ” lafzına hükmetme mânasının verilebileceğini dile getirmiştir. Çünkü Arap dilinde bir ülkeyi ele geçiren ve halkını hâkimiyeti altına alan kimse için “Falanca şahıs şu ülkeye istivâ etti” denir.¹⁸⁶ Nitekim şairin şu beyti de buna örnektir:

قَدْ اسْتَوَى بِشَرِّ عَلَى الْعِرَاقِ مِنْ غَيْرِ سَيْفٍ وَدَمٍ مُهْرَاقِ

Mânası: “Bişr hiç kılıç kullanmadan ve bir damla kan dökmeden, Irak’a istivâ etti (orayı ele geçirdi.)”¹⁸⁷

Abdullâh el-Herârî’nin bu açıklamaları göz önünde bulundurulduğunda Halef ehlinin metodunu takip ettiğini söyleyebiliriz. Nitekim “istivâ” kelimesinin istikrar etme, oturma vb. mânalarda olmadığını bilakis hükmetme mânasında olabileceğini söyleyerek tafsilî bir metod kullanarak te’vil yaptığı anlaşılmaktadır.

¹⁸⁴ İbn Manzûr, **Lisânü’l-Arab**, 3. bs., 15 c., Beyrut, Dâru Sadır, 1994, c. 14, s. 414-415; el-Feyyûmî, **el-Misbâhu’l-Munîr**, s. 188.

¹⁸⁵ Tâhâ 20/5.

¹⁸⁶ el-Herârî, **es-Sırâtu’l-Müstakîm**, s. 96.

¹⁸⁷ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî et-Tûsî, **Kavâ’idü’l-Akâid**, thk. Musa Muhammed Ali, 2. bs., Lübnan, Âlemü’l-Kütüb, 1985, s. 167; el-Beyhakî, **el-Esmâ ve’s-sıfât**, c. 2, s. 308; İbn Manzûr, **Lisânü’l-Arab**, c. 14, s. 414.

Şüphe yok ki Allah, arşa istivâ ettiğini zikretmekle kendisini övmüş oluyor. Eğer istivâ, yaratılmışlar hakkında medih için zikredilmiş olsaydı herhalde ondan “mekân ve karar tutma” mânası anlaşılmazdı. Nitekim şairin beytinde de “ülkeyi ele geçirdi veya halkını hâkimiyeti altına aldı” mânasında geçmektedir. Bir kimsenin övünmesi benzeri ve dengi olmayan kişilerden bazı vasıflarda sivrilip ayrılması demektir. Eğer (beyitteki) istivâ mekân tutma mânasına alınırsa bunda her bayağı ve basit insan bile eşit olur, böylece kayda değer bir medih taşımamış bulunur.¹⁸⁸

Herarî, Allah’ın kendini arşa istivâ etmek ile vafettiği Kur’ân’da vârit olduğuna göre bu istivânın oturmak, istikrar ve arşa paralel olarak bulunmak gibi mânalarda olmayıp keyfiyetsiz olduğuna iman farz olduğunu bildirmiştir. Çünkü istikrar ve oturma gibi mânalar keyfiyet ifade edip cisimlerin sıfatı olduğundan Allah keyfiyetle istivâ etmekten münezzehtir. Arşa istivâ meselesini Allah’a yakışacak bir mânanın ve Allah’ın bildiği gibi istivâ ettiğinin söylenebileceğini ifade etmiştir.¹⁸⁹

Herarî’nin bu konudaki görüşünü destekleyen Beyhakî, dokunmak ve onun zıddı olan ayrılmak, kalkmak ve oturmanın cisimlerin sıfatlarından olduğunu, Allah’ın tek olduğunu yani ortağının olmadığını ve hiçbir şeye muhtaç olmadığını, doğmamış ve doğurmamış olduğunu, O’nun hiçbir dengi olmadığını, cisimler hakkında mümkün olan şeylerin Allah hakkında mümkün olmadığını vurgulamıştır.¹⁹⁰

Mâtürîdî, Allah’a “arşa istivâ ediş” sıfatını nispet etmekte O’nun için mekân belirleme durumunun olmadığını ifade etmiştir.¹⁹¹ Nitekim Mâtürîdîler’e göre Allah’ın arş üzerinde mekân tutmuş olması iddiası vârit olsa Allah arşın miktarına (hacmine) ya tam denk gelecek ya ondan küçük veya büyük olacaktır. Eğer onun hacmine eşit veya ondan küçük farzedilirse Allah’ın sınırlı ve nihâyetli olması gerekli hale gelir. Nihâyetli oluş ise yaratılmışlık belirtilerindendir. Şâyet Allah arştan büyük olursa,

¹⁸⁸ es-Sâbûnî, **el-Bidâye fî Usûlu’l-Din (Mâtürîdiyye Akaidi)**, s. 62.

¹⁸⁹ el-Herarî, **ed-Defilü’l-Kavîm**, s. 116.

¹⁹⁰ el-Beyhakî, **el-Esmâ ve’s-Sıfât**, c. 2, s. 308.

¹⁹¹ el-Mâtürîdî, **Kitâbü’t-Tevhîd**, s. 224-225.

O'nun arşa denk gelecek miktarı arşın miktarına eşit olacaktır. Şu halde Allah'ın parçalara ve kısımlara ayrılması gerekecektir; bu da yaratılmışlık alâmetlerindendir.¹⁹²

Abdullâh el-Herarî'ye göre arşın burada özellikle zikredilmesinin nedeni hacim olarak yaratılmışların en büyüğü olmasındandır. Dolayısıyla bu hükmün arştan daha küçük olanları kapsadığı öncelikli olarak bilinir.¹⁹³ Nitekim Ali (r.a.), Allah'ın arşı, mekân edinmek için değil, kudretinin azametini göstermek için yarattığını belirtmiştir.¹⁹⁴

Herarî, Allah'ın arş hakkında; "Kerim olan Arş'ın Rabbidir"¹⁹⁵ buyurması yaratılmışların en büyüğü olan arşı Allah'ın yaratmış olduğuna delâlet teşkil ettiğini belirtmiştir. Kesinlikle yüce Allah'ın (hâşâ) arşın üzerine oturmak veya arşa oturmaksızın ona paralel bir şekilde üzerinde bulunmak gibi bir ilişkisinin söz konusu olmadığını ifade etmiştir. Âyetin, Allah'ın (hâşâ) arşın üzerinde birleşik olarak oturduğu anlamında olmadığını ve aynı şekilde Allah ile arş arasında geniş olsun dar olsun bir boşluğun bulunması suretiyle Allah'ın arşın üzerinde ona paralel olarak bulunduğu mânasına gelmediğini ve bu durumların hepsinin Allah hakkında imkânsız olduğunu belirtmiştir.¹⁹⁶

Abdullâh el-Herarî, nasıl ki Kâbe müminlerin tavafiyla şereflendirilmiş ise arşın meziyetinin de etrafını kuşatan meleklerin Kâbe'si olmasından tebellür ettiğini ifade etmiştir. Arşın özelliklerinden birinin de orada Allah'a karşı günah işlenmemiş olduğunu belirtmiştir. Zira etrafındaki meleklerin Allah'a bir an bile asi olmayan mükerrer kullar olduğunu dile getirmiştir. Herarî, kim Allah'ın arşı, üzerine oturmak için yarattığına itikat ederse Allah'ı, oturmak için kendilerine büyük tahtlar yapan krallara benzetmiş olduğunu ifade etmiştir. Buna itikat edenin ise yüce Allah'ı tanımamış olduğunu vurgulamıştır.¹⁹⁷

¹⁹² es-Sâbûnî, **el-Bidâye fî Usûlu'd-Din (Mâtürîdiyye Akaidi)**, s. 61-62; el-Mâtürîdî, **Kitâbü't-Tevhîd**, s. 166-167.

¹⁹³ el-Herarî, **es-Sırâtu'l-Müstakîm**, s. 96.

¹⁹⁴ Abdülkâhir el-Bağdâdî, **el-Fark Beyne'l-Fırak**, s. 321.

¹⁹⁵ el-Mü'minûn 23/16.

¹⁹⁶ el-Herarî, **eş-Şerhu'l-Kavîm**, s. 257-258.

¹⁹⁷ el-Herarî, **a.g.e.**, s. 258.

Kur’ân-ı Kerîm’deki “er-Rahmân Arş’a istivâ etti”¹⁹⁸ âyetindeki “istivâ” kelimesini oturmak veya yukarıdan paralel olmak şeklinde yorumlayarak, Allah’ın arşın üzerinde oturmasını ve istikrarını câiz sayanlar, mekânı olmayan bir varlığın mevcudiyetinin akledilemeyeceğini iddia ederler. Abdullâh el-Herârî onların bu iddialarının bâtil olduğunu belirtmiştir. Bir de onların, Selefîn “Keyfiyetsiz olarak istivâ etmiştir” sözünün kendi söylemlerine uygun olduğunu iddia ettiklerini ancak onların, selefîn nefyettiği keyfiyetin, oturma, yerleşme, yer edinme, bir şeye paralel olarak bulunma, hareket, durgunluk ve intikal gibi hallerin tümü olduğunu bilmediklerini belirtmiştir.¹⁹⁹

Abdullâh el-Herârî, Allah’ın arşın üzerinde oturduğunu iddia edenlere Zebîdî’nin ifade ettiği gibi “Âlem ve mekân yaratılmadan önce yüce Allah var mıydı, yok muydu?” diye sorulacağını ve onların aklın gerektirdiği bir zorunlulukla “vardı” diyeceklerini ifade etmiştir. Bu takdirde onların “Mekânı olmayan bir varlık akledilemez” sözlerinin doğru olduğu kabul edilse bu, iki durumdan birini gerektirir. Ya “Mekân, arş ve âlem kadîmdir” ya da “Yaratıcı hâdistir” diyeceklerdir. Zebîdî cahil Haşviyye’nin vardığı sonucun bu olduğunu belirtmiştir. Yine Zebîdî ne kadîmin hâdis olacağını ne de hâdisin kadîm olacağını ifade etmiştir.²⁰⁰

Yine Kuşeyrî “et-Tezkiratu’ş-Şarkiyye” adlı kitabında, eğer biri çıkıp da Allah, “er-Rahmân arşa istivâ etti”²⁰¹ diye buyurduğunu öyleyse zâhirine göre almak gerektiğini savunursa o kişiye Allah’ın aynı şekilde “Nerede olsanız O sizinle beraberdir”²⁰² ve “Allah her şeyi (ilmi ve kudreti ile) kuşatandır”²⁰³ buyurmakta olduğunu ve yüce Allah’ın aynı anda hem arşın üstünde hem bizimle birlikte hem de âlemi bizzât kuşatmış ve çevrelemiş olmasının imkânsız olduğunu belirtmiştir.²⁰⁴

¹⁹⁸ Tâhâ 20/5.

¹⁹⁹ el-Herârî, **es-Sırâtu’l-Müstakîm**, s. 96-97

²⁰⁰ ez-Zebîdî, **İthâfu’s Sâdeti’l Muttekîn**, c. 2, 108.

²⁰¹ Tâhâ 20/5.

²⁰² el-Hadîd 57/4.

²⁰³ Fussilet 41/54.

²⁰⁴ ez-Zebîdî, **İthâfu’s Sâdeti’l Muttekîn**, c. 2, 107.

Kuşeyrî (r.a.), Allah'ın arşın üzerinde oturduğunu iddia edenlerin “O sizinledir”²⁰⁵ âyetinden kastın ilmiyle sizinle olduğunu, “Her şeyi kuşatmıştır”²⁰⁶ âyetinden kasıt ise ilmiyle kuşatması olduğunu ifade ettikleri gibi “Arşa istivâ etmiştir”²⁰⁷ âyeti de “hükmetti, korudu ve kalıcı kıldı” anlamlarından birisinin olabileceğini belirtmiştir.²⁰⁸ Abdullâh el-Herârî, onların bu âyetleri zâhirine göre almayıp te'vil ettiklerini ancak başkaları “istivâ” kelimesini “hükmetme” şeklinde te'vil ettiklerinde kınadıklarını ve onların bu tutumunun hiçbir mesnede dayanmayan keyfi bir hüküm olduğunu ifade etmiştir.²⁰⁹

Abdullâh el-Herârî, “Te'vil câiz değildir” diyenin sözünün sapkınlık ve cehalet olduğunu belirtmiştir. Nitekim bu sözün Hz. Peygamber'in İbn Abbas için söylediği “Allah'ım! Ona hikmeti ve Kur'an'ın te'vilini öğret” hadisi ile reddedileceğini ifade etmiştir. Bu hadisi İbn Mâce ve başkaları farklı lafızlarla rivayet etmişlerdir.²¹⁰ Hadisin ilk kısmı ise Buhârî'de geçmektedir.²¹¹ Herârî, Hz. Peygamber'in duasının kabul olduğuna dair Hâfız İbnü'l-Cevzî'nin “el-Mecâlis” adlı kitabından “Şüphesiz ki Allah, Rasûl'ün bu duasını kabul etmiştir”²¹² sözlerini nakledip İbnü'l-Cevzî'nin te'vili menedenleri şiddetle tenkit edip kınadıktan sonra konuyla ilgili genişçe bilgi verdiğini bu hususta tatmin olmak isteyenlerin adı geçen kitaba müracaat edebileceklerini belirtmiştir.

Ayrıca Abdullâh el-Herârî telifatında te'vil ile ilgili âyetlerden çeşitli örnekler verip izah etmiştir. Örnek olarak Herârî, Allah'ın “Onlar üstlerinde (hâkim olan) Rablerinden korkarlar”²¹³ âyetinin mânası yön ve mekân ifade eden üstlük değil, hâkimiyet üstlüğü olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Herârî, Allah'ın “Rabbinin (kudretinin eseri) ve meleklerin sıra sıra geldiği zaman”²¹⁴ âyetinde geçen Allah

²⁰⁵ el-Hadîd 57/4.

²⁰⁶ Fussilet 41/54.

²⁰⁷ Tâhâ 20/5.

²⁰⁸ el-Herârî, **es-Sırâtu'l-Müstakîm**, s. 98.

²⁰⁹ el-Herârî, **eş-Şerhu'l-Kavîm**, s. 270.

²¹⁰ İbn Mâce, el-Mukaddime, 11; Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, **el-Mu'cemü'l-kebîr**, thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi, 2. bs., 20 c., Musul, Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1983, c. 11, s. 362.

²¹¹ Buhârî, İlim, 17.

²¹² Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, **Mecâlisu İbni'l-Cevzî**, thk. Basim Mikdaş, Beyrut, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2013, s. 20.

²¹³ en-Nahl 16/5.

²¹⁴ el-Fecr 89/22.

hakkında “جاء” (geldi) ifadesi, hareket, bir yerden bir yere intikal, yer değiştirme veya bir yeri boşaltıp diğer bir yeri doldurma mânasında olmadığını belirtmiş ve Allah’ın bir mekândan diğer bir mekâna geçebileceğine inanan kimsenin küfre düştüğünü ifade etmiştir. Çünkü hareketi, durgunluğu ve yaratılmışların sıfatlarından olan her şeyi yaratanın Allah olduğunu, O’nun hareket ve durgunlukla vasfedilemeyeceğini dile getirmiştir. Herarî, Fecr sûresinde geçen “وَجَاءَ رَبُّكَ” ifadesinden, Allah’ın emri yani kudretinin eserlerinden bir eser geldiği mânasının kastedildiğini belirtmiştir.²¹⁵

Herarî, “bir şeye temas etmek, oturmak ve istikrar etmek” Allah hakkında imkânsız olduğundan Allah’ın bir şeye temas ettiğine ve oturduğuna inanan kimsenin küfre düştüğünü belirtmiştir.²¹⁶ Nitekim Abdullâh el-Herarî’nin bu söylemine göre “bir şeye temas etmek ve oturmak” şeklinde bir düşüncenin hacmi ve sınırı olan yaratılmışların sıfatı olduğunu, Allah’ın ise yaratılmışların sıfatlarından münezzehtir olduğunu ve Allah’a iman eden kimsenin ancak O’nun kemal sıfatlarla muttasıf olduğuna inanan kimse olduğunu aksi halde Allah’a “bir şeye temas etmek ve oturmak” gibi yaratılmışların sıfatlarını nispet edenlerin Allah’ı tanımadıkları için İslâm dairesinden çıkmış olduklarını söyleyebiliriz.

e. Allah’ın Ruh Olmaktan Tenzihi

Ehl-i sünnet Allah’ın kelâmında çelişki ve tezanın söz konusu olmadığı bilinciyle bazı âyetleri zâhir mânasıyla almayıp te’vil yoluna gitmiştir. Nitekim her bir âyetin rubûbiyete lâyık bir mânada olması gerekir. Mamafih Ehl-i sünnet “Onun benzeri hiçbir şey yoktur” âyetine ters düşmeyecek bir mâna ile te’vil yoluna gitmiştir.

Hiçbir şeye benzemeyen Allah, ruh olmaktan da münezzehtir. Nitekim Allah ruhları yaratandır ve yarattıklarına benzemeyendir. Abdullâh el-Herarî, Allah’ın ruh ve cesedin yaratıcısı olduğunu dolayısıyla O’nun ne ruh ne de ceset olduğunu belirtmiştir. Nitekim Allah; “مِنْ رُوحِنَا” (Ruhumuzdan)²¹⁷ âyetiyle Îsâ’nın (a.s.) ruhunu zâtından bir parça olması anlamında değil mülkiyet ve şereflendirme anlamında kendisine izafe ettiğini dile getirmiştir. Âdem (a.s.) hakkında vârit olan “مِنْ رُوحِي”

²¹⁵ el-Herarî, **es-Sırâtü’l-Müstakîm**, s. 100.

²¹⁶ el-Herarî, **eş-Şerhu’l-Kavîm**, s. 259.

²¹⁷ el-Enbiyâ 21/91.

(Ruhumdan)²¹⁸ âyetindeki izafenin aynı anlamda olduğunu zikretmiştir.²¹⁹ Nitekim Nesefî tefsirinde de “مِنْ رُوحِنَا”²²⁰ ifadesinin Îsâ’yı (a.s.) şerefleendirme mânasında olduğu belirtilmiştir.²²¹ Yine Nesefî “مِنْ رُوحِي”²²² ifadesinin de “Allah’ın evi” söyleminde olduğu gibi tahsis ve teşrif mânasında olduğunu belirtmiştir.²²³ Abdullâh el-Herârî’ye göre de Allah’ın Kâbe hakkında; “بَيْتِي”²²⁴ (evim) buyurması mülkiyeti ifade eden bir izafe olup Kâbe’yi müşerref kılmak içindir. Sıfat nispet etme veya iç içe bulunma anlamında değildir. Çünkü yüce Allah ile Kâbe arasında bir dokunuşun veya temasın olması imkânsızdır.²²⁵

Herârî, Allah’ın; “فَنَفَخْنَا فِيهِ مِنْ رُوحِنَا” (Ona ruhumuzdan üfledik)²²⁶ âyetinin “Cebrail’e (a.s.), bizim mülkümüz olan ve nezdimizde şerefli kılınan ruhu Meryem’e (a.s.) üflemesini emrettik” mânasında olduğunu belirtmiştir.²²⁷ Mâtürîdî “فَنَفَخْنَا” ifadesinin Allah’ın ruhu yarattığı ve Cebrâil’in (a.s) de Hz. Âdem’in ruhunu üflediği gibi²²⁸ Hz. Îsâ’nın de ruhunu üflediği²²⁹ mânasında olduğunu ifade etmiştir.²³⁰ Nitekim Kurtubî tefsirinde de “Cebrail’e (a.s.), ruhu Meryem’e (a.s.) üflemesini emrettik” mânasında olduğu ifade edilmiştir.²³¹

Ayrıca Herârî ruhların şerefli ve habis (kötü) olmak üzere iki türlü olduğunu, peygamberlerin ruhunun birinci kısımdan olduğunu belirtmiştir. Binaenaleyh Allah’ın, Îsâ ve Âdem peygamberlerin ruhlarını zâtına nispet etmesi, mülk ve müşerref kılmak anlamında olduğunu ifade etmiştir. Herârî, Allah’ın ruh olduğuna inanan kimsenin

²¹⁸ Sâd 38/72.

²¹⁹ el-Herârî, *eş-Şerhu’l-Kavîm*, s. 256-257.

²²⁰ el-Enbiyâ 21/91.

²²¹ Ebü’l-Berekât Abdullah b. Ahmed en-Nesefî, *Medarikü’t-tenzîl ve hakîku’t-te’vîl*, thk. Yûsuf Ali Bedevî. 3 c., Beyrut, Dâru’l-Kelimi’t-Tayyib, 1998, c. 2, s. 419.

²²² Sâd 38/72.

²²³ Ebü’l-Berekât en-Nesefî, *Medarikü’t-tenzîl ve hakîku’t-te’vîl*, c. 3, s. 164.

²²⁴ el-Bakara 2/125.

²²⁵ el-Herârî, *es-Sırâtu’l-Müstakîm*, s. 94.

²²⁶ et-Tahrîm 66/12.

²²⁷ el-Herârî, *es-Sırâtu’l-Müstakîm*, s. 94.

²²⁸ Sâd 38/72.

²²⁹ el-Enbiyâ 21/91.

²³⁰ el-Mâtürîdî, *Te’vilâtu’l-Kur’ân*, c. 9, s. 319.

²³¹ Ebü Abdullâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi‘ li-aḥkâmi’l-Kur’ân*, thk. Ahmet el-Berdûnî ve İbrahim Udeysi, 2. bs., 20 c., Kahire, Dâru’l-Kütübi’l-Mısriyye, 1384/1964, c. 11, s. 338.

kâfir olduğunu çünkü ruhun yaratılmış olduğunu ve Allah'ın yaratılmış olmaktan münezze olduğunu ifade etmiştir.²³²

Abdullâh el-Herârî'nin bu konudaki izahatlarının Ehl-i sünnet'in açıklamalarına uygun olduğunu ifade edebiliriz. Nitekim Ehl-i sünnet “ruh” ve “üfledik” ifadelerini Allah'a yakışacak çeşitli mânalarla te'vil etmiştir.

Bu konuyla birlikte Allah'ın sıfatları meselesinin alt başlığı olan “Allah hiçbir şeye benzemez” konusunun sonuna geldik. Şimdi ise Allah hakkında aklen vâcip ve imkânsız olan hükümler ve aklın câiz kabul ettiği hususla ilgili Abdullâh el-Herârî'nin tasnifine yer vereceğiz. Aklın hükümleri diye de isimlendirdiği bu meselenin izahının ulûhiyet konusuna önemli bir katkı sağlayacağı kanısındayız.

D. Aklen Vâcip, Câiz ve İmkânsız Olan Şeyler

Abdullâh el-Herârî'ye göre aklen vâcip, câiz ve imkânsız olan şeylere iman etmek farzdır.²³³ Bu üç hususu telifatında “Aklın Hükümleri” diye isimlendirmiştir. Aklın hükümlerinin üç kısma ayrıldığını ifade etmiştir.

Abdullâh el-Herârî, aklın hükümlerini sırasıyla şöyle izah etmiştir:

1. Aklen Vâcip Olan: Aklen Allah'ın varlığının fâni olmasının düşünülememesi veya aslında O'nun zâtının yokluğu kabul etmemesidir. Allah “Vâcibü'l-Vücûd”dur.²³⁴
 - a. Zarureten Vâcip Olan: Bilinebilmesi için fikir yürütmeye ihtiyaç duyulmayan şeydir. Misal olarak “hacim boşluğu kaplayandır” ve “bir ikinin yarısıdır” gösterilebilir.²³⁵
 - b. Nazarî Olarak Vâcip Olan: Düşünce yoluyla idrak edilen aklen vâcip olan türdür.²³⁶

²³² el-Herârî, **es-Sırâtu'l-Müstakîm**, s. 94.

²³³ el-Herârî, **Câmiu'l-Hayrât**, c. 1, s. 117.

²³⁴ el-Herârî, **a.g.e.**, s. 117-118.

²³⁵ el-Herârî, **ed-Defilü'l-Kavîm**, s. 69.

²³⁶ el-Herârî, **a.y.**

2. Aklen İmkânsız Olan: Akılda varlığının düşünülmemesi yani aklın onun varlığını kabul etmemesidir. Allah'ın şerikinin olması, varlığı imkânsızdır. Çünkü akıl onun zâtının varlığını kabul etmeyip varlığını düşünemez.²³⁷
- a. Zarureten İmkânsız Olan: Aynı anda bir cismin hem hareketli hem de hareketsiz olabileceğinin düşünülmesi zarureten imkânsızdır. Cisim ya hareketli ya da hareketsizdir. Veyahut bazen hareketli bazen sakindir. Bir cisim bu ikisinden ayrı düşünülemez.²³⁸
- b. Nazarî Olarak İmkânsız Olan: Allah'ın boşluğu kaplayan bir hacim olduğunun düşünülmesi nazarî olarak imkânsızdır.²³⁹
3. Aklen Câiz Olan: Akılda bir anda varlığı, bir anda yokluğu düşünülen şeylerdir. Âlemin içinden olan gördüğümüz ve görmediğimiz şeylerin varlığı câiz yani mümkündür. Çünkü akılda yokluktan sonra varlığı, varlıktan sonra da yokluğu düşünülebilir. Nitekim âlemin hali böyledir. Mesela insan varlığı yok iken Allah onu var etmiştir. Bundan dolayı insanın varlığı mümkünlerdendir.²⁴⁰
- a. Zarureten Câiz Olan: Aklın hükmünde sadece hareket ediyor olmakla vasıflandığını düşünmek zarureten câizdir. Akıl düşünmeksizin bunu bilebilir. Yani bir cismin sürekli hareket ediyor olması ya da sürekli sakin kalmış olmasını akıl kabul eder.²⁴¹
- b. Nazarî Olarak Câiz Olan: İtaat edenin, günaha düşmeyenin azaplandırılması hususu haddi zâtında aklın hükmünde câiz olup Allah'ın vaat ettiğine bakıldığında imkânsızdır.²⁴²

Abdullâh el-Herârî, telifatında Allah'ın sıfatlarını açıklamadan önce aklın hükümlerini açıklamıştır. Nitekim bu tasnif yöntemiyle meselenin zihinde anlaşılmasını kolaylaştırmıştır.

²³⁷ el-Herârî, **Câmiu'l-Hayrât**, c. 1, s. 118.

²³⁸ el-Herârî, **ed-Defîlü'l-Kavîm**, s. 69.

²³⁹ el-Herârî, **a.y.**

²⁴⁰ el-Herârî, **Câmiu'l-Hayrât**, c. 1, s. 118.

²⁴¹ el-Herârî, **ed-Defîlü'l-Kavîm**, s. 69.

²⁴² el-Herârî, **a.y.**

Abdullâh el-Herârî bu taksimın ardından şeriat açısından vâcip, imkânsız ve câiz olan şeyleri şöyle izah etmiştir:

1. Şer'an Vâcip Olan: Yapana sevabın, terk edene günahın var olmasıdır.
2. Şer'an İmkânsız Olan: İtaat edenin azaplandırılmasıdır.
3. Şer'an Câiz Olan: Yapana azap olmaması, terk edene ise sevabın olmamasıdır.²⁴³

E. Rü'yetullah Meselesi

Rü'yetullah meselesi klasik kelâm kitaplarının ulûhiyet bahsinde bulunan temel konulardan biridir. Mamafih Ehl-i sünnet naklî ve aklî delillerle rü'yetullahın keyfiyetsiz, mekânsız, şekilsiz ve hacimsiz olarak, O'nun ve kullarının arasında mesafe olmaksızın gerçekleşeceği konusunda ittifak etmiştir.

Abdullâh el-Herârî, dünya gözüyle yaratılmışlardan hiç kimsenin Allah'ı görmediğini ancak Hak ehlinin ittifakıyla ahirette Allah'ın görüleceğini ve aklen bunun kabul edilir bir husus olduğunu belirtmiştir. Nasıl ki Allah'ın keyfiyetsiz, yönsüz ve teşbih etmeksizin var olduğu biliniyorsa aynı şekilde Allah'ın ahirette yönsüz ve keyfiyetsiz olarak görüleceğini aklın kabul ettiğini ifade etmiştir.²⁴⁴ Nitekim Ebû Hanîfe, Allah'ın ahirette görüleceğini, müminler cenneteyken gözleriyle Allah'ı teşbihsiz, mekânsız, şekilsiz ve hacimsiz olarak, O'nun ve kullarının arasında mesafe olmaksızın göreceklerini belirtmiştir.²⁴⁵ Başka bir ifadeyle Ebû Hanîfe "Cennet ehlinin Allah'ı yönsüz, keyfiyetsiz ve hiçbir şeye benzetmeksizin görmesi haktır" diye izah etmiştir.²⁴⁶ Mamafih Ebü'l-Muîn Neseî de rü'yetullahın bir mekânda veya karşı bir yönde olmaksızın, görme ışınları ulaşmaksızın, yüce Allah ile onu gören arasında bir uzaklık bulunmaksızın ve diğer yaratılmışlık özelliği taşıyan mânalardan arınmış olarak gerçekleşeceğini belirtmiştir.²⁴⁷

²⁴³ el-Herârî, **ed-Defilü'l-Kavîm**, s. 69.

²⁴⁴ el-Herârî, **ed-Defilü'l-Kavîm**, s. 413.

²⁴⁵ Ebû Hanîfe, **el-Fıkhu'l-ekber**, s. 53.

²⁴⁶ Molla Ali el-Kârî, **Şerhu Kitâbi el-Fıkhu'l-Ekber**, thk. Ali Muhammed Dendel, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995, s. 138.

²⁴⁷ Ebü'l-Muîn en-Neseî, **Kitâbü't-temhîd lî kavâidi't-tevhîd**, s. 61.

Ebû Mansûr el-Mâtürîdî rü'yetullah hakkında şu ifadeleri dile getirmiştir: “Nasıl”sız görülür, çünkü nasıllık hacimli varlıklar için söz konusudur. Aksine Allah ayakta olmak veya oturmak, bir yere yaslanmak veya tutunmak, birleşik veya ayrışık olmak, yüzünü veya sırtını çevirmek, kısa ve uzun olmak, aydınlık veya karanlık, duran veya hareket eden, temas eden veya uzak duran, dışarı çıkan veya içeri giren kavramlarıyla nitelendirilmeden görülür. O’nun görülmesi konusunda tasavvurun kavrayacağı veya aklın şekillendireceği hiçbir özellik yoktur, çünkü O, bunlardan münezzehtir.²⁴⁸

Abdullâh el-Herârî, müminlerin Allah’ı dünyada değil âhirette göreceklerini, ancak kâfirlerin ise Kur’ân-ı Kerîm’deki “Hayır, şüphesiz onlar, kıyamet günü Rablerini görmekten mahrum bırakılacaklardır”²⁴⁹ âyetini delil göstererek Allah’ı görmekte hem ahirette hem dünyada mahrum olduklarını ifade etmiştir.²⁵⁰

Herârî, Ehl-i sünnet’in dediği gibi aklen görülebilenin illetinin var olmak olduğunu belirtmiştir. Yani görülebilenin şartı var olmaktır. Mamafih Allah’ın mevcut olduğunu öyleyse aklen görülmesinin de mümkün olduğunu ifade etmiştir. Herârî, Allah dilerse sesler, tatlar ve kokular gibi diğer var olan şeylerin de görülebileceğini vurgulamıştır.²⁵¹ Nitekim klasik kelâm kitaplarında da bu ifadeler yer almaktadır.²⁵²

Abdullâh el-Herârî, Allah’ın mesafe olmaksızın görüleceğini ve mesafenin rü’yet için şart olmadığını belirtmiştir. Herârî, Mu‘tezile’nin bir şeyin ancak bir mesafe ve yönde olmasıyla görülebileceğini, görülebilen şeyin bir yönde olması gerektiğini iddia ettiklerini bu iddialarından dolayı Allah’ın görülemeyeceğini söylediklerini belirtmiştir. Herârî, onların Allah’ın mekânsız olarak var olduğu inancının hak olduğunu, Allah’ın görülemeyeceği inançlarının ise bâtıl olduğunu ifade etmiştir. Onların Müşebbihe gibi yaratıcıyı, yaratılmışlarla kıyas ettiklerini belirtmiştir. Nitekim Müşebbihe, mevcut olanın bir mekânda ve yönde olması gerektiğini, öyleyse

²⁴⁸ el-Mâtürîdî, **Kitâbü’t-Tevhîd**, s. 193.

²⁴⁹ el-Mutaffîfîn 83/15.

²⁵⁰ el-Herârî, **ed-Defilü’l-Kavîm**, s. 413.

²⁵¹ el-Herârî, **a.g.e.**, s. 414.

²⁵² Örnek için bkz., es-Sâbûnî, **el-Bidâye fî Usûlu’d-Din (Mâtürîdiyye Akaidi)**, s. 90-91; el-Eş‘arî, **el-Lüma‘ fî’r-red alâ ehli’z-zeyğî ve’l-bida‘**, s. 38,42.

Allah'ın da bir mekânda ve yönde olduğunu iddia etmiştir. Bilâhare Müşebbihe, akıllarda tasavvur edilen şeyin sınırı olduğunu ve Allah'ın da sınırı olduğunu iddia etmiştir.²⁵³ Abdullâh el-Herârî, her iki fırkanın da dalâlette olduğunu ifade etmiştir.²⁵⁴

Abdullâh el-Herârî, naklî ve semî‘ açıdan rü’yetin delilinin ise Ehl-i sünnet’in de bu konudaki kesin delili olan Mûsâ’nın (a.s.) “Rabbim, bana görün ki seni göreyim!”²⁵⁵ diyerek Allah Teâlâ’dan O’nu görmesini talep etmesi olduğunu belirtmiştir. Herârî’ye göre Allah’ın görülmesi imkânsız olsaydı, aklen Mûsâ’nın (a.s.) talebi Allah hakkında câiz olan ve câiz olmayan şeyler konusunda cahil veya sefih olma, abes ve imkânsız talep etmek gibi hususların göstergesi olurdu ki peygamberler bunlarla vasıflanmaktan münezzehtir.²⁵⁶ Nitekim Ebü’l-Muîn Nesefî de Hz. Mûsâ’nın imkânsız olduğunu bildiği bir şeyi Allah’tan istediği şeklinde kötü bir zanda bulunulamayacağını, onun böyle bir istekte bulunması, yüce Allah’ı görmenin mümkün olduğuna inandığının delili olduğunu ve Allah’ın görülmesinin imkânsızlığını ileri süren kimsenin Mûsâ’nın (a.s) yüce Allah’ı tanımadığını iddia etmiş olup bu iddiada bulunan kimsenin küfre girdiğini belirtmiştir. Ayrıca Allah, “Eğer dağ yerinde durabilirse sen de beni görürsün” buyurarak kendisinin görülmesini dağın yerinde durmasına bağlamıştır. Nesefî, mümkün ancak varlığı mümkün olan bir şeyin bağlanabileceğini ifade etmiştir.²⁵⁷ Nitekim Herârî de dağın yerinde durmasının aklen mümkün olan bir şey olduğunu ve hadisenin mümkün olan bir şarta bağlanması onun da imkân dâhilinde bulunduğunun göstergesi olduğunu dile getirmiştir.²⁵⁸

Herârî, Mu‘tezile’nin Allah’ın rü’yetinin câiz olduğunu inkâr etmeleriyle ya Mûsâ’nın (a.s.) Allah hakkında câiz olan şeylerde câhil olması ya da bunu bildiği halde Allah’tan talep edip sefih olması gerektiğini iddia ettiklerini belirtmiştir. Ancak Herârî

²⁵³ Ancak Ehl-i sünnet, Allah’ın mesafesiz, herhangi bir sınırı olmaksızın ve keyfiyetsiz görüleceğini belirtmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz., el-Eş‘arî, **el-Lüma‘ fi’r-red alâ ehli’z-zeyğî ve’l-bida‘**, s. 42; el-Mâtürîdî, **Kitâbü’t-Tevhîd**, s. 186-189.

²⁵⁴ el-Herârî, **ed-Defilü’l-Kavîm**, s. 414.

²⁵⁵ el-A‘râf 7/143.

²⁵⁶ el-Herârî, **ed-Defilü’l-Kavîm**, s. 414.

²⁵⁷ Ebü’l-Muîn en-Nesefî, **Kitâbü’t-temhîd li kavâidi’t-tevhîd**, s. 61-62.

²⁵⁸ el-Herârî, **ed-Defilü’l-Kavîm**, s. 414; Ayrıca bkz., es-Sâbûnî, **el-Bidâye fi Usûlu’d-Din (Mâtürîdiyye Akaidi)**, s. 87.

bu iki hususun da Allah'ın peygamberlikle onurlandırdığı kimseler için imkânsız olduğunu ifade etmiştir. Peygamberlerin, Allah hakkında câiz olan ve olmayan şeyleri en iyi bilen kimseler olduğunu belirtmiştir. Herarî, “Mûsâ (a.s.) bunu Kur’ân nassıyla istemişken, Mu‘tezile nasıl rü’yetin sıhhatinin sabit olmadığını iddia eder” ifadeleriyle konuyu nihayete erdirmiştir.²⁵⁹

Ebû Mansûr el-Mâtürîdî’ye göre rü’yetullah konusunda aslolan nasta geldiği kadarıyla rü’yeti kabul etmek, yaratılmışlık mânalarından her birini nefyetmektir.²⁶⁰

Keyfiyet yani nasıllık yaratılmışlar için söz konusu olduğundan rü’yetullah meselesinde de Allah'ın hiçbir şeye benzemeksizin görüleceği konusunda Ehl-i sünnet'in ittifak içerisinde olduğunu ifade edebiliriz. Nitekim Abdullâh el-Herarî'nin bu konudaki aklî ve naklî delilleri, klasik kelâm eserlerindeki delillerle uyuştuğunu söyleyebiliriz.

F. İrade Meselesi

Ehl-i sünnet, Allah Teâlâ'nın, ezeli ve zâtı ile kâim bir irade ile mürid (dileyen, isteyen) olduğunu kabul etmiştir. Abdullâh el-Herarî irade sıfatının ezeli ve ebedî bir sıfat olup Allah'ın bu sıfatla aklen câiz olanı; yokluk yerine var olmakla, bir sıfat yerine başka bir sıfattaki, bir vakit yerine başka bir vakitte olmasını tahsis etmesi diye tanımlamıştır.²⁶¹

Herarî, Allah hakkında irade sıfatının sabitliğine dair kanıtı ise şöyle ifade etmiştir: Eğer Allah dileyen olmasaydı, bu âlemden hiçbir şey meydana gelmezdi. Çünkü âlemin varlığı mümkündür, aklen vâcib değildir. Âlem ise mevcuttur. Öyleyse bildik ki âlemin varlığı, ancak varlıkla tahsis eden ve varlığını yokluğuna tercih eden zât ile olmuştur. Böylece Allah'ın dileyen ve isteyen olduğu sabit olur.²⁶² Mamafih

²⁵⁹ el-Herarî, **ed-Deflü'l-Kavîm**, s. 415.

²⁶⁰ el-Mâtürîdî, **Kitâbü't-Tevhîd**, s. 186.

²⁶¹ Abdullâh el-Herarî, **es-Sırâtu'l-Müstakîm**, s. 74; Nitekim aynı ifadeler klasik kelâm telifatında da geçmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz., es-Sâbûnî, **el-Bidâye fî Usûlu'd-Dîn (Mâtürîdiyye Akaidi)**, s. 94; et-Teftâzânî, **Şerhu'l-Akâid**, s. 195.

²⁶² el-Herarî, **es-Sırâtu'l-Müstakîm**, s. 75.

âlemin nizamı ve en mükemmel biçimde yaratılmış olması da yaratıcısının irade ve kudret sıfatlarıyla muttasıf olduğunu göstermektedir.²⁶³

Abdullâh el-Herârî, meşîet mânasındaki iradenin²⁶⁴ hak ehline göre şer olsun hayır olsun kulların bütün amellerini kapsadığını, dolayısıyla hayır olsun, şer olsun, küfür olsun, günah olsun veya taat olsun var olan bütün amellerin Allah'ın dilemesiyle vuku bulduğunu ifade etmiştir. Kudret ve meşîetin genelliği (bütün yaratılmışları kapsaması) Allah'ın azametine lâyık olduğundan Allah hakkında kemal olduğunu belirtmiştir. Zira eğer O'nun mülkünde dilemediği bir şey meydana geliyor olsaydı, bu durum âcizliğin göstergesi olurdu. Âcizliğin ise Allah hakkında imkânsız olduğunu vurgulamıştır.²⁶⁵

Nitekim Eş'arî de "Allah fiilleri irade etmemiş olsaydı, o takdirde zâfiyete uğramış olurdu" ifadeleriyle her şeyin Allah'ın dilemesiyle olduğunu belirtmiştir. Aynı şekilde yarattıklarından meydana gelen bir fiili emretmemiş olması, Allah için zâfiyeti gerektirici bir durum olmadığı halde, onlardan irade etmediği bir fiilin gerçekleşmesinin O'nun âcizliğine delâlet ettiğini ifade etmiştir. Yine emretmeyip yasakladığı, bununla birlikte vukuunu irade ettiği bir fiilin gerçekleşmesiyle de Allah'a noksanlık nispet edilemeyeceğini vurgulamıştır.²⁶⁶

Herârî, meşîetin ilme tabi olduğunu yani var olacağını bildiği şeylerin var olmasını dilediğini, var olmayacağını bildiği şeylerin de var olmasını dilemediğini belirtmiştir. Ancak meşîetin emre tabi olmadığını ifade etmiştir. Nitekim Allah'ın Hz. İbrâhîm'e oğlu İsmail'i kurban etmesini emretmiş, fakat onun için bunu dilememiş olmasının meşîetin emre tabi olmadığına delâlet ettiğini ifade etmiştir. Ayrıca "Vuku bulmasını dilemediği bir şeyi nasıl emreder?" sorusuna, "Nasıl ki Allah, kuldan bir şeyin gerçekleşeceğini bildiği halde, onu bunu yapmaktan menetmiş ise aynı şekilde

²⁶³ et-Teftâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, s. 196.

²⁶⁴ Ehl-i sünnet ve'l-cemâat'e göre meşîet ile irade aynı şeydir. Fakat Kerrâmiyye meşîetin ezeli, iradenin ise hâdis olduğunu iddia etmiştir. Seleften nakledilen sözlere aykırı düşen ve icmâdan ayrılmaya götüren bu görüş kökünden yanlıştır. "Mürîd" kendisinde irade bulunan zâtîr. Binaaleyh kadîm olan ve Allah Teâlâ'nın zâtı ile kâim bulunan bir iradenin varlığına hükmetmek gerekir, tâ ki O'nun zâtı hâdislere mahal teşkil etmesin. (es-Sâbûnî, *el-Bidâye fi Usûlu'd-Din (Mâtürîdiyye Akaidi)*, s. 95.)

²⁶⁵ el-Herârî, *eş-Şerhu'l-Kavîm*, s. 193-194.

²⁶⁶ el-Eş'arî, *el-Lüma' fi'r-red alâ ehli'z-zeyği ve'l-bida'*, s. 37.

vuku bulmasını dilemediği bir şeyi emretmesi mümkündür.” şeklinde cevap verilebileceğini belirtmiştir ²⁶⁷ Öyleyse “Her şey Allah’ın emriyledir” sözünün yanlışlığının da ortaya çıktığını vurgulamıştır. Zira bu bâtıl sözün, Allah’ın şerri emretmesi gibi yanlış bir tevehhüme götürebileceğini belirtmiştir. Nitekim Allah’ın günahkârların günah işlemesini ve kâfirlerin küfrünü emretmediğini ancak dilediğini ifade etmiştir. Herarî, “Her şey Allah’ın meşîeti, takdiri ve ilmiyle olur. Zira hayır olan şeyler Allah’ın meşîeti, takdiri, ilmi ve rızasıyla olur. Şer olan şeyler ise Allah’ın meşîeti, takdiri ve ilmiyle olmakla birlikte Allah şer olan şeylerden razı değildir.” ifadelerinin doğru olduğunu belirtmiştir.²⁶⁸

Abdullâh el-Herarî, emrin meşîet mânasında olmadığını şu örnekle izah etmektedir: Allah İbrâhim (a.s.) uykudayken vahiyyle oğlu İsmail’i (bir rivayete göre İshak’ı) kurban etmesini emretti. İbrâhim (a.s.) Allah’ın emrini yerine getirmek istediğinde Allah Cibril’i cennetten bir koç ile yolladı. Böylece Hz. İbrâhim, oğlu İsmail’i kurban etmedi. Eğer emir daima meşîetin eş anlamlısı olsaydı Hz. İbrâhim, İsmail’i kurban ederdi.²⁶⁹

Ezcümle Abdullâh el-Herarî, irade sıfatının ezeli ve ebedî bir sıfat olup âlemin varlığının bu sıfatın varlığına delâlet ettiğini, emrin meşîet mânasında olmadığını, her şeyin Allah’ın meşîeti, takdiri ve ilmiyle olup hayır olan şeylerin Allah’ın meşîeti, takdiri, ilmi ve rızasıyla olduğunu, şer olan şeylerin yine Allah’ın meşîeti, takdiri ve ilmiyle olmakla birlikte Allah’ın şer olan şeylerden razı olmadığını belirtmiştir.

²⁶⁷ el-Herarî, **es-Sırâtu’l-Müstakîm**, s. 75.

²⁶⁸ el-Herarî, **eş-Şerhu’l-Kavîm**, s. 195.

²⁶⁹ el-Herarî, **a.y.**

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ABDULLÂH EL-HERARÎ'NİN NÜBÜVVET ANLAYIŞI

A. Nebî ve Rasûl Kavramları

Risalet, Allah Teâlâ'nın yarattıklarından akıl sahipleri arasında bir kulun elçiliği anlamına gelir. Bu elçilik sayesinde, dünya ve ahiret maslahatlarıyla alakalı olarak akıllarının idrak edemediği hususlarda insanların mazeretleri ortadan kalkmış olur.²⁷⁰ Abdullâh el-Herarî de nübüvveti “yüce Allah ile O'nun kulları arasındaki elçilik” diye tanımlamıştır.²⁷¹

Nebî kelimesinin kökeni hakkında dilcilerin iki farklı görüşü bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, sonu hemzeli olan “en-nebe”, ikincisi de sonu hemzesiz olan “en-nebî” sığasındadır. Birinci görüşe göre nebî kelimesinin aslı, “büyük fayda sağlayan, kendisiyle ilim veya zannı galip oluşturan haber” anlamına gelen n-b-e (نَبَا) kökünden hemzeli olarak türetilmiştir.²⁷² Nebî'nin aslının hemzesiz olduğunu ifade edenlere göre, kelime “yücelik, büyüklük, şerefli” anlamlarına gelen “en-nebve” (نَبْوَة) kökünden türemiştir. Çoğulu “enbiyâ veya nebîyyûn”dur. Nebî'nin bu kökten türediğinin söylenmesinin nedeni, Allah'ın yaratmış oldukları içinde en şerefli ve yüce olanın nebîler olduğu düşüncesidir. Nitekim nübüvvet makamına mazhar olan nebî, Allah'ın bilgilendirdiği bir kul olduğu için diğer insanlara göre daha değerli ve üstündür. Kur'ân'da İdris (a.s.) için “Onu yüce bir makama yükselttik”²⁷³ âyeti peygamberlerin diğer insanlara göre derecelerinin yüksek olduğuna vurgu yapmaktadır.²⁷⁴

Abdullâh el-Herarî de bir görüşe göre nübüvvet kelimesinin (نَبَا) “Nebe” kökeninden olup haber mânasına geldiğini belirtmiştir. Çünkü nübüvvet Allah'tan haber vermektir. Diğer bir görüşe göre nübüvvet, (نَبْوَة) “Nebve” kökeninden gelmektedir. Bu da yücelik anlamındadır. Birinci görüşe göre “Nebî”, (فَعِيل) “Fa'îl”

²⁷⁰ et-Teftâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, s. 281-282.

²⁷¹ el-Herarî, *es-Sırâtü'l-Müstakîm*, s. 136.

²⁷² Rağîb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnân ed-Dâvûdî, Dımaşk/Beyrut, Dâru'l-Kalem/ed-Dâru's-Şâmiyye, 1412, s. 788; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. 1, s. 162.

²⁷³ Meryem 19/57.

²⁷⁴ İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh Tâcü'l-Lüga ve Sihâhü'l-Arabiyye*, thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr, 6 c., 4. bs., Beyrut, Dâru'l-İlmi lilmelâyîn, 1987, c. 6, s. 2500.

kalıbında olup (فاعل) “Fâ’il” anlamındadır. Yani peygamber yüce Allah’tan kendisine vahyedilene bildirmektedir. Diğer görüşe göre ise (مفعول) “Fa’il” kalıbında olup (مفعول) “Mef’ûl” anlamındadır. Yani Allah’tan haber alan yani meleğin kendisine Allah’tan haber getirdiği kimsedir.²⁷⁵

Nübüvvetle irtibatlı bir diğer kavram ise rasûl ifadesidir. Arapçada “rasûl-risâlet” kavramları aynı kökten gelmekle birlikte “nebî” ibaresi gibi nübüvvet müessesini ifade etmek için kullanılmaktadır.

Arapçada (رسل) kökünden gelen “rusûl” kavramının masdarı (رسل) “risl”dir. (رسل) sözcüğünün asıl anlamı, “teenni ile gitmek” demektir. “Gönderilen elçi” sözü de bu anlamdan gelmektedir. Bazen de kelimedede var olan “gönderilme” anlamı düşünülerek bu kelimededen (رسول) “elçi” sözcüğü türetilir. (رسول) “rasûl” kelimesi bazen, “taşınan söz” yani “mesaj” anlamında kullanılır. Bazen de “sözün ve mesajın taşıyıcısı” yani “elçi” anlamında kullanılır. (رسول) “rasûl” kelimesi hem tekil hem çoğul anlamda kullanılır. (رسول) “rasûl” kelimesinin çoğulu ise (رسل) “rusûl” şeklinde gelir. (رسل) “rusûl” kelimesiyle bazen melekler bazen de peygamberler kastedilir.²⁷⁶ Rasûl sözlükte şeriatın hükümlerini tebliğ etmesi için Allah’ın yaratılmışlara gönderdiği insandır.²⁷⁷

Herarî nebî ve rasûl kavramlarının vahiy konusunda müşterek olduğunu belirtmiştir. Nitekim yüce Allah, ikisine de amel edip insanlara tebliğ etmeleri için bir şeriat vahyetmiştir. Ancak rasûlün kendisinden önceki şeriatın bazı hükümlerini neshederek yahut tamamen yeni bir şeriatla gönderildiğini ifade etmiştir. Herarî, rasûl olmayan nebîye ise, kendisinden önceki rasûlün şeriatına uyması ve onu tebliğ etmesi vahyedildiğinden âlimlerin “Her rasûl nebidir, ama her nebî rasûl değildir.” ifadesini dile getirmiştir. Yine Herarî nebî ile rasûl arasındaki farklılıklardan birinin de risâlet (rasûllük) sıfatı hem meleklerde hem de insanlarda bulunabilirken, nübüvvetin (nebîlik) sadece insanlarda bulunması olduğunu ifade etmiştir.²⁷⁸

²⁷⁵ el-Herarî, *es-Sırâtü'l-Müstakîm*, s. 136.

²⁷⁶ el-İsfehânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, s. 352-353.

²⁷⁷ Seyyid Şerîf el-Cürânî, *Kitâbü't-Ta'rîfât*, thk. Muhammed Abdurrahman Maraşlı, 4. bs., Beyrut, Dâru'n-Nefâis, 2018, s. 180.

²⁷⁸ el-Herarî, *es-Sırâtü'l-Müstakîm*, s. 136.

B. Nübüvvetin İspatı ve Gerekliliği

Kelâm ilminin ana ilkeleri üç temel başlık altında incelenmiştir. “Usûl-i selâse” diye ifade edilen bu konulardan biri de nübüvvet meselesidir. Ehl-i sünnet’in büyük çoğunluğu, “Allah Teâlâ’nın peygamber göndermesi mümkündür, akıl da bunu gerektirir” demiştir. Onların bir kısmı ise, “Hikmetin gereği olarak vâciptir” demiştir. Sümeniyye ile Berâhime bunun muhal olduğunu ileri sürmüştür. Ancak Ehl-i sünnet’e göre peygamberlerin gönderilmesi imkânsız değildir.²⁷⁹ Cüveynî bu hususu Allah’ın peygamberleri ve şariatları göndermesinin câiz olduğuna dair delilin; zıtların birleşmesi, cinslerin değişmesi gibi zâtı bakımından vukuunda engel bulunan imkânsız şeylerden olmadığını belirterek izah etmiştir. Çünkü Allah’ın bir kuluna hükümleri bildirmesini emretmesinde tahsîn ve takbih yönünden menedilen bir şey olmadığını ifade etmiştir.²⁸⁰

Abdullâh el-Herârî peygamberlerin gönderilmesinin, dünya ve ahiret maslahatlarıyla ilişkili ve hikmetli bir durum olduğu için önemli bir mesele olduğunu vurgulamıştır.²⁸¹ Mamafih nübüvvetin aklen câiz olup imkânsız bir şey olmadığını ve yüce Allah’ın peygamberleri kullarına rahmet olarak gönderdiğini ifade etmiştir. Zira aklın, ahirette kurtuluşa erdirecek şeyleri tek başına bilemeyeceğinden, peygamberlere muhtaç olmamasının düşünülemediğini belirtmiştir. Öyleyse kulların peygamberlere ihtiyaç duyduğu için peygamberlerin gönderilmesinde zaruri bir maslahatın olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca peygamberlerin gönderilmesinin Allah’tan bir lütuf olduğunu ifade etmiştir.²⁸² Zira insanlara peygamber göndermenin Allah’a vâcip olmadığını bilakis peygamber göndermese de O’nun zalim olmadığını vurgulamıştır. Herârî, bazı Hanefîler’in peygamber gönderilmesinin vâcip olduğunu ifade etmelerindeki maksadın Allah’ın göndermek zorunda olduğu mânasında değil de hikmetin bunu gerektirdiği mânasında olduğunu belirtmiştir.²⁸³ Nitekim Mâtürîdî de nübüvvet

²⁷⁹ es-Sâbûnî, **el-Bidâye fî Usûlu’l-Din (Mâtürîdiyye Akaidi)**, s. 99; et-Teftâzânî, **Şerhu’l-Akâid**, s. 282.

²⁸⁰ İmâmü’l-Haremeyn Ebü’l-Meâlî Rüknuddin Abdülmelik b. Abdullâh b. Yusuf el-Cüveynî, **Kitâbü’l-irşâd ilâ kavâti’i’l-edille fî usûli’l-i’tikâd**, thk. Ahmed Abdurrahim es-Sâyih, Kahire, Mektebetu’s-Sekâfedi’l-Dîniyye, 1430/2009, s. 245.

²⁸¹ el-Herârî, **el-Metâlibü’l-Vefiyye Şerhu’l-Akâidetü’n-Nesefiyye**, s. 193.

²⁸² el-Herârî, **es-Sırâtu’l-Müstakim**, s. 136.

²⁸³ el-Herârî, **el-Metâlibü’l-Vefiyye Şerhu’l-Akâidetü’n-Nesefiyye**, s. 193.

müessesesinin mevcudiyetine aklî bir zorunluluk olarak hükmetmenin vazgeçilmez bir durum arz ettiğini ayrıca bunun hem din ve dünya açısından ona olan ihtiyaç hem de Allah'ın lütufkârlığını kanıtlama bakımından böyle olduğunu belirtmiştir.²⁸⁴ Ayrıca Mâtürîdî nübüvvetin ispatı ve gerekliliği hususunda Allah'ın kâinatı hikmete göre yarattığını dolayısıyla emir ve yasağın varlığının zaruri bir durum arz ettiğini belirterek hikmet kavramına vurgu yapmıştır.²⁸⁵ Herarî'nin peygamberlerin kulların onlara olan ihtiyaçtan dolayı gönderildiğine, bu hususun Allah'ın lütufkârlığı ve hikmeti olduğuna dair açıklamalarının Ehl-i sünnet'in düşüncesiyle tevâfuk ettiğini söyleyebiliriz.

Nitekim peygamberlerin varlığının ispatı hususunda Ehl-i sünnet'in delili şudur: Allah'tan kullarına dair hususları onlara bildirmesi muhal olmak şöyle dursun hikmettir, uygun bir şeydir. Şu halde kullarından bir kısmını ya sahih bir ilham veya apaçık bir vahiy yoluyla söz konusu bilgiyle şereflelendirmesi akıldan uzak değildir. İşte bu mümtaz kişiler Allah'ın emrini başkalarına haber verir. Allah Teâlâ cennet ile cehennemi yaratmış, bunların birinde müminler için mükâfat diğerinde kâfirler için azap hazırlamıştır. İnsan aklı ise bu hadisenin inceliklerine nüfuz etmeye muktedir değildir. Yine Allah dünyada hem zararlı hem faydalı şeyler yaratmış, fakat gerek idrak gücüne gerek akla zararlı ile faydalıyı, gıda, zehir ve devayı (daima) birbirinden ayırt etme imkânı vermemiştir. Ölüm ihtimali bulunduğundan tek tek tecrübe ile aklın bunları tespit etmesi de söz konusu değildir.²⁸⁶

Bilâhare âlemin yaratıcısı sefehlik yapmayan bir hakîm, cehalet etmeyen bir âlim olduğu ve kullarına karşı rahmet ile nitelendiğinden yaratılmışların noksanlığını gidermeyi sağlamak, her iki âlemde faydalarına olacak ihtiyaç duydukları hususları açıklamak ve onları kemale erdirmek, hikmet ve ilimde yüksek derecelere ulaştırmak için insanlara müjdeleyici ve uyarıcı peygamberlerin gönderilmesinin muhal olmayıp imkân dahilinde bulunduğu bilinir.²⁸⁷

Mamafih peygamber, aklın bilmekten ve idrak etmekten âciz kaldığı şeyleri getirir. Çünkü akılların vereceği hükümler üç kısma ayrılmıştır: Vâcib, mümteni', câiz.

²⁸⁴ el-Mâtürîdî, **Kitâbü't-Tevhîd**, s. 352-353.

²⁸⁵ el-Mâtürîdî, **a.g.e.**, s. 348-349.

²⁸⁶ es-Sâbûnî, **el-Bidâye fî Usûlu'd-Din (Mâtürîdiyye Akaidi)**, s. 99-100.

²⁸⁷ Ebü'l-Muîn en-Nesefî, **Kitâbü't-temhîd lî kavâidi't-tevhîd**, s. 68.

Akıl vâcip ile mümteni‘ hakkında kolayca hüküm verebilirse de câiz alanına giren şeylerden hiçbirini ne farz ne de haram kılabilir. Şöyle ki bir şey iyi bir netice doğurursa ona ilgi gösterir, bir harekete kötü bir netice bağlanmışsa ondan yüz çevirir. Peygamber Allah’tan aldığı vahiy ile fiillerin neticelerini açıklayınca insan akli saadetine vesile olan şeye vâkîf olup yönelir, felâketine sebep teşkil eden şeyden de haberdar olarak ondan kaçınır. Aslında akıl tarafından idraki mümkün olan bir şeyi bile dinin açıklaması tabiidir. Bunun gayesi kişiye kolaylık sağlamaktır. Çünkü bu tür şeyleri idrak edebilmek için devamlı tefekküre, aralıksız gözleme ve eksiksiz araştırmaya ihtiyaç vardır. Öyle ki insan bununla uğraşacak olursa önemli işlerinin çoğu yüzüstü kalır. Şu halde Allah Teâlâ’nın peygamber vasıtasıyla bu nevi işleri beyan etmesi O’nun lütuf ve rahmetinin eseridir. Nitekim yüce Allah, “Biz seni, ey habibim, âlemlere rahmet olası diye gönderdik”²⁸⁸ buyurmuştur.²⁸⁹

Peygamberlerin varlığının fikri temelini Allah’ın hikmeti ve kullarına bir lütfu olduğunu söyleyebiliriz. Ehl-i sünnet’in nübüvvet anlayışında peygamberlerin, kulların her iki âlemde faydalarına olacak ihtiyaç duydukları hususları açıkladığı nübüvvet müessesinin aklen mümkün olduğu ifade edilmiştir. Nübüvvetin ispatı ve gerekliliği konusunda Abdullâh el-Herârî’nin Ehl-i sünnet’in anlayışına sıkı sıkıya bağlı olduğunu ifade edebiliriz.

C. Peygamberler Hakkında Vâcip ve İmkânsız Olan Sıfatlar

Peygamberlerin kendisine has bazı özelliklerinin bulunması gereklidir. Onlar, bu özellikleri sayesinde yüce Allah ile kulları arasında elçilik yapma liyakatini kazanmış olur.²⁹⁰ Peygamberlere imanın hiç şüphesiz onların sıfatlarına iman ile vâki olduğu ortadadır. Mamefih peygamberler yaratılmışların en üstünü olduklarından²⁹¹ onlar hakkında vâcip olan birtakım sıfatlar olduğu gibi imkânsız olan bazı sıfatlar da mevcuttur.

²⁸⁸ el-Enbiyâ 21/107.

²⁸⁹ es-Sâbûnî, *el-Bidâye fî Usûlu’d-Din (Mâtürîdiyye Akaidi)*, s. 100.

²⁹⁰ es-Sâbûnî, *a.g.e.*, s. 110.

²⁹¹ el-En‘âm 6/86.

Peygamberlerin hepsi doğru sözlü ve insanlara nasihat edici oldukları halde peygamberlerde doğru sözlülük ve nasihat edicilik vasfı olmadığında peygamberliğin faydası ortadan kalkmış olur. Nitekim peygamberlerin yalan söylemeyecekleri konusunda icmâ vardır.²⁹² Abdullâh el-Herârî, peygamberler hakkında sadık olmanın vâcip olduğunu; yalan söylemenin ise imkânsız olduğunu belirtmiştir. Mamefih yalan söylemenin peygamberlik makamının reddettiği bir noksanlık olduğunu vurgulamıştır. Yine onlar hakkında zeki olmanın vâcip olduğunu; zayıf anlayışlı olmanın ise imkânsız olduğunu ifade etmiştir. Zira peygamberler zayıf anlayışlı olsalardı, insanlar onlardan uzaklaşır. Allah'ın hikmetli olduğunu dolayısıyla zayıf anlayışlı bir peygamberin olamayacağını ifade etmiştir. Peygamberlerin güvenilir olmalarının da vâcip olduğunu belirtmiştir.²⁹³

Herârî, peygamberlerin yalan söylemediklerini beyan edip bu hususta İbrâhim'e (a.s.) isnad edilen iftira kabilinden birkaç olayı izah etmiştir. Bu hadiselerden biri şudur: Hz. İbrâhim, onların putlarını koydukları yere gider ve ortada büyük bir put etrafında ise küçük putların olduğunu görür. Küçük putların etrafına da yemeleri için yemek konulmuştur. Hz. İbrâhim baltayı alıp bütün küçük putları kırar. Sadece büyük olan putu kırmaz ve baltayı onun boynuna asar. Müşrikler geldiğinde manzarayı görünce şok olurlar. Hz. İbrâhim'i çağırıp ona sorarlar: "Ey İbrâhim, bunu ilâhlarımıza sen mi yaptın?" İbrâhim (a.s.) âyette de belirtildiği gibi şöyle der: "Bunu yapan büyük puttur. Konuşabiliyorsa konuşsun."²⁹⁴ Herârî, İbrâhim'in (a.s.) bu sözünün gerçekten yalan olmadığını bilakis bunun sıdk olduğunu ifade etmiştir. Zira burada fiili, büyük olan puta mecazî olarak isnad etmiştir. Yani büyük putun buna sebep olduğu mânasına geldiğini belirtmiştir.²⁹⁵ Nitekim bazı hadiselerin anlaşılmasında konuşulan dilin özelliklerine hâkim olmanın önemli bir payı vardır.

²⁹² et-Teftâzânî, **Şerhu'l-Akâid**, s. 288.

²⁹³ el-Herârî, **eş-Şerhu'l-Kavîm**, s. 423.

²⁹⁴ el-Enbiyâ 21/63.

²⁹⁵ el-Herârî, **Buğyetü't-Tâlib li-ma'rifeti'l-ilmî'd-dini'l-vâcib**, s. 67.

İbrâhim'in (a.s.) Mısır'da yaşadığı hadiseyle²⁹⁶ ilgili Herarî, Hz. İbrâhim'e eşi Sâra hakkında soranlara "O, benim kardeşimdir" demesinin yalan olmadığını zira İbrâhim'in (a.s.) burada nesep değil de din kardeşliğini kastettiğini belirtmiştir.²⁹⁷

Abdullâh el-Herarî, peygamberlerin peygamberlikten önce de sonra da küfürden, büyük günahlardan ve bir üzüm tanesini çalmak gibi küçük günahların kıymet düşürücü olanlarından sâlim olduklarını belirtmiştir. İşte bunun peygamberler için vâcip olan ismet olduğunu vurgulamıştır. Peygamberler hakkında hainliğin imkânsız olduğunu belirtmiştir. Onların korunmuş olmalarının vâcip olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla onlar hakkında; ecnebi bir kadına şehvetle bakmak gibi bir rezilliğin, yakışsız sözler söylemek gibi bir sefihliğin, korkaklığın ve davetin kabulünden uzaklaştıracak her şeyin imkânsız olduğunu ifade etmiştir.²⁹⁸ Kelâmcılar peygamberin görevini yerine getirme ve davetinin etkili olması bakımından ismet sıfatının gerekliliği ve önemi üzerinde dururlar. Zira peygamber gerek sözlerinde gerek fiillerinde kendisinin kadrü kıymetini düşürecek hatalardan mâsumdur.²⁹⁹

Ebû Hanîfe de bütün peygamberlerin küçük-büyük günahlardan, küfür ve çirkinliklerden münezzeh olduklarını ancak onların zelle ve hatalarının olduklarını belirtmiştir.³⁰⁰ Ayrıca gerek vahiyden önce gerekse vahiyden sonra peygamberlerin küfre hiç bulaşmadıkları konusunda icmâ vardır. Âlimler, peygamberlerin büyük günah da işlemediklerini belirtmiştir. Yine anneyle zina etmek ve büyük-küçük ahlakî zaafa işaret eden suçlar gibi insanların kendisinden nefret etmesine sebep olabileceği bir günahı herhangi bir peygamberin işlemesi mümkün değildir.³⁰¹

Herarî, ismet sıfatını beyan ederken birçok örneğe yer vermiştir. Nitekim peygamberler hakkında yanlış bilinen bazı bilgiler mevcuttur. Herarî de bunları tek tek zikredip izah etmiştir.

²⁹⁶ Bilgi için bkz., Halil Deryan el-Ezherî, **Kasasu'l-Enbiyâ**, 7. bs., Beyrut, Dâru'l-Meşârî', 2013, s. 86-87.

²⁹⁷ el-Herarî, **Buğyetü't-Tâlib li-ma'rifeti'l-ilmi'd-dini'l-vâcib**, s. 67.

²⁹⁸ el-Herarî, **eş-Şerhu'l-Kavîm**, s. 424-425.

²⁹⁹ es-Sâbûnî, **el-Bidâye fî Usûlu'd-Din (Mâtürîdiyye Akaidi)**, s. 110.

³⁰⁰ Ebû Hanîfe, **el-Fıkhu'l-ekber**, s. 37.

³⁰¹ et-Teftâzânî, **Şerhu'l-Akâid**, s. 288-289.

Bu örneklerden birisi de İbrâhim (a.s.) hakkındadır. Bilindiği üzere İbrâhim (a.s.), kavminden gördüğü inkârcılığa rağmen İslâm’a davet etmekten vazgeçmemiştir. İbrâhim (a.s.), halkına güneş, ay ve yıldızlara tapmanın bâtil olduğunu ve onların ibadete müstahak olmadığını anlatmıştır. Halkına güneş, ay ve yıldızların bir halden diğer hale değiştiğinden yaratılmış olduğunu ve ilâh olmadığını belirtmiştir. Zira ulûhiyet konusunu izah ederken belirttiğimiz gibi güneş, ay ve yıldızın sınırı vardır. Bunların âlemi yaratan Allah’a ihtiyacı vardır. Nitekim âyette “İbrâhim gece olup karanlık basınca bir yıldız gördü: ‘Bu (mu) benim rabbim?!’ dedi. Yıldız batınca, ‘Bu kaybolur ve ilâh olamaz’”³⁰² ifadeleri yer almaktadır. Mamafih âyetin devamında aynı husus ay ve güneş için de tekrarlanır. Abdullâh el-Herârî, Hz. İbrâhim’in “Bu (mu) benim rabbim?!” derken inkâr anlamında söylediğini zira bu ifadenin istifham-ı inkâr olduğunu vurgulamıştır. Burada sanki “Sizin iddia ettiğiniz gibi bu mu benim rabbim?!” dediğini ifade etmiştir. Herârî, Hz. İbrâhim’in âyette geçen “Bu kaybolur” ifadesini ise “Bu ilâh olamaz. Nasıl buna inanırsınız!” mânasında olduğunu belirtmiştir. Lakin onlar İbrâhim’in (a.s.) anlatmak istediği aklî delili anlamadılar. Abdullâh el-Herârî’nin bu ifadelerinden İbrâhim’in (a.s.) Allah’ı tanıdığını ve O’ndan asla şüphe etmediğini anlıyoruz. Herârî, Hz. İbrâhim’in haddi zatında bu olaydan önce de rubûbiyetin Allah’tan başkasına olmayacağını zaten bildiğini “Andolsun ki, biz daha önce İbrâhim’e hidayetini vermiştik ve biz, buna (peygamberliğe) ehil olduğunu biliyorduk” âyetini delil getirerek izah etmiştir.³⁰³ Hz. İbrâhim bu ve benzeri pek çok olayla kavmine Allah’ın var olduğunu aklî metotla anlatmak istemiştir. Kavmi ise inkârlarında ısrarcı olup onu anlamamışlardır. Ayrıca Hz. İbrâhim hakkında aktarılan bu kıssanın onun Allah’ı tanımadığı mânasında anlaşılmaması gerektiğini belirtmeliyiz. Nitekim peygamberler risaletten önce de sonra da küfürden korunmuşlardır. Hiçbir peygamber imanından şüphe etmemiş, küfre veya şirke düşmemiştir.

Ayrıca Abdullâh el-Herârî, peygamberlerin ismet sıfatını beyan ederken Hz. Yûsuf ile ilgili “Zeliha zinaya kalkıştı. Yûsuf ise rabbinden bir işaret görmeseydi onu

³⁰² el-En’âm 6/76.

³⁰³ el-Herârî, **Buğyetü’t-Tâlib li-ma’rifeti’l-ilmi’d-dini’l-vâcib**, s. 69.

itecekti. Fakat gördüğü için itmedi.” âyetinin³⁰⁴ tefsirine dikkat çekmiştir. Herarî, Yûsuf peygamberin bir tefsire göre zinaya kesinlikle meyletmediğini çünkü burhanı gördüğünü ifade etmiştir. Burhanın ise peygamberlere bu tip şeylerden mâsum olduklarının ilham edilmesi mânasına gelen ismet sıfatı olduğu ifade edilmiştir. Herarî, bu tefsirin dile getirilen en güzel tefsir olduğunu belirtmiştir. Bazı âlimlere göre ise Zeliha zinaya kalkıştı, Yûsuf ise rabbinden bir işaret görmeseydi onu itecekti. Herarî, bu tefsirin de az önce zikredilene benzer olduğunu belirtmiştir. Hülâsa peygamberlerin zinaya düşmediğini ve meyletmediğini vurgulamıştır.³⁰⁵

Abdullâh el-Herarî, bütün peygamberlerin anlaşılır ve akıcı bir dille konuştuklarını, onların içinde kekeme veya peltek konuşan bir peygamberin olmadığını belirtmiştir. Ayrıca dil sürçmesinin de onlar hakkında imkânsız olduğunu ifade etmiştir.³⁰⁶ Herarî, Hz. Mûsâ’nın çocukken Firavun’un önünde hikmete binaen kor parçasını ağzına koyduğunu ve bu durumdan dilinin etkilendiğini belirtmiştir. Mamafih onun dilinde hafif bir ağırlığın olduğunu ancak konuşurken insanların anlayacağı bir dille konuştuğunu vurgulamıştır. Kendisine vahiy indikten sonra “dilimden ukdeyi çöz”³⁰⁷ diye Allah’a dua ettiğini böylelikle bu kor parçasının etkisinin de kaybolduğunu vurgulamıştır. Velhâsıl Abdullâh el-Herarî, Hz. Mûsâ’nın kekeme veya peltek konuşan biri olmadığını ifade etmiştir.³⁰⁸

Herarî, peygamberler hakkında deliliğin de câiz olmadığını ancak bayılmanın câiz olduğunu belirtmiştir. Nitekim Rasûl-i Ekrem vefatı sırasında şiddetli acıdan dolayı bayılmıştı. Yine peygamberlerin akıllarına sihrin tesir etmesinin imkânsız olduğunu ancak bazı alimlerin onların bedenlerine sihrin tesir etmesinin câiz olduğunu zikrettiklerini belirtmiştir. Yalnız bu tesir onların tebliğ görevlerine mâni olmayacak düzeydeydi. Zira bir yahudinin Hz. Peygamber’e sihir yaptığı ve bundan dolayı onun rahatsızlandığı vârit olmuştur. Ayrıca Herarî, peygamberler hakkında korkaklığın imkânsız olduğunu ancak yılandan irkilme gibi tabii korkunun ise imkânsız olmadığını

³⁰⁴ Yûsuf 12/24.

³⁰⁵ el-Herarî, **ed-Defilü’l-Kavîm**, s. 348-349; Ayrıca bkz., Abdullâh el-Herarî, **Sarîhu’l-Beyan fi’r-Raddi alâ men Hâlefe’l-Kur’ân**, s. 240-247.

³⁰⁶ el-Herarî, **eş-Şerhu’l-Kavîm**, s. 426.

³⁰⁷ Tâhâ 20/27.

³⁰⁸ el-Herarî, **ed-Defilü’l-Kavîm**, s. 340.

ifade etmiştir. Mamafih Hz. Peygamber'in hicreti hakkında "korktuğu için kaçtı" ifadesinin kullanılmayacağını bilakis "kâfirlerin eziyetlerinden dolayı korkmaksızın hicret etti" ifadesinin câiz olduğunu belirterek bu konuda ihtiyatlı bir üslubun kullanılmasını önerdiği anlaşılmaktadır.³⁰⁹

Aynı şekilde tiksindirici olan her hastalığın da onlar hakkında imkânsız olduğunu vurgulamıştır. Herarî bu hususa Peygamberimizin şu hadisini delil olarak zikretmiştir: "Allah, güzel yüzlü ve güzel sesli olmayan bir peygamber göndermemiştir. Sizin peygamberiniz güzel yüzlü ve güzel sesliydi."³¹⁰ Herarî, bütün peygamberlerin güzel olduğunu ve insanların onlardan tiksineceği herhangi bir hastalığın onlar hakkında câiz olmadığını ifade etmiştir. Allah'ın onları bu hastalıklarla musallat etmeyeceğini belirtmiştir. Ancak onlar hakkında şiddetli ağrıdan bayılma hâsıl olması gibi hastalıkların ise câiz olduğunu vurgulamıştır. Allah'ın Eyyûb'u (a.s.) on sekiz yıl boyunca devam eden şiddetli bir musibet ile imtihan ettiğini, malını ve çocuklarını kaybettiğini bilâhare Allah'ın onu iyileştirdiğini, zengin olup birçok çocuğu olduğunu ifade etmiştir.³¹¹ Herarî, bazı cahil insanların Hz. Eyyûb'un vücudunu kurtların yediğini ve kurt vücudundan düştüğünde onu alıp vücudundaki yere geri koyup "Ey rabbimin yarattığı rızkımdan ye" dediğini söyleyerek ona iftira attıklarını vurgulamıştır. Bunun apaçık bir dalâlet olduğunu belirtmiştir.³¹² Teftâzânî'nin de dediği gibi peygamberler cüzzam, baras (alaca) gibi tiksindirici hastalıklardan, kendi kıymetlerini düşürecek ve peygamberliğin hikmetine uymayan hallerden münezzehtirler.³¹³ Bu ifadelerden peygamberlik makamına yakışmayacak ve insanları peygamberlerden uzaklaştıracak herhangi bir hastalığın onlar hakkında söz konusu olmadığı anlaşılmaktadır.

Velhâsıl Abdullâh el-Herarî, bütün peygamberlerin aynı yaratılışa sahip olduklarını, onların içinde herhangi bir özürlü olanın bulunmadığını yani onların total,

³⁰⁹ el-Herarî, *eş-Şerhu'l-Kavîm*, s. 427.

³¹⁰ Muhammed b. İdris et-Tirmizî, *eş-Şemâil el-Muhammediyye*, thk. Seyyid b. Abbâs el-Celîmî, Beyrut, Müessesetü'l-Kütübü's-sekafe, 1412, s. 261.

³¹¹ Eyyûb peygamberin kıssası hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Tarık Muhammed Necib el-Lahhâm, *Kasasun lâ teliku bi'l-Enbiyâ*, Beyrut, Dâru'l-Meşârî', 2015, s. 110-114.

³¹² Abdullâh el-Herarî, *ed-Delîlû'l-Kavîm*, s. 340.

³¹³ Sa'deddin et-Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, 2 c., Pakistan, Dâru'l-Me'ârifî'n-Numâniyye, 1981, c. 2, s. 198.

sakat veya kör olmadıklarını belirtmiştir. Ancak Hz. Yâkub'un oğlu Yûsuf'a çok üzüldüğü için aşırı ağlaması sebebiyle gözleri beyazlaşıp kör olduğunu daha sonra Yûsuf, gömleğini Mısır'dan babasının bulunduğu şehir olan Medyen'e göndermesiyle babasının da bu gömlekten Yûsuf'un kokusunu almasıyla Allah'ın ona görme yetisini geri verdiğini ifade etmiştir. Herarî, onun yaratılıştan kör olmadığını yani oğlu Yûsuf'u kaybetme musibetinden önce kör olmadığını vurgulamıştır. Bir peygamberin vahyin başlangıcında mutlaka görüyor olması gerektiğini sonrasında ise Hz. Yâkub gibi belli bir müddet kör olmanın câiz olduğunu belirtmiştir.³¹⁴

Abdullâh el-Herarî, Hz. Âdem hakkında barbar, kısa boylu ve maymuna benzediğini söyleyenin küfre düştüğünü belirtmiştir. Çünkü böyle diyen kimsenin Kur'ân'daki "Biz, gerçekten insanı en güzel bir biçimde yarattık"³¹⁵ âyetini yalanladığını ifade etmiştir. Herarî bazı inkârcıların ilk insanın maymun şeklinde olduğu sözünün zikredilen âyeti ve sahih olan "Âdem'in boyu 60 zirâ, eni ise 7 zirâydi"³¹⁶ hadisini yalanladığını belirtmiştir.³¹⁷ Abdullâh el-Herarî, zikrettiğimiz örneklerden anlaşıldığı üzere peygamberlere yalan, hainlik, rezillik, sefihlik, korkaklık vb. şeyleri nispet eden kimsenin kâfir olduğunu ifade etmiştir.

Mamafih Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, mâsumiyetin imtihana tâbi tutulmayı kaldırmayacağını ifade etmiştir. Bunun mânası şudur ki peygamberin günahattan korunmuş olması onu itaate zorlamadığı gibi günah işlemekten de âciz bırakmaz. Ne var ki ismet Allah'ın bir lütfu olup peygamberi hayır yapmaya sevkeder, kötülükten de alıkoyar. Fakat ilâhî imtihanın gerçekleşmesi için onda yine de irade mevcuttur.³¹⁸ Abdullâh el-Herarî'ye göre de peygamberlerin (kıymet düşürücü olmayan) küçük günahlara düşmeleri mümkündür, fakat onlar küçük günahta kendilerine başkaları tâbi olmadan, hemen tövbe etmek için uyarılırlar.³¹⁹

³¹⁴ el-Herarî, *eş-Şerhu'l-Kavîm*, s. 428-429.

³¹⁵ et-Tîn 95/4.

³¹⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaût ve dğr., Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 2001, c. 16, s. 532.

³¹⁷ el-Herarî, *ed-Defilü'l-Kavîm*, s. 341.

³¹⁸ es-Sâbûnî, *el-Bidâye fî Usûlu'd-Dîn (Mâtürîdiyye Akaidi)*, s. 110.

³¹⁹ el-Herarî, *Muhtasar-u Abdillâh Herarî el-Kâfile bi-İlmi'd-Dîn ed-Darûrî (Hanefî İlmi'hâli)*, s. 9.

Ezcümle Herarî, peygamberler hakkında vâcip ve imkânsız olan bazı sıfatların olduğunu belirtmiştir. Bu sıfatları taşımalarının temelinde ise tebliğ görevini yapmalarını engelleyecek herhangi bir noksanlığın onlarda hâsıl olmaması olduğunu vurgulamıştır. Nitekim onlar ümmete üsve-i hasene olan önder kişilerdir. Şüphesiz lider ve örnek olan kişilerin dahi birtakım üstün vasıfları bulunması gerekirken peygamberlerin pekâlâ zikredilen vasıfları taşımaları gerekir. Mamafih bir yahudinin Hz. Peygamber’e sihir yapması, Hz. Mûsâ’nın çocukken Firavun’un önünde hikmete binaen kor parçasını ağzına koyması ve bu durumdan dilinin etkilenmesi, Hz. Eyyûb’un on sekiz yıl boyunca devam eden bir hastalığı olup malını ve çocuklarını kaybetmesi, Yâkub peygamberin Yûsuf’a çok üzüldüğü için aşırı ağlaması sebebiyle gözleri beyazlaşıp geçici olarak kör olması vb. örneklerde gördüğümüz üzere peygamberler birçok belâya uğrayıp imtihan edilmişlerdir. Ancak Herarî bu belâların peygamberlerin tebliğ vazifelerini yapmalarını engelleyecek boyutta olmadığını vurgulamıştır. “En şiddetli belâlara uğrayanlar önce peygamberler, sonra da onlara en çok benzeyenlerdir”³²⁰ hadisinde de belirtildiği gibi en çok belâlara uğrayanlar peygamberler olup bu durum şüphesiz onların derecelerini yükseltmek içindir.

D. Mûcize

Mûcize sözlükte “güç yetirememek, âciz olmak” anlamına gelen a-c-z filinden türeyen mûcizin (âciz bırakan) isim şeklidir.³²¹ Mûcize (معجزة) kelimesinin sonundaki hâ te’nîs için değil mübalağa içindir. Istılâhî açıdan mûcizeyi Nûreddin es-Sâbûnî (580/1184) ve Teftâzânî (792/1390) şöyle tarif eder: “Mûcize, inkâr edenlere meydan okuduğu bir sırada, peygamberlik iddiasında bulunan bir zâtın elinde, olağanüstü bir hadisenin -benzerini getirmekten münkirleri âciz bırakacak tarzda- vuku bulmasıdır.”³²² Cürçânî’nin (816/1413) tanımı ise şöyledir: “Mûcize peygamberlik iddiası sırasında, kendisiyle Allah’ın elçisi olduğunu iddia eden zâtın doğruluğunu ispat etmesi kastedilen, hayır ve saadete vesile olan hârikulâde bir iştir.”³²³

³²⁰ Buhârî, Merdâ, 3.

³²¹ el-İsfehânî, el-Müfredât fî Garîbi’l-Kur’ân, s. 547.

³²² es-Sâbûnî, el-Bidâye fî Usûlu’d-Din (Mâtürîdiyye Akaidi), s. 101; et-Teftâzânî, Şerhu’l-Akâid, s. 283.

³²³ el-Cürçânî, Kitâbü’t-Ta’rifât, s. 306.

Abdullâh el-Herârî ise mûcizenin peygamberi tanımanın yolu olduğunu belirtmiş ve “Peygamberlik iddiasında bulunanların iddialarına uygunluk arz eden ve başkaları tarafından kendisine benzer bir şey ile karşı koyulamayan olağanüstü bir durum” diye tanımlamıştır.³²⁴ Olağanüstü olan şeyin peygamberlik iddiasında bulunanların iddiasına uygunluk arz etmesi gerektiğini eğer uygunluk arz etmezse mûcize olmayacağını belirtmiş ve bu duruma peygamberliği iddia eden Müseylimetü’l-kezzâb’ı örnek vermiştir. Müseylimetü’l-kezzâb’ın tek gözlü bir adamın yüzünü meshettiğini ardından adamın öbür gözünün de kör olduğunu ve bu durumun onun iddiasına zıt düşüp peygamberlik iddiasına uygunluk arz etmediğini ifade etmiştir. Mamafih acayip olmakla beraber olağanüstü olmayan veya olağanüstü olan lakin peygamberlik iddiası olmadan gerçekleşen şeylerin mûcize olmadığını belirtmiştir. Herârî, peygamberlere tâbi olan velilerden hâsıl olan olağanüstü şeylerin mûcize olmadığını keramet olduğunu ifade etmiştir. Keza sihir gibi kendisine benzer bir şey ile karşı koyulabilen şeylerin de mûcize olmadığını zira sihre, benzeri bir sihirle karşı koyulabileceğini belirtmiştir. Herârî, peygamberlere muhalefet edenlerin onların mûcizelerine bir benzeri ile karşılık veremeyeceğini ancak peygamberlere muhalif olmayıp tâbi olan evliyanın olağanüstü bir şey ortaya çıkarabileceklerini ifade etmiştir.³²⁵ Zira kerametlerin, peygamberlerin mûcizelerine atfedilmek üzere onları teyit ettiğini söyleyebiliriz.

Tanımlardan da anlaşıldığı üzere mûcizenin gerçekleşmesi birtakım şartlara bağlıdır. Nitekim mûcizenin tanımları; peygamberlik iddiasında bulunan bir zâtın elinde olması, olağanüstü olması ve benzerini getirmekten âciz bırakacak tarzda olması şartlarında bulunmaktadır.

Abdullâh el-Herârî, mûcizeyi iki kısma ayırmıştır: Birincisi insanların, peygamberliği iddia eden kimseden talepleri üzerine gerçekleşir. İkincisi ise herhangi bir talep olmaksızın gerçekleşir.

Birincisine örnek olarak Hz. Sâlih’in kayadan çıkan devesini vermiştir. Kavmi ona “Eğer sana inanmamız için gönderilmiş bir peygambersen, bize şu kayadan

³²⁴ el-Herârî, **es-Sırâtu’l-Müstakîm**, s. 137.

³²⁵ el-Herârî, **eş-Şerhu’l-Kavîm**, s. 434-435.

yavrusuyla birlikte bir dişi deve çıkar.” diyerek talepte bulunmaları üzerine, yavrusuyla birlikte kayadan bir dişi deve çıkartmıştır. Kavmi hadiseyi şaşkınlık içerisinde seyretmiş ve kendisine iman etmiştir. Çünkü Hz. Sâlih (a.s.), yüce Allah’ın kendisini peygamber olarak gönderdiği iddiasında yalancı olsaydı, hiçbir insanın benzeri bir durumla asla karşı koyamadığı bu acayip ve hârikulâde olayı gösteremezdi. Böylece onlara delil gösterilmiş ve kavminin onu kabul ve tasdik etmekten başka çıkar yolları kalmamıştır. Çünkü akıl, muhalifler tarafından benzerinin getirilemeyeceği böylesine bir mûcizeyi göstereni tasdik etmeyi gerektirir. Tasdik etmeyip inatlaşan kimse ise aklî delilleri reddetmiş olur.³²⁶

İkincisine örnek olarak büyük ateşin Hz. İbrâhim’e tesir etmeyip onu da elbisesini de yakmaması, Hz. Mûsâ’nın asasının gerçek bir yılanı dönüşmesi, Hz. İsâ’nın Allah’ın izniyle ölüleri diriltmesi ve Hz. Muhammed parmakları arasından suyun fışkırması gibi mûcizeleri zikretmiştir.³²⁷

Ehl-i sünnet mûcizenin peygamberleri tasdik ve teyit ettiğini, peygamberlik davasında haklı olan gerçek peygamberlerle sahte peygamberleri birbirinden ayırdığını belirtmiştir.³²⁸ Abdullâh el-Herârî’ye göre de peygamberler mûcize ile teyit edilmeselerdi, peygamberlik iddiasında doğru olan ile yalancı olan birbirinden ayırt edilemezdi.³²⁹ Ayrıca Herârî’ye göre meydana okunduğu bir sırada peygamberlik iddiasında bulunan bir kimsede hârikulâde bir şeyin hâsıl olması ve kendisine benzeri ile karşı konulamaması, yüce Allah’ın “Kulum benden getirip tebliğ ettiği her şeyde sadıktır” demesi gibidir. Yani o kul iddiasında sadık olmasaydı, Allah ona bu mûcizeyi vermezdi. Dolayısıyla yüce Allah’ın “Peygamberliği iddia eden bu kulum iddia ettiği konuda sadıktır. Çünkü ben ona bu mûcizeyi verdim” buyurmuş gibi olduğunu zira yalancıyı tasdik edenin de yalancı olduğunu, yalan söylemenin ise Allah hakkında imkânsız olduğunu belirtmiştir. Abdullâh el-Herârî işte bu hususun yüce Allah’ın mûcizeyi, o peygamberi tasdik etmek için yarattığına delâlet ettiğini vurgulamıştır.

³²⁶ el-Herârî, **es-Sırâtu’l-Müstakîm**, s. 138.

³²⁷ el-Herârî, **es-Sırâtu’l-Müstakîm**, s. 139-141.

³²⁸ Örnek olarak bkz. es-Sâbûnî, **el-Bidâye fi Usûlu’d-Din (Mâtürîdiyye Akaidi)**, s. 101; et-Teftâzânî, **Şerhu’l-Akâid**, s. 283.

³²⁹ el-Herârî, **el-Metâlibü’l-Vefiyye Şerhu’l-Akâidetü’n-Nesefiyye**, s. 194.

Çünkü her akıllı kişinin ölümleri diriltmenin, asayı yılanı çevirmenin ve kaskatı kayadan bir deve çıkarmanın olağandışı bir şey olduğunu bileceğini zikretmiştir.³³⁰

Abdullâh el-Herârî, mûcizenin hâsıl oluşunun onu görenler için görerek; görmeyenler için ise haberinin tevatür yoluyla ulaşmasıyla bilindiğini ifade etmiştir. Bunun tıpkı uzak ülkelerden, bizden önceki krallar ve milletlerin yaşamış olduğu tarihi olaylardan haberdar olmamız gibi olduğunu dile getirmiştir. Mamafih mütevâtir haberin görme makamında olduğunu belirtmiştir. Herârî, mûcizelerle gelenlere inanmamızın dinen farz olduğu gibi aklen de vâcip olduğunu ifade etmiştir.³³¹

Velhâsıl Abdullâh el-Herârî, mûcizenin peygamberi tanımanın yolu olduğunu ve olağanüstü olan şeyin peygamberlik iddiasında bulunanların iddiasına uygunluk arz etmesi gerektiğini eğer uygunluk arz etmezse mûcize olmayacağını belirtmiştir. Mamafih acayip olmakla beraber olağanüstü olmayan veya olağanüstü olan lakin velilerden hâsıl olan kerametler gibi peygamberlik iddiası olmadan gerçekleşen şeylerin mûcize olmadığını belirtmiştir. Keza sihir gibi kendisine benzer bir şey ile karşı koyulabilen şeylerin de mûcize olmadığını zira sihre, benzeri bir sihirle karşı koyulabileceğini belirtmiştir. Ayrıca mûcizenin peygamberlerin doğruluğuna delâlet ettiğini ve mûcizenin şer'an de aklen de onların doğruluğuna bir delil olduğunu belirtmiştir.

E. Peygamberlerin Efdaliyeti

Peygamberler tebliğ göreviyle vazifelendirilmiş ve bu görevin gereği olarak üsve-i hasene niteliğinde olup birçok güzel sıfatlarla vasıflanarak Kur'an'da yaratılmışların en üstünü oldukları³³² bildirilmiştir. Bu başlık altında peygamberlerin evliyadan, meleklerden üstün oldukları hususuna değinilecek ardından peygamberlerin kendi aralarındaki üstünlük konusu beyan edilecektir.

Ebû Hafs Necmeddin Ömer b. Muhammed en-Nesefî'nin (ö. 537/1142) "Bir veli peygamberlerin derecesine ulaşamaz. Kul da emir ve nehiylerin kendisinden

³³⁰ el-Herârî, *es-Sırâtu'l-Müstakîm*, s. 146.

³³¹ el-Herârî, *eş-Şerhu'l-Kavîm*, s. 456.

³³² el-En'âm 6/86.

düşmesi hususuna ulaşamaz.” sözünü Abdullâh el-Herarî şöyle açıklamıştır: “Kul her ne kadar mücadele etse de taatlerini çoğaltsa da hevâsına muhalefet etse de yiyecek ve içecek lezzetlerinden uzak dursa da ibadet, fikir ve zikir için insanlardan uzaklaşsa da peygamberin derecesine ulaşamaz. Bu hususlarda çabalasa da peygamberlerin derecesine veya dini hükümlerin sorumluluğundan çıkması durumuna ulaşamaz. Teklif aklın yitirilmesi halinde ortadan kalkar. Veli olan kimse aklını yitirirse aklı başına gelene kadar teklif ortadan kalkmış olur.”³³³

Abdullâh el-Herarî, peygamberlerin evliyadan üstün olduklarına dair hususu Tahâvî'nin şu sözüyle açıklamıştır: “Evliyanın hiçbirini, bir peygambere üstün tutmayız. Bir peygamberin bütün evliyadan daha faziletli olduğunu söyleriz.” Herarî, Tahâvî'nin bu sözünün bazı imamların peygamberden üstün olduklarını söyleyen kimselere karşı reddiye olduğunu belirtmiştir. Zira veli olan kimsenin velayeti ancak peygambere tâbi olmasıyla hak edeceğini ifade etmiştir. Dolayısıyla veli olan kimsenin peygamberden üstün olmasının veya ona denk olmasının imkânsız olduğunu vurgulamıştır. Nitekim Allah'ın bazı peygamberlerin isimlerini zikrettikten sonra “Hepsini âlemlere (bütün mahlûkata) üstün kıldık”³³⁴ buyurduğunu belirtmiştir.³³⁵ Abdullâh el-Herarî âyetteki âlemler ifadesinin insanları, cinleri ve melekleri kapsadığını belirtmiştir. Binaenaleyh peygamberlerin meleklerden, insanlardan ve cinlerden üstün olduğunu vurgulamıştır.³³⁶

Ömer en-Nesefî'nin “Beşerin rasûlleri meleklerin rasûllerinden daha üstündür. Meleklerin rasûlleri de beşerin genel efradından daha üstündür. Beşerin evliya olanlarının geneli de meleklerin rasûl olmayanlarının genelinden daha üstündür.”³³⁷ ifadelerinden ‘beşerin geneli’ ibaresini Abdullâh el-Herarî, ‘peygamberlere tabî olan evliya’ diye izah ederken ‘meleklerin geneli’ ibaresini ‘önde gelen meleklerin dışındakiler’ diye beyan etmiş ve müellifin meleklerin rasûllerinden maksadının önde gelen melekler olduğunu belirtmiştir.³³⁸

³³³ el-Herarî, **el-Metâlibü'l-Vefiyye Şerhu'l-Akîdeti'n-Nesefiyye**, s. 214-215.

³³⁴ el-En'âm 6/86.

³³⁵ el-Herarî, **İzhârü'l-akîdeti's-sünniyye bi-şerhi'l-Akîdeti't-Tahâviyye**, s. 422.

³³⁶ el-Herarî, **ed-Deflü'l-Kavîm**, s. 349.

³³⁷ Aynı ifadeler için bkz., et-Teftâzânî, **Şerhu'l-Akâid**, s. 349.

³³⁸ el-Herarî, **el-Metâlibü'l-Vefiyye Şerhu'l-Akîdeti'n-Nesefiyye**, s. 232.

Peygamberlerin en üstünü ise Hz. Muhammed'dir.³³⁹ Herarî, Hz. Muhammed'in peygamberlerin en üstünü olduğuna dair "Ben âdemoğlunun efendisiyim"³⁴⁰ hadisini delil olarak getirmiştir.³⁴¹

Peygamberimiz Muhammed nebîlerin ve rasûllerin en üstünüdür. Ülü'l-azm olan peygamberler ise Muhammed, İbrâhim, Mûsâ, Îsâ ve Nûh olmak üzere beş peygamberdir.³⁴² Abdullâh el-Herarî peygamberlerin en seçkin olanının Muhammed (s.a.v.) ondan sonra sırasıyla İbrâhim, Mûsâ, Îsâ ve Nûh peygamber olduğunu ifade etmiştir. Mamafih "Peygamberler arasında ayırım yapmayın" hadisinin ise "Kendi görüşlerinizle üstünlük meselesine girmeyiniz" mânasında olduğunu zira kişisel görüşle peygamberler arasındaki üstünlük olarak ayırım yapılmasının câiz olmadığını ancak Allah vahiyle hangi peygamberlerin diğer peygamberlerden üstün olduğunu bildirirse o zaman onların üstün olacaklarını ifade etmiştir.³⁴³

Hülâsa olarak Abdullâh el-Herarî, peygamberlerin bütün yaratılmışlardan yani evliyadan, meleklerden ve diğer yaratılmışlardan üstün olduğunu peygamberler arasında ise en üstün peygamberin Hz. Muhammed olduğunu belirtmiştir.

³³⁹ et-Teftâzânî, **Şerhu'l-Akâid**, s. 290.

³⁴⁰ Müslim, Fedail, 3.

³⁴¹ el-Herarî, **el-Metâlibü'l-Vefiyye Şerhu'l-Akâidetü'n-Nesefiyye**, s. 200.

³⁴² Cemâleddîn Ahmed b. Muhammed el-Gaznevî, **Usûlü'd-din**, thk. Ömer Vefik Dâûk, Beyrut, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1998, s. 141-145.

³⁴³ Abdullâh el-Herarî, **eş-Şerhu'l-Kavîm**, s. 419-420.

SONUÇ

Şüphesiz kelâm ilminde geçmişten günümüze birçok şahsiyet temayüz etmiş ve ardında birçok eser bırakmıştır. Günümüze yakın bir zamanda yetişmiş, küçük yaşlardan itibaren kendisini ilme adayıp yaklaşık on yaşındayken Kur'ân'ı hıfzetmiş ardından Kütüb-i Sitte ve başka eserleri senetleri ile birlikte ezberlemiş ve ilim uğruna yollara koyulup mücadele etmiş olan Abdullâh el-Herârî hadis ve fıkıh alanlarındaki yetkinliği ile beraber kelâmcılığıyla da öne çıkmış birisidir. İlmin tâlibi olmuş ve bu uğurda talebeliğin nasıl olacağı noktasında örnek teşkil etmiş biri olduğunu söyleyebiliriz. Mamafih genç yaşından itibaren aldığı ilmin zekatını verme gayesiyle birçok eser telif etmiş, halka yönelik ilim meclislerinde mütemadiyen ders vermiş ve pek çok talebe yetiştirmiştir. Ezcümle kendisi ilimle hemhal olup doksan sekiz yıllık ömrüne birçok şey sığdırarak hayatını dolu dolu yaşamıştır.

Farklı alanlarda birçok eseri bulunan Herârî'nin daha çok kelâm alanında telifatı bulunmaktadır. Bunun yanı sıra farklı alanlarda yazdığı kitaplarında tevhid ile ilgili bilgiler vermiştir. Nitekim fıkıh kitaplarında dahi muhtasar bir şekilde kelâm ilmine değinerek bu ilmin ehemmiyetine dikkat çekmek istediğini ifade edebiliriz.

Çalışmamızın esas konusunu ise Abdullâh el-Herârî'nin ulûhiyet ve nübüvvet anlayışı oluşturmaktadır. Herârî, meseleleri zikrederken kaynak olarak başta Kur'ân ve hadisten deliller zikretmekle beraber aklî çıkarımlar yapmayı da ihmal etmemiştir. Ulûhiyet konusunu açıklarken öncelikle Allah'ın varlığına âlemin varlığının delil olduğunu belirtmiş ve bir kitap yazarı olmadan var olmadığı gibi âlemin de yaratıcısı olmadan var olamayacağını ifade etmiştir. Klasik kelâm kitaplarındaki Allah'ın varlığını ispat etme yollarını benimsediğini ifade edebiliriz. Ardından âlem üzerinden ulûhiyetle ilgili birçok açıklama yapmıştır. Âlemin değişim halinde olduğunu dolayısıyla kendisini değiştirene muhtaç olduğunu belirterek yine Allah'ın varlığına dair birçok delili sıralamıştır. Daha sonra Allah'ı tanımanın ancak onun ortağı olmayıp varlığının başlangıçsız ve sonsuz olduğuna inanmakla hâsıl olacağını dile getirmiştir. Nitekim başlangıcı ve sonu olanın kendisini o başlangıca ya da sona getirene muhtaç olduğunu, Allah'ın ise hiçbir şeye ihtiyacı olmadığını vurgulamıştır. Allah'ın birliğini açıklarken de O'nun birliğinin sayısal birlik olmadığını, O'nun parçalardan oluşan bir

zât olmayıp O'nun zâtına benzer bir zâtın olmadığını ve O'ndan başkasının O'nun sıfatları gibi sıfatları, O'nun fiili gibi fiilinin de olmadığını ifade etmiştir. Allah'ın birliğine naklî delil olarak ise Eş'arî, Matürîdî ve diğer kelâmcıların telifatında burhân-ı temânü' adıyla zikredilen delili aktarmıştır. Telifatında Allah'ın hiçbir şeye benzemediğine dair birçok izahatın bulunması Abdullâh el-Herârî'nin bu konuyu önemle vurguladığını ifade edebiliriz. Allah'ın cevherden, arazdan, mekândan, yönden ve sınırdan münezzeh olduğuna dair birçok açıklama yapmıştır. Ayrıca Herârî'nin ulûhiyet anlayışını zikrettiğimiz bölümde aklen vâcip, câiz ve imkânsız olan şeylerle ilgili tasnifi, ulûhiyet konusunun aklî hükümler perspektifinden değerlendirmesinin, meselenin anlaşılmasına önemli bir katkısı olduğunu ifade edebiliriz. Herârî'nin rû'yetullah ve irade meselelerindeki görüşlerinin de Ehl-i sünnet'in anlayışı ile uyduğu gözlenmiştir.

Abdullâh el-Herârî, Allah'ın kullarını yükümlü kıldığı en büyük farzın O'nu tanımak olduğunu yani O'nun tek olduğuna, ortağı ve benzeri olmadığına iman etmek olduğunu ifade etmiştir. Bid'atçılara delillerle karşılık vermenin ise farz-ı kifâye olduğunu belirtmiştir. Mamefih doğru nazara sahip kişilerde Allah'ın varlığına dair icmâlî delilin bulunduğunu vurgulamıştır.

Kelime-i şehâdetle ulûhiyetten sonra gelen ikinci önemli husus ise nübüvvet konusudur. Bu önemli hususu Abdullâh el-Herârî'nin eserlerinde nübüvvetin aklen câiz olup imkânsız bir şey olmadığını ve yüce Allah'ın peygamberleri kullarına rahmet olarak gönderdiğini Ehl-i sünnet'in delilleriyle ortaya koyduğu görülmektedir. Zira Herârî'nin, aklın ahirette kurtuluşa erdirecek şeyleri bir rehber olmadan tek başına bilemeyeceğini ve bu sebepten aklın peygamberlere muhtaç olmamasının düşünülemeyeceğinden hareket ettiği anlaşılmaktadır. Öyleyse kulların peygamberlere ihtiyaç duyduğu için peygamberlerin gönderilmesinde zaruri bir maslahatın olduğunu vurgulamak istemiştir.

Peygamberler hakkında vâcip ve imkânsız olan sıfatlar konusunun önemini ve gerekliliğini dikkate alan Herârî; peygamberlerin sadık, zeki, cesur olup anlaşılır ve akıcı bir dille konuşmalarının vâcip olduğunu aksinin ise imkânsız olduğunu dikkate alarak değerlendirme yaptığını ifade etmek gerekir. Peygamberler hakkında yalan

söylemek, delilik, hainlik, rezillik, sefihlik, korkaklık, iffetsizlik, kekeme veya peltek konuşmak, tiksindirici olmak vb. şeylerin imkânsız olduğunu vurgulayarak bunların görevlerini ihlal eden hususlar olduğuna dikkat çekmiştir. Ayrıca peygamberlerin peygamberlikten önce de sonra da küfürden, büyük günahlardan ve bir üzüm tanesini çalmak gibi küçük günahların kıymet düşürücü olanlarından sâlim olduklarını belirtmiştir. Ancak peygamberlerin (kıymet düşürücü olmayan) küçük günahlara düşmelerinin câiz olduğunu, lakin kavmi onlara tâbi olmadan tövbe ettiklerini ifade etmiştir. Ezcümle peygamberlerin tebliğ görevini yapmalarını engelleyecek herhangi bir noksanlığın onlarda hâsıl olmadığını belirtmiştir. Nitekim onlar ümmete örnek olan önder kişilerdir.

Herarî, nübüvvet meselesinin önemli bir konusu olan mûcizenin peygamberi tanımanın yolu olduğunu belirtmiş. Mûcize ile ilgili bazı şartlar zikredip birçok örnekle açıklaması meselenin anlaşılmasını kolaylaştırdığını ifade edebiliriz. Mûcize ile keramet arasındaki farkı izah etmiştir. Ezcümle mûcizenin şeran de aklen de peygamberlerin doğruluğuna bir delil olduğunu belirtmiştir. Son olarak peygamberlerin efdaliyeti konusunda Herarî; peygamberlerin insanlardan, evliyadan, cinlerden ve meleklerden yani bütün yaratılmışlardan üstün olduğunu belirterek onların yüce makamına dikkat çekmek istemiştir.

Abdullâh el-Herarî'nin fikriyatının Ehl-i sünnet merkezli olmakla beraber genel olarak da Eş'arî ekolünü takip ettiğini söyleyebiliriz. Nitekim eserlerini incelediğimizde kendisinin Ehl-i sünnet'in inancına sıkı sıkıya bağlı olduğu tebellür etmiştir. Mamafih eserlerinin pek çok yerinde Eş'arî ve Mâtûrîdî âlimlerinin kitaplarından alıntı yapmıştır. Ayrıca konuları açıklarken de zikrettiği birçok delil klasik kelâm kitaplarındaki delillerle örtüşmekle beraber kendisinin aklî çıkarım ve izahatlarıyla eklemeler yapması meselelerin anlaşılmasını kolaylaştırmıştır.

BİBLİYOGRAFYA

- Ahmed b. Hanbel: **el-Müsned**, thk. Şuayb el-Arnaût ve dğr., Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- el-Bağdâdî, Abdülkâhir: **el-Fark Beyne'l-Fırak**, 2. bs., Beyrut, Dâru'l-Afâk el-Cedide, 1977.
- el-Beyhakî, Ebû Bekir: **el-Esmâ ve's-sıfât**, thk. Abdullâh b. Muhammed el-Hâşidî, Cidde, Mektebetü's-Sevadi, 1993.
- el-Cevherî, İsmail b. Hammâd: **es-Sihâh Tâcü'l-Lüga ve Sihâhü'l-Arabiyye**, thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr, 6 c., 4. bs., Beyrut, Dâru'l-İlmi lilmelâyîn, 1987.
- el-Cürcânî, Seyyid Şerîf: **Kitâbü't-Ta'rîfât**, thk. Muhammed Abdurrahman Maraşlı, 4. bs., Beyrut, Dâru'n-Nefâis, 2018.
- el-Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn Ebû'l-Meâlî Rüknuddin Abdülmelik b. Abdullâh b. Yusuf: **Kitâbü'l-irşâd ilâ kavâtı'î'l-edille fî usûli'l-i'tikâd**, thk. Ahmed Abdurrahim es-Sâyih, Kahire, Mektebetü's-Sekâfedi'd-Dîniyye, 1430/2009.
- ed-Dimyâtî, Ebû Bekir: **İ'ânetu't-Tâlibîn**, thk. İsa el-Bâbî el-Halebî ve Şürekâuhû, 4 c., Kahire, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, t.y.
- Ebû Hanîfe, Nu'mân b. Sâbit: **el-Fıkhu'l-ekber**, Mektebetü'l-Furkân, İmârâtü'l-Arabiyye, 1999.
- el-Eş'arî, Ebû'l-Hasan Ali b. İsmail: **el-İbâne an Usûli'd-Diyâne**, thk. Abdullâh Mahmud Muhammed Ömer, 4. bs., Beyrut, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2017.
- **el-Lüma' fi'r-red alâ ehli'z-zeyği ve'l-bida'**, thk. Muhammed Emin el-Dannavî, 2. bs., Beyrut, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2012.
- el-Ezherî, Halil Deryan: **Kasasu'l-Enbiyâ**, 7. bs., Beyrut, Dâru'l-Meşârî', 2013.
- el-Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed b. Ali: **el-Misbâhu'l-Munîr**, Kahire, Daru'l-Hadis, 2008.

- el-Gaznevî, Cemâleddîn Ahmed b. Muhammed: **Usûlü'd-din**, thk. Ömer Vefik Dâûk, Beyrut, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1998.
- el-Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed: **Kavâ'idü'l-Akâid**, thk. Musa Muhammed Ali, 2. bs., Lübnan, Âlemü'l-Kütüb, 1985.
- el-Herârî, Abdullâh: **el-Akîdetü'l-Münciye**, 2. bs., Beyrut, Dâru'l-Meşârî', 2002.
- **Buğyetü't-Tâlib li-ma'rifeti'l-ilmî'd-dini'l-vâcib**, 7. bs., Beyrut, Dâru'l-Meşârî', 2005.
- **Câmiu'l-Hayrât min Mecâlisi's-Şeyh Abdullâh b. Muhammed b. Yusuf Herârî**, c. 1, Beyrut, Dâru'l-Meşârî', 2017;
- **Câmiu'l-Hayrât min Mecâlisi's-Şeyh Abdullâh b. Muhammed b. Yusuf Herârî**, c. 2, Beyrut, Dâru'l-Meşârî', 2019.
- **ed-Delîlü'l-Kavîm alâ's-Sırâtı'l-Müstakîm**, 4. bs., Beyrut, Dâru'l-Meşârî', 2012.
- **ed-Durratu'l-Behiyye fî Halli Elfâzi'l-Akîdeti't-Tahâviyye**, Beyrut, Dâru'l-Meşârî', 1998.
- **ed-Duru'n-nadîd fî ahkâmi't-tecvîd**, 2. bs., Beyrut, Dâru'l-Meşârî', 2004.
- **Esânîdü'l-Kütübi's-Seb'a fî'l-Hadîsi's-Şerîf**, 2. bs., Beyrut, Dâru'l-Meşârî', 1999.
- **el-Ğâratü'l-Îmâniyye fî Raddi Mefasit et-Tehrîriyye**, Beyrut, Dâru'l-Meşârî', 1996.
- **İzhârü'l-akîdeti's-sünniyye bi-şerhi'l-Akîdeti't-Tahâviyye**, 5. bs., Beyrut, Dâru'l-Meşârî', 2014.
- **Kavâidu Mühimme**, Beyrut, Dâru'l-Meşârî', 2015.
- **el-Makâlâtü's-Sünniyye fî Keşfi Dalâlati Ahmed İbn-i Teymiye**, 7. bs. Beyrut, Dâru'l-Meşârî', 2007.
- **el-Metâlibü'l-Vefiyye Şerhu'l-Akîdeti'n-Nesefiyye**, 3. bs., Beyrut, Dâru'l-Meşârî', 2014.

- **Muhtasaru Abdillâh el-Herârî el-Kâfile bi-İlmi'd-dîni'd-darûrî**, 11. bs., Beyrut, Dâru'l-Meşârî', 1999.
- **Muhtasaru Abdillâh el-Herârî el-Kâfile bi-İlmi'd-dîni'd-darûrî**, 2. bs., Beyrut, Dâru'l-Meşârî', 2003.
- **Muhtasaru Abdillâh el-Herârî el-Kâfile bi-İlmi'd-dîni'd-darûrî**, Beyrut, Dâru'l-Meşârî', 2017.
- **Muhtasaru Abdillâh el-Herârî el-Kâfile bi-İlmi'd-dîni'd-darûrî**, çev. Hıdır Kartal, **Muhtasar Şafî İlmihâli**, İstanbul, Akasya Yayıncılık, 2018.
- **Muhtasaru Abdillâh el-Herârî el-Kâfile bi-İlmi'd-dîni'd-darûrî**, çev. Hıdır Kartal, **Muhtasar Hanefî İlmihâli**, İstanbul, Akasya Yayıncılık, 2018.
- **Muhtasaru'l-Kevâkıb ed-Durriyye fî Medhi Hayri'l-Beriyye el-Müsemmât bi'l-Burde**, 2. bs., Beyrut, Dâru'l-Meşârî', 2004.
- **Nusretu't-teakub el-Hasîs alâ men Ta'ane fî mâ Sahha mine'l-Hadîs**, 2. bs., Beyrut, Dâru'l-Meşârî', 2001.
- **er-Ravâih ez-Zekiyye fî Mevlid-i Hayri'l-Beriyye**, 6. bs., Beyrut, Dâru'l-Meşârî', 2012.
- **Risaletu'r-Raddi alâ'd-Dâi el-Kâdiyânî**, 2. bs., Beyrut, Dâru'l-Meşârî', 2016.
- **Risâletün fî Butlâni Dâ'vâ Evveliyeti'n-Nûri'l-Muhammedî**, Beyrut, Dâru'l-Meşârî', 2001.
- **Risaletün fî'r-Raddi alâ Kavli'l-Ba'di İnne'r-Rasûle Ye'lemu Külle Şey'in Ye'lemuhullâh**, Beyrut, Dâru'l-Meşârî', 2001.

- **Sarîhu'l-Beyan fi'r-Raddi alâ men Hâlefe'l-Kur'ân**, 4. bs. Beyrut, Dâru'l-Meşârî', 2013.
- **es-Sirâtu'l-Müstakîm**, 16. bs., Beyrut, Dâru'l-Meşârî', 2018.
- **Şerhu's-Sifâti's-Selâse Aşerate el-Vâcibe lillâhi Teâlâ**, 6. bs., Beyrut, Dâru'l-Meşârî', 2013.
- **et-Tahzîru'ş-Şer'î el-Vâcib**, Beyrut, Dâru'l-Meşârî', 2001.
- **et-Te'âvunu alâ'n-Nehy-i ani'l-Münker**, 7. bs., Beyrut, Dâru'l-Meşârî', 2009.
- **et-Teakkubu'l-Hasîs alâ men Ta'ane fî mâ Sahha mine'l-Hadîs**, 4. bs., Beyrut, Dâru'l-Meşârî', 2017.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl **Lisânü'l-Arab**, 3. bs., 15 c., Beyrut, Dâru Sadır, Muhammed b Mükerrrem b 1994.
- Ali el-Ensârî:
İbn Teymiyye: **Muvâfakatü Sahîhi'l-Menkûl li-Sarîhi'l-Ma'kûl**, thk. Muhammed Reşad Salim, 2. bs., 11 c., Beyrut, Dâru'l-Künûzu'l-Edebiyye, 1979.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec: **Mecâlisu İbni'l-Cevzî**, thk. Basim Mikdaş, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2013, s. 20.
- **Def'u Şubehi't-Teşbîh**, thk. Hasan es-Sekkâf, Ürdün, Dâru'l-İmam en-Nevevî, 1992.
- el-İsfehânî, Rağîb: **el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân**, thk. Safvân Adnân ed-Dâvûdî, Dimaşk/Beyrut, Dâru'l-Kalem/ed-Dâru'ş-Şâmiyye, 1412.
- el-Kârî, Molla Ali: **Şerhu Kitâbi el-Fıkhu'l-Ekber**, thk. Ali Muhammed Dendel, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995.
- el-Kurtubî, Ebû Abdullâh **el-Câmi' li-aḥkâmi'l-Ḳur'ân**, thk. Ahmet el-Berdûnî ve İbrahim Udeyşi, 2. bs., 20 c., Kahire, Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1384/1964.

- el-Lahhâm, Tarık Muhammed Necib: **Kasasun lâ telîku bi'l-Enbiyâ**, Beyrut, Dâru'l-Meşârîf, 2015.
- el-Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed: **Kitâbü't-Tevhîd**, çev. Bekir Topaloğlu, 15. bs., Ankara, İSAM Yayınları, 2020.
- **Te'vilâtu'l-Kur'ân** (İlmî Kontrol Bekir Topaloğlu), 17 c., İstanbul, Mizan Yayınevi, 2005-2010.
- en-Nesefî, Ebû'l-Berekât Abdullah b. Ahmed **Medarikü't-tenzîl ve hakîku't-te'vîl**, thk. Yûsuf Ali Bedevî. 3 c., Beyrut, Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1998.
- en-Nesefî, Ebû'l-Muîn Meymûn b. Muhammed: **Kitâbü't-temhîd lî kavâidi't-tevhîd**, çev. Hülya Alper, **Tevhidin Esasları**, İstanbul, İz Yayıncılık, 2017.
- **Tabsiratu'l-Edille**, thk. Hüseyin Atay, Ankara, DİB yay., 1993.
- es-Sâbûnî, Nûreddin: **el-Bidâye fî Usûlu'd-Din (Mâtürîdiyye Akaidi)**, çev. Bekir Topaloğlu, 14. bs., İstanbul, İFAV yayınları, 2015.
- et-Taberânî, Süleyman b. Ahmed: **el-Mu'cemü'l-kebîr**, thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefî, 2. bs., 20 c., Musul, Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1983.
- et-Teftâzânî, Sa'deddîn Mes'ud b. Ömer b. Abdullâh: **Şerhu'l-Akâid**, Tercüme ve İzahat Talha Hakan Alp, 4. bs., İstanbul, İFAV Yayınları, 2017.
- **Şerhu'l-Makâsîd**, 2 c., Pakistan, Dâru'l-Me'ârifî'n-Numâniyye, 1981.
- et-Tirmizî, Muhammed b. İdris: **eş-Şemâil el-Muhammediyye**, thk. Seyyid b. Abbâs el-Celîmî, Beyrut, Müessesetü'l-Kütübü's-sekafe, 1412.
- Yeprem, M. Saim: **Mâtürîdî'nin Akîde Risâlesi ve Şerhi**, İstanbul, İFAV Yayınları, 2000.
- ez-Zebîdî, Muhammed el-Murtazâ: **İthâfu's Sâdeti'l Muttekîn**, 10 c., Beyrut, Müessesetü't-Tarihi'l-Arabî, 1994.

ez-Zerkeşî:

el-Behru'l-Muhîr, 2. bs., Kuveyt, Dâru's-Safve,
1992.

